

SEKSUALNOST CIGANA

O intimnosti: romska i autsajderska perspektiva

Priredio Džad Nirenberg

Beograd 2013

Seksualnost Cigana
O intimnosti: romska i autsajderska perspektiva
Priredio Džad Nirenberg

Naslov originala:
Gypsy Sexuality: Romani and Outsider Perspectives on Intimacy
Edited by JUD NIRENBERG
Published by Clambake Press, LLC
Copyright © 2011 by Jud Nirenberg
Prevedeno uz saglasnost priredivača.

Izdaje:
Rekonstrukcija Ženski fond
Vlajkovićeva 15
Beograd

Urednica:
Slavica Stojanović

Lektura:
Đurđica Ergić

Dizajn i grafička obrada:
Nikola Stevanović

Štampa:
Artprint
Novi Sad

Tiraž:
2.500

Godina izdanja:
2013

ISBN 978-86-910101-3-3

SADRŽAJ

5 Beli šengen i crni cigani

13 Šta je u jednoj reči: Rom, Ciganin i druga imena

15 Uvod: Romska i autsajderska razmišljanja o intimnosti i Romi

25 „Ljubav je cigansko dete koje ne zna ni za kakav zakon“

An Mari Kodir

Žena koja je autoritet u umetnosti ispituje poreklo i moć arhetipa zapadne kulture o Ciganim.

35 Priopovedanje rumunskih Romkinja o osećaju sopstva

Marija Šerban-Temišan

Ova antropološka studija pokazuje kako Romkinje u Rumuniji vide sebe i svoju kulturu. Kroz intervjue autorka pokazuje da žene i prihvataju i konfrontiraju se sa stereotipima i rodnim ulogama u svakodnevnom životu.

73 Prostitucija

Džad Nirenberg

Lične anegdote pomešane sa podacima iz istraživanja i čak sa intervuima sa romskim prostitutkama da bi se dobio uvid u teške izvore koje prave neki od najsiromašnijih ljudi u Evropi i neprijatne posledice tih odluka.

87 Debata Romkinja

Komentari koje je zabeležio Evropski centar za prava Roma

Neke od najobrazovanijih i najekspresivnijih žena iz romskog sveta bore se sa balansiranjem potrebe da kritikuju diskriminaciju i potrebe za samokritikom. Oko toga je sukob mišljenja aktivistkinja.

91 Intervju: Sebihana Skenderovska

Džad Nirenberg

Sebihana Skenderovska, aktivistkinja romske zajednice iz Makedonije pripada evropskoj romskoj eliti. Ona govori na konferencijama i sastancima o strategijama i politikama širom kontinenta, o ljudskim pravima, osnaživanju zajednice i perspektivi Romkinja. Ovaj intervju se bavi romskom kulturom u Makedoniji, njenim ličnim teškoćama kao moderne i obrazovane Romkinje i izazovima sa kojima se žene suočavaju u pokretu za prava Roma koji vode muškarci.

103 U potrazi za princom na belom konju

Marija V. Overlok

Romkinja iz Mađarske oživljava sećanja na silovanje, maloletnički brak i težak put do zadovoljenja svojih želja.

117 Prljava bajka

Petru Zoltan i Majkl Dž. Džordan

Ovo je članak o suprotstavljanju ugovorenim maloletničkim brakovima u Rumuniji, koji se bavi napisima u štampi.

125 Intervjui sa slovačkim Romkinjama

U ovim intervjuima se istražuju zabavljanje, brak, razvod, porodični život i rodne uloge, diskriminacija i još mnogo toga.

169 Romkinje u Brazilu

Fernanda P. Amaral sa Sumajom Saran

Feministkinja intervjuije Romkinje i razmišlja o velikom jazu između realnosti i opšteprihvaćenih mitova o Cigankama u njenoj zemlji.

177 Sećanje na ljubavne afere*Ištván Forgač*

Mlad, fakultetski obrazovan Rom iz Mađarske priseća se na koji su način predstave belih Mađara o njegovoj kuturi uticale na njegove veze sa belim ženama, pomažući mu da ih privuče ali i izazivajući eventualnu tenziju.

199 Ne vraćati se*Bil Bila*

Amerikanac razmišlja o odnosu svoje romske majke, slovačkog oca i njihovih porodica. On ovde ispituje koliko je problema u njegovoj porodici izazvalo to što nije bilo otvorenog suprotstavljanja predubeđenjima.

219 Ko je ovde gazda?*Kerol Miler*

Antropološkinja i vodeća spisateljica o Romima osvrće se na to kako su se odnosi i ravnoteža moći među polovima promenili među američkim Romima od 1960-ih.

237 Prisilna sterilizacija Romkinja u Češkoj i Slovačkoj*Klod Kan*

Detaljna istorija u analiza jednog od najgroznijih oblika etničke i rodne diskriminacije – ovaj izveštaj se bavi zloupotrebom tela Romkinja od strane javnih službi.

299 Završna reč: tekući događaji i razgovor sa Ritom Prigmorem*Džad Nirenberg***305 Bibliografija****313 O autorkama i autorima**

Beli šengen i crni cigani

Rekonstrukcija Ženski fond se prvo zahvaljuje Džadu Nirenbergu koji je napravio ovu inteligentnu i živu knjigu i koji je bez oklevanja dao nama, njemu nepoznatima, besplatna prava za prevod.

Stipendistkinje našeg programa „Žarana Papić“ sa ženskih i rodnih studija u Beogradu i Novom Sadu, aktivistkinje i umetnice su volonterski prevele autorske tekstove raznih žanrova: Silvia Dražić, Jelena Jovanović, Milica Turnić, Olivera Babić, Radoslava Aralica, Veronika Mitro, Ksenija Livada, Jasmina Tešanović, Iva Kljakić, Emilia Epštajn, Ana Zorbić, a kao lektorka je volontirala Đurđica Ergić. Na sve redaktorske dileme spremna pomoći je stizala od Tatjane Perić, Svenke Savić, Adriane Zaharijević, Marije Lukić, Jarmile Hodolič, Laure Spariosu i Bojane Veselinović.

Drage čitateljke i čitaoci,

U knjizi nema mnogo ovdašnjeg, lokalnog narativa, a Džad je najavio nova istraživanja. Međutim, politika ove knjige tačno pada na mesto i sa porukama koje urednik adresira i Romima i autsajderima, a koje su potrebne za građenje diskursa o Romima u Srbiji.

Da nešto kažemo o lokalnom kontekstu kroz politički okvir koji je ključ svih priča i analiza.

Holokaust nad Romima u Drugom svetskom ratu se globalno decenijama zaobilazio. Kao tema je aktiviran poslednjih godina

na evropskom nivou i u Srbiji i u tom procesu mogu da se artikulišu saznanja o ljudski i zakonski neprihvatljivim i najstrože zabranjenim tendencijama, idejama i činovima. Cilj jeste pravda prema prošlosti. Međutim, svrha je preispitivanje sadašnjosti, a ne razvijanje diskursa viktimizacije i autoviktimizacije. Uticaj istorijskog revizionizma na toleranciju prema fašističkim idejama je isuviše opasna sadašnjost u Srbiji da bi se holokaust smestio u tragičku urnu.

Neispričana je priča o ratovima 90-ih i Romima: od prisilne mobilizacije do „odakle su se stvorili ovoliki Romi, i kako su siromašni“. Posledično, samo jedan od velikih prestupa koji Srbija čini prema velikom broju Roma je to što odbija da im prizna status interno raseljenih lica. Na sve to, readmisija/deportacija Roma iz EU bila je uslov za beli šengen. Kad putujemo mostovima, možemo da se pitamo ko je živeo ispod mosta, odakle je došao i gde je sad nestao.

Samo je jedan zvanični izveštaj politički locirao situaciju Roma na ovom prostoru: *Posleratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji. Tematski izveštaj komesara Saveta Evrope za ljudska prava Thomasa Hammarberga*, objavljen 2012. godine:

“Uprkos svim naporima i ostvarenim uspesima, nekažnjivost za zločine u vezi s ratom još nije ukinuta, a još uvek nije razjašnjena ni sudbina nekih 13.500 nestalih.

...Još uvek ima i nekih 438.000 izbeglica i drugih raseljenih čiji legitimni zahtevi za naknadu štete još nisu zadovoljeni i koji su bez trajnih rešenja svoje situacije. Uz to, hiljade apatrida, naročito Roma, unutar regiona i van njega, i dalje postavljaju ozbiljna humanitarna pitanja i pitanja ljudskih prava, na koja treba efektivno da se odgovori.

...Među najranjivijim pripadnicima raseljene populacije unutar i van regionala i dalje su Romi, koji su i jedna od grupa koja trpi najveću diskriminaciju. Duboko usađene predrasude prema Romima i nedostatak političke volje sprečavaju pronalaženje trajnih rešenja za teške i dugotrajne probleme u vezi s ljudskim pravima tog dela stanovništva bivše Jugoslavije, kao i ostatka Evrope.

...Prema procenama UNHCR-a, više od 18.000 ljudi u Jugoistočnoj Evropi su ili apatridi, ili su izloženi riziku da to postanu. Mnogi koji jesu apatridi su Romi. Procenjuje se da u Italiji živi nekih 15.000 Roma koji su apatridi poreklom iz bivše Jugoslavije.“

Na ovu knjigu možete da se oslonite kad budete pričali svoje priče. Širite dalje,

Rekonstrukcija Ženski fond

Šta je u jednoj reči: Rom, Ciganin i druga imena

Često ljudi pitaju da li su reč Rom i zemlja Rumunija u nekoj vezi. Dobar pokušaj, pošto je Rumunija slučajno zemlja sa trenutno najvećom romskom zajednicom na svetu. Međutim, ne, sličnost Romi/romski i Rumunija/rumunski je puka koincidencija.

Isto tako pitaju o rečima Romi i Cigani. Mnogi Romi smatraju da je reč Cigani pežorativna, a nekim je svejedno. To delimično zavisi od jezika zemlje u kojoj osoba živi. U nekim jezicima, reč Ciganin je povezana sa nekim surovim stereotipima. U svim jezicima: ova reč ne znači *nužno* Rom. U Rečniku Merriam-Webster, Ciganin može da znači Rom ili može da znači “onaj ko liči na Ciganina”. Nije štamparska greška. Rečnik definiše ciganina kao nekog ko izgleda kao Ciganin. Drugi rečnici daju definicije na osnovu ponašanja. Kad kažem ja sam Rom, to je izjava o mom etničkom nasleđu, kad kažem ja sam ciganin ili Ciganin to može da znači da sam nomad, da sam slobodnog duha, putujući muzičar ili prosjak. To može da znači mnogo stvari, neke su uvredljive, neke šarmantne, neke istinite, a većina je netačna. Pošto im je draža izjava o etničkom identitetu od seta stereotipa i mitova, mnogi Romi ne vole da ih nazivaju Ciganima. Sad nastaje konfuzija jer ima pripadnika nekih drugih etničkih grupa koje zovu Ciganima, koji sebe zaista nazivaju Ciganima. Ti ljudi su nomadi ili su bar njihove porodice nekad bile i njih zovu Cigani. I njima to ne smeta.

Tu je i pitanje engleskog jezika, kada reći *Roma* ili *Romany*. Do nedavno je bilo ispravno koristiti reč *Roma* ili *Romany*, kao

pridev ili imenicu u jednini, ili kao ime jezika. Postojali su i prihvatljivi oblici imenice u množini *Romanies* ili *Roma*. U 1990-im uobičajilo se kod ljudi koji pišu na engleskom o Romima da koriste reč *Roma* kao sveobuhvatnu. On je *Roma*, oni su *Roma*, oni govore *Roma* itd. Iako je to nepravilno, ušlo je u opštu upotrebu.

Autorke i autori tekstova iz ove zbirke ne koriste reči na isti način i njihovi izbori su poštovani, tako da čitateljke i čitatelji mogu da vide kako različiti ljudi, čak i unutar romskog sveta, biraju jezik.

Džad Nirenberg

Uvod:

Romska i autsajderska razmišljanja o intimnosti i Romi

Časopis Ekonomist je 2. septembra 2010. objavio tekst o Romima koji su nekoliko godina pre toga postali u Evropskoj uniji najveća nacionalna manjina. Taj članak, *Teško putovanje*, je tadašnje pokušaje Francuske da deportuje kući Rome iz Rumunije i Bugarske stavio u širi, evropski kontekst. Oni koji su na internetu čitali članak bili su brzi na komentarima i uglavnom su delili mišljenje da je “Ekonomist” (koji baš nije poznat po mekim, levičarskim stavovima) preterano saosećajan. Jedan čitalac je pod pseudonimom “porki” napisao komentar da “su Romi skloni da zloupotrebljavaju sistem socijalne zaštite... Problem je zapravo sama kultura Roma [sic] koja se zasniva na plemenskim pravilima, nekontrolisanom rađanju i nekontrolisanom seksualnom životu i ne žele mnogo da budu integrисани u većinsko društvo ili da nađu regularan posao.” Ovo nije neuobičajeno, čuti takve tvrdnje o romskoj kulturi i opaske sa predrasudama o radnoj etici Roma stranaca pomešane sa prepostavkama o njihovom seksualnom životu. Da li bi “porki” prepoznao kao rasističke iste te reči, da su opisivale ljude koji imaju neko drugo etničko poreklo tako da ih zbrišu?

Ni način na koji se spolja gleda na Rome, niti načini na koji Romi vide sebe i svoje izglede da budu prihvaćeni ne mogu se razumeti dok se direktno ne suočimo sa vekovima starim mitovima o Ciganima i seksualnosti.

Davno sam počeo da razmišljam o tome. Kao mnogi američki dečaci, flertovao sam sa devojčicama u tinejdžersko doba. Počeo sam da vozim auto sa šesnaest godina i posle dve nedelje su pali moj prvi ljubavni sastanak i poljubac. Ona nije bila iz moje etničke grupe. Niko u gradu to nije bio. Ubrzo sam postao seksualno aktivan sa devojkama koje nisu imale moje etničko poreklo. U gradu u kojem su se često svi – osim mene – osećali kao Italijani, Irci ili i jedno i drugo, moja briga da li se uklapam je uvek bila relevantna za moje ukuse i strepnje.

Imao sam neke prolazne kontakte sa Romima mojih godina, a njihov životni stil nije mogao biti različitiji od mog. Imao sam takođe duge razgovore sa Romima koje sam sreо u Francuskoj gde sam neko vreme bio na studentskoj razmeni, a i oni su mogli da budu sa druge planete. Shvatio sam da je moj ljubavni život, možda više od bilo kog drugog aspekta mog sveta, u biti neromski, *gadjikano*. Činilo mi se da Romi mog uzrasta uglavnom ne razmišljaju o pitanjima koja su mene tištala. Romi u Americi¹ uglavnom pripadaju vrlo tesno isprepletanoj grupi i načinu života koji se razvio tako da se osigura da grupa preživi i da se odupru pritiscima asimilacije. (Antropolozi bi zvali tu grupu Vlasi, *Vlach ili Vlax*, iako to uglavnom nije reč koju koriste američki Romi). Žene se i udaju u tinejdžerskim godinama i u izboru njihovih partnera i partnerki učestvuju njihovi roditelji ili drugi članovi porodice. Muškarci ugoveraju brak u ime svojih sinova i čerki. Očekuje se da devojka bude nevina. Pripadnici ove kulture u Americi i u Zapadnoj Evropi) povlače decu iz škole tokom ili pre puberteta, u strahu da će im deca pasti pod uticaj ili čak doći u fizički kontakt sa onima izvan zajednice.

¹ Nema nikakvih informacija iz popisa ili drugih anketa koje prebrojavaju ili kategoriju sve Rome u Sjedinjenim Državama, što ne dopušta da se kaže “većina Roma u Americi” jer ne bi bilo zasnovano na čvrstim činjenicama.

Dok sam bio na fakultetu uglavnom sam se družio sa drugim studentima. Ipak, osećao sam poriv da često budem u blizini Roma i živeo sam duplim životom, provodeći barem nekoliko noći nedeljno sa "momcima". Još uvek u svojim dvadesetim godinama, moji romski drugovi nisu bili mnogo stariji od mene ali su se meni činili kao odrasli koji mi dopuštaju da idem uz njih kao prirepak. Ja sam išao u školu, delio kuću sa gomilom prijatelja i prijateljica, muvao se sa devojkama u barovima ili na žurkama. Moji romski prijatelji su bili oženjeni, sa decom, išli na porodične skupove gde su se muškarci okupljali u jedan, a žene u drugi krug. U crkvi su žene zauzimale klupe iza muškaraca. Na ručkovima su žene posluživale, dok su muškarci razgovorali i jeli.

Kad je neki od prijatelja komentarisao moj aktivni seksualni život, pitao sam ih koje su iskustvo pre braka stekli sa "američkim" devojkama. Moji prijatelji su bili pametni i zabavni a neki su bili i zgodni, ali sumnjao sam da su uopšte, pre nego što su se poženili, imali mnogo sreće sa devojkama koje nisu Romkinje. Njihovo ograničeno poznavanje običnog američkog života otežavalo im je interakciju, ili sam ja to uobražavao. Moji prijatelji nikad nisu išli u školu niti su radili i družili se sa belim devojkama. Radili su ili sami ili za svoje očeve ili stričeve u vreme kad sam se ja prvi put poljubio. Kako su onda mogli i da sretnu devojke, koje bi im bile zajedničke teme o kojima bi razgovarali? A ipak su svi uporno tvrdili da su imali puno avantura.

"Odeš sa prijateljem u bar i sedneš pored neke žene. Započneš sa njom razgovor i kad razgovor malo utihne, popričaš sa drugarom na romskom. Onda ona pita na kom to jeziku govorite pa možeš da joj kažeš da ste Cigani. I to je to. Samo ti je toliko potrebno. Kažeš joj da umeš da gledaš u dlan, da si to naučio od svoje majke, i razgovor teče. Veruj mi. Dobićeš sve žene koje poželiš."

Odlično su se zabavljali uvežbajući sa mnom tu situaciju, skockavali su me. Naterali su me da obećam da će da koristim moć te reči Ciganin da odvedem strankinju u krevet. Oni su odabrali kraj u kojem treba da pokušam sa barovima. Za početak je Džordžtaun bio najlakši, tu konvencionalnije devojke iz predgrađa dolaze na vikend u Vašington.

Za Džordžtaun nisu bili u pravu. Ni blizu nisam bio dovoljno skockan za devojke iz predgrađa Virdžinije. Ali bili su u pravu za sve ostalo.

Seks i ljubav su bile stalne teme ove grupe prijatelja. Možda je to što smo se družili u trenutku kad “tipičan” američki mladić ima najveći broj seksualnih partnerstava otvorilo pitanja u glavama tih mladića koji su prešli dvadesetu, koliko bi provoda bilo samo da ... ili, možda sam sad zaboravio koliko sam ja potezao ta pitanja. Možda sam ja pritiskao da dobijem njihova objašnjenja o tradicionalnom romskom svetu za koji sam osećao da mi nedostaje. Ono čega se baš sećam je da smo mnogo pričali o rodnim odnosima. Neki od mojih prijatelja su mislili da je strašno to što nisam oženjen.

Toni K. je mislio da je to više nego strašno. To je značilo da sam se zaglavio da ne odrastem, dvadesetdvogodišnji pubertetlija, i da je zrelost nemoguća dok nisi oženjen. Opisao mi je svoje venčanje u Njujorku. Njegova porodica je poštovala stariju plemensku tradiciju kačenja svadbenog krevetskog čaršava na prozor dan posle venčanja da bi se mala mrlja od krvi javno prikazala i potvrdila se devojčina čast. Njegova majka je pregledala čaršav, našla suštinsku fleku, a onda ponosno okačila čaršav na prozor. Šta da nije bilo krvi ?

Toni me je ubedjivao da stvarno voli svoju ženu. Oni su bili u dalekom srodstvu, on ju je poznavao i dugo je želeo da se njom oženi. Da nije ostavila potrebnu fleku, rekao mi je, oprostio bi joj i pomogao da sačuva svoju sramnu tajnu. Zasekao bi malčice njenu vaginu da pusti malo krvi na čaršav.

Nasmejao sam se, ali kad sam shvatio da se ne šali pitao sam zašto samo ne bi posekao palac na svojoj nozi za malo krvi. Svi znaju, rekao je, da to mora da bude iz njenih intimnih delova ili neće imati pravu boju. Pokušao sam da mu objasnim da krv teče kroz telo i da je to ista krv sa istim sadržajem bez obzira da li je uzeta iz prsta, palca na nozi ili genitalija. Nije se potresao. Svi znaju, rekao je. Nisam ga čak pitao ni da li veruje da neke devojke ne krvare prvog puta. Dovoljno sam čuo.

Koliko god su moji prijatelji osećali da pravim grešku što se ne ženim Romkinjom i to pod hitno, priznavali su da bi za mene to bilo teško. Ne bi neka tinejdžerka imala ništa protiv da se uda za momka koji je tek ušao u dvadeste, nego sam ja bio nečist i po krvnoj lozi i po asimilovanosti, u "američki" stil života. Nisam bio dobra prilika.

Kao brucoš, saznao sam za *Gypsy Lore Society*, međunarodno udruženje antropologa koje interesuju Romi. Njihov godišnji skup je bio u Vašingtonu i ja sam išao da slušam izlaganja. Za ručkom, mršavi Kanadjanin koji je izgledao kao da mu treba vitamina i tuširanje pričao je ostalima za stolom o svom istaživanju u jednom romskom selu u Mađarskoj. Nisam uopšte ukačio njegovu tezu, ali je u gradu imao "neformalno venčanu" ženu, kako se izrazio, jednu Romkinju. Pričao je ljudima za ručkom da je imao seksualne odnose sa najmanje polovinom

Romkinja iz sela. One su bile šokantno strasne i volele su grub seks, rekao je. Pričao nam je da je jedan od njegovih prijatelja tamo bio popularan među svim ženama jer je svojoj rođenoj ženi trpao "tako jako da joj je ispala materica". Tako vole mađarske Romkinje, objasnio je. One su strasne, a on je tokom istraživanja postigao punopravno članstvo u zajednici.

Romski pentekostalni pastor koji je došao iz Evrope da govori o Romima i crkvenim ritualima, izvinio se i povukao od stola. Ja sam sedeо i slušao, mislio na svoju baku, koja se nikad u javnosti nije poljubila ni držala za ruku sa svojim mužem. Nikad ih nisam video da se dodiruju. Razmišljaо sam o Romima u crkvi u Vašingtonu, gde žene sede u odvojenim redovima od muškaraca. Jesu li ostale romske grupe toliko drugačije? Godinama kasnije živieо sam u Mađarskoj. Iako nisam video da se tamo romske devojke prenemažu od čednosti, prepostavljam da je ovaj muškarac radio istraživanje u selu koje se zove Kad-bi-bilo.

U svakom slučaju su ipak postojale razlike između kulture Vlaha u Sjedinjenim Državama i onih vrednosti koje sam video kad sam prešao u post-komunističku Evropu. Vlaške Romkinje nikad ne nose pantalone. Njihove sukne mogu da prate liniju tela i da budu zavodljive, ali su do kolena i što je najvažnije, nisu pantalone. Pantalone su nešto strano i prljavo. Posle fakulteta sam otišao u Republiku Češku da radim u maloj političkoj partiji koju su osnovali Romi za Rome. Sve žene u kancelariji su nosile pantalone koje su pokazivale linije koje Romkinja na Zapadu ne bi nikada otkrivala. Grudnjaci su provirivali iz delimično otkopčanih bluza. Žene su sedele sa muškarcima, raspravljale o političkim ciljevima organizacije i o našem radu. Neću time da kažem da su bile oslobođene, žene su išle po piće muškarcima. Čim sam stigao u kancelariju, žene koje su bile deset godina starije od mene i koje su od prvog dana bile u organizaciji, donosile su

mi kafu. Nije to bila kultura koja se zasniva na ravnopravnosti. Ipak, veoma se razlikovala od romske kulture na Zapadu.

Vlaški Romi su bili sićušna manjina među češkim Romima i na njih se gledalo kao na najniže od najnižih. Češki Romi, kao i beli, verovali su da su svi Vlasi kriminalci i prosjaci. Nekolicina Roma koja je stigla u Prag iz Rumunije (i koji su se nadali da će ići dalje, u bogatiju Zapadnu Evropu) prosili su ili džeparili u turističkoj zoni u centru. Svi su bili Vlasi i štrčali su, obučeni kao američki klinci prerušeni u "cigančicu" za maškare na Noć veštica. Cvetne sukњe, zlatne alka-minduše, ruka ispružena ka prolaznicima. Moji novi saradnici bi projurili pored njih na putu ka poslu.

U post-komunističkoj Evropi, Rome koje sam sretao nije kao zajednicu držao na okupu set tabua. Nije bilo romskih pravila koja su otežavala rad, školovanje i druženje sa ne-Romima. Romi su ostajali zajedno jer su to morali. Romi generalno nisu išli u mešovite škole sa Česima jer su ih stavljali u segregisane škole (i obično su napuštali školu u tinejdžerskim godinama). Nisu živeli sa belim Česima jer su živeli u segregisanim naseljima. Nisu se družili sa belim Česima jer im u mnoge restorane ne bi dozvolili da uđu i zato što su noćni izlasci bili opasni. Bande neo-nacista visile su po metro stanicama i Romi su znali da ostaju kod kuće kad padne mrak. Češkim Romima je bila nepoznata tradicija plemenskog suda vlaških Roma koji može da te isključi iz zajednice ako ne poštuješ kodeks tabua. Ovde su Romi ostajali u granicama svojih zajednica jer se većinska populacija pobrinula da tako bude.

Brzo sam otkrio koliko je drugačiji način na koji su moje životne izbore i mogućnosti videli Romi iz post-komunističke Evrope. Dok u Sjedinjenim Državama nikako nisam mogao da nađem devojku Romkinju, muškarci koje sam sretao tokom naredne

decenije u Centralnoj/Istočnoj Evropi nestrpljivo su pokušavali da me spoje sa svojim čerkama, bratanicama i komšinicama. Devojkama se dopadalo to što sam obrazovan. Naravno, nekima se dopadalo to što sam Amerikanac. Čak im se dopadalo što sam etnički mešan. Videle su me istovremeno kao belog momka i kao Roma. Možda je to bio jedan od razloga što sam se zaljubio u Prag. Postao sam “prilika”.

Nisam bio interesantan samo romskim devojkama. Egzotična privlačnost za Čehinje je bilo uglavnom to što sam Amerikanac, ali romska stvar je bila kuriozitet. Jedna žena fascinirana Romima je bila na poslediplomskim studijama Romologije. Koliko god da je volela da bude sa Romima i sakupljala njihove životne priče, nikada se ni sa jednim nije zabavljala ili spavala. Previše su mačo, rekla je. Brinulo ju je da bi, kad bi se zabavljala sa nekim od njih, on bio previše grub u krevetu.

Stalno sam slušao od Čehinja sa kojima sam bio intiman da je sa mnom potpuno drugačije nego sa punokrvnim češkim Romom u krevetu. Nijedna od njih nikada nije ni sa jednim spavala, ali su bile sigurne kako bi to izgledalo. Romi često udaraju svoje žene. Nisu romantični niti brinu o ženinom zadovoljstvu.

Ova knjiga istražuje seksualnost, romansu i brak u romskim kulturama i ispituje razlike među Romima. Dok Romi često objašnjavaju svoje postupke time što kažu “tako to rade Romi”, ova knjiga će pokazati da ne postoji jedan način za bilo šta što Romi rade; norme jedne zajednice su kod druge skandal. Knjiga će se baviti stereotipima koje ljudi spolja imaju o seksualnosti i porodičnom životu Cigana i stereotipima koje Romi imaju prema drugim romskim podgrupama. Baviće se državnim strategijama, prisilnom sterilizacijom Romkinja i temom o kojoj se retko diskutuje, a to je prostitucija među Ciganima. Pokazaće

kako se Romi nose sa dečjim brakovima i sa silovanjem. Neka veoma intimna sećanja izlaze u javnost prvi put. Ovde su reči i perspektive muškaraca i žena, romske i autsajderske. Tu su intervjuji sa Romkinjama koje su političke liderke i onima koje su domaćice, sa dobro obrazovanim i onima koje žive u siromaštву, kao i ispitivanje sukobljenih mišljenja iz diskusija u romskom ženskom pokretu.

Možda će oni/e koji pročitaju ovu zbirku, uključujući romske čitaocе i čitateljke, biti manje spremni da diskutuju o Ciganima kao o setu problema koje treba rešavati ili kao o žrtvama koje treba spasiti, a imaće više sklonosti da se sete da su ljudi, čak i kad se o njima diskutuje kao o kolektivu, individue i da smo slični samo po svojoj jedinstvenosti.

Džad Nirenberg

Prevela Slavica Stojanović

1

„Ljubav je cigansko dete koje ne zna ni za kakav zakon“

Ljubav, smrt i seksualni stereotipi o Cigankama u književnosti, pozorištu i operama 19. veka

An Mari Kodir

Prevela Silvia Dražić

Kako možemo da razumemo prepostavke koje većina ljudi ima o Ciganima bez uvida u predstavljanje Cigana u umetnosti? Tako, mnogi kad čuju reč Ciganin istog časa prizivaju Diznijevu sliku Esmeralde ili kostim Ciganke vračare iz Noći veštaca. Reći novom saradniku ili ljubavniku da si Romkinja, to je kao da tvrдиš da si šumska vila. Ne, to je kao da tvrдиš da si veštica sa neodoljivom moći zavođenja.

Nekadašnja operска pevačica, dr An Mari Kodir, izvela je muziku Carmen za jednu vrlo prijemčivu publiku (uključujući i mene). Ona ima doktorat iz ekonomije sa pariskog Instituta za političke studije i nekadašnja je saradnica Harvardskog Centra za demografske i razvojne studije. Malo je autora kvalifikovanije od nje da objasni poreklo i draž fantazija zapadne civilizacije o slobodnom i zavodljivom Ciganinu.

Carmen Žorža Bizea, najpopularnija i najvoljenija opera od kasnog 19. veka do danas, priča priču o Ciganki, privlačeći

razgaljene gomile u pozorišta širom sveta. Uzmete li bilo koga sa ulice nekog američkog ili evropskog grada, čak i bez ikakvog muzičkog obrazovanja, verovatno će odmah prepoznati prve taktove čuvene „Habanere“. Čak i ako on ili ona ne znaju odakle ta muzika potiče, svako ju je čuo. „*L'amour est l'enfant de Boheme, il n'a jamais connu de loi*“.¹

Karmen je predmet popularne kulture. Postojalo je bezbroj filmskih verzija od vremena nemog filma do prve decenije ovog veka. U mnogima od njih tragedija Don Hozea i Carmen je premeštena iz originalne južne Španije u druge sociokulturne kontekste. Postojala je afroamerička *Karmen*, *Karmen Džons* (1954), a najskorija, južnoafrička *Karmen*, smeštena je u geto i pevala je na lokalnom Xhosa dijalektu, *U-Carmen e-Khayelitsha* (2006). Priča o Carmen može biti savršeno adaptirana u kontekste gde heroina živi na margini društvenog života, pošto Carmen, kao Ciganka, dolazi iz takve, marginalizovane sredine, i poinjući se samo vlastitim pravilima, prihvata život parije. Šta nam arhetip Carmen ili neke druge Ciganke opisane u štampi ili na pozornici govori o mentalnim predstavama o romskom narodu u društвima devetnaestovekovne Evrope?

Kada je *Karmen* prvi put izvedena na sceni *Opéra-Comique* u Parizu 1875. godine, novela Prospera Merimea na kojoj je zasnovan libreto objavljena 1845. godine, već je bila književni klasik. Carmen, ciganska heroina priče koju je napisao priznati autor, nije bila izuzetak u tom dobu. Zapravo, Cigani su postali figura kojoj je pribegavala celokupna evropska književnost u osvit romantizma koji je na prelazu vekova započeo najpre u Nemačkoj i Engleskoj a posle pada Napoleona i restauracije monarhije 1815. godine procvetao u Francuskoj.

¹ „Ljubav je cigansko dete koje ne zna ni za kakav zakon.“

Romantizam od Getea do Bajrona, Šatobrijana i Viktora Igoa, bio je za umetnost ono što je Francuska revolucija bila za društveni i politički poredak. Društveno-politički zemljotres Francuske revolucije široko je raširio po Evropi ideale *liberté*, *égalité et fraternité* i dao maha kulturnoj revoluciji koja je duboko i nepovratno promenila svaki umetnički izraz, od književnosti, preko muzike do klasične umetnosti. Individua postaje alfa i omega priovedanja u svim njegovim umetničkim manifestacijama. Fokus je bio na sopstvu i procesima njegovog traganja za dušom i njegovoј nepopustljivoј težnji za slobodom. Ovaj glavni interes romantičara zauvek je razorio obrazac klasicizma.

Snažna kulturna i psihološka revolucija romantizma pojavila se upravo u vreme kada su društvene i političke snage okrenule leđa idealima kasne Francuske revolucije, gradeći na njihovom grobu opresivni politički i religiozni poredak. Sukob između društvenih poredaka 1830-tih i 1840-tih i težnji umetnika i pesnika tog vremena nije mogao biti nasilniji i tako je proizveo generaciju „poètes maudits“, ukletih pesnika. Da bi otupeli svoju melanoliju, nalazili su utočište u opijumu i apsintu.

Drugi način na koji su umetnici izmicali realnosti bio je odlazak na putovanja ka dalekim i egzotičnim mestima, poput Orijenta. Njihova izloženost orijentalnoj umetnosti značajno je doprinela oblikovanju romantizma. „Orijentalizam u romantičnoj poeziji ... postao je suštinska poetska odlika ... Istok sa svojom topografijom i narodima bio je po sebi postojeća egzotična misterija koja ih je oslobođala okova klasične tradicije“.²

2 Naji B. Oueijan (Notre Dame University, Zouk Mikayel, Lebanon) – Orijentalism: The Romantics' Added Dimension; ili Edward Said Refuted, p.6 – u *Romanticism in its Modern Aspects: Review of National Literatures and World Report*. General Editor Anne Paolucci, ed. Virgil Nemoianu. Wilmington: Council in

Tek kroz suočavanje sa „drugim“, umetnici su mogli da otkriju šta sami jesu. Ovo istraživanje egzotike bilo je putovanje ka samootkrivanju. „Bajronovo putovanje na Istok, poput ... Šatobrijanovog i Lamartinovog, Floberovog i de Nervalovog, bilo je delom lično hodočašće u egzotične dubine vlastitog uma“ kako bi otkrio tajnu svog neposrednog bića.³ Ali „Drugi“ se mogao naći i mnogo bliže, upravo kod kuće, među etničkim i kulturnim manjinama Evrope koje su bile samo delimično, ako uopšte, intergrisane u socio-kulturno tkanje evropskog društva – i za koje su romantičari pokazali veliku radoznalost i interes. Mnoge pesnike i umetnike, ove manjine privukle su takođe i iz drugog razloga; slaveći težnje koje su bile antipodi prihvaćenih društvenih vrednosti njihovog vremena, oni su, živeći na margini, priglili status izgnanika. I tako su ih očarale manjinske grupe koje su bile i koje su odvajkada predmet predrasuda i diskriminacije: Cigani i Jevreji.

Obe grupe bile su, počev od Srednjeg veka, žrtve teške predrasude i stereotipa i njihovo tradicionalno predstavljanje u književnosti i umetnosti bilo je uglavnom negativno. Obe su ušle u fokus pažnje romantičara. Oni su pružili ovim parijama sve pozitivne atribute heroja koji pokazuju hrabrost i odlučnost u suočenju sa nedaćama, čak i ako ih, na kraju, tragična sudska može pogoditi kao žrtve jednog netolerantnog društva. Umetnici su metaforički izražavali sopstveno mesto na obodu društva.

Cigani su za umetnike imali još veću draž od Jevreja. Živeli su daleko od gradova i bliski prirodi, lutajući od mesta do mesta. Bili su kandidati za idealnog „plemenitog divljaka“ kojeg je proslavio

National Literatures, 1998: 37-50. http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic20/naji/3_2000.html

³ Stephen Coote, Byron: The Making of Myth (London: The Bodley Head, 1988), p.43.

Žan Žak Russo, jedan od preteča romantičara. Romantičari su u svom traganju za čistoćom i istinom čeznuli za povratkom prirodi, daleko od materijalističkih buržoaskih vrednosti trgovine i biznisa, daleko od prljavštine i beznađa industrijskih predgrađa, siromaštva, korupcije i bolesti grada, predstavljenih kao pakao u remek delu romantične književnosti, u *Jadnicima*. Još jedan faktor učinio je Cigane posebno privlačnim za romantičare: muzika i lirika u njihovom svakodnevnom životu. Njihov dar za muziku i pripovedanje posebno su cenili nemački romantičari i njihova je improvizovana poezija postala uzor za nemačke pesnike.⁴

Uprkos svim stereotipima koji su ih stigmatizovali kao dokone i opasne nomade, lopove i kriminalce, uprkos njihovom statusu parija i možda upravo zato, Cigani su predstavljali moćan simbol slobode. Zamišljalo se da imaju slobodu da odu bilo gde, da po vlastitoj čudi učine šta im se prohte. Mnogi ljudi su u Evropi gubili slobodu, prisiljeni nuždom da napuste selo i da se smeste u gradovima gde su živeli i radili u užasnim okolnostima. Sloboda se osećala kao davno izgubljeni san koji pripada bukoličkom životu preindustrijske Evrope u kojoj čobani i čobanice vode vragolaste razgovore na Fragonarovim slikama i u slobodarskim romanima prethodnog veka. Surovo je nedostajala u prljavim, prenaseljenim gradovima poput Dikensovog Londona i Igoovog Pariza. Sloboda je pripadala samo pobunjenima i prognanim.

Romi su postali personifikacija slobode. Francuska je bila puna Roma migranata koji su došli iz Bohemije (danас u okviru Češke Republike) bežeći od siromaštva i ugnjetavanja. Boem je u Francuskoj postao sinonim za Ciganina i, ubrzo, za jedan

⁴ Milena Fusikova, “Les images des Tsiganes dans la littérature française du 19ème siècle, les origines de la naissance d'une mythe, u Etudes Tsiganes, Vol. 25

umetnički i nekomformistički način života. Izraz je bio bestseler tog vremena „Les scènes de la vie de bohème“⁵, kojim je bilo inspirisano Pučinijevo remek delo *La Bohème* (koje je verovatno druga najpopularnija opera, posle *Karmen*).

Ustvari, Cigani u evropskoj književnosti, usvojeni kao romantičarski simbol, ne govore ništa o Ciganima toga vremena, ali govore mnogo o duši evropskih umetnika, čežnji za slobodom u okruženju koje postaje sve ograničenije.

Romantičari su koristili stereotipnu sliku Cigana da stvore arhetip u sopstvene svrhe.

Kada je reč o tretmanu Ciganki od strane romantičara, primećujemo istu fascinaciju egzotičnim, koja je karakteristična za njihova umetnička predstavljanja neevropskih, posebno orijentalnih žena.

U seksualno represiranoj Evropi 19. veka priče o senzualnim ženama smeštale bi se na egzotična mesta, poput britanskih ili francuskih kolonija. Bilo je bezbroj prikaza senzualnih arapskih, turskih, indijskih ili azijskih žena, rođenih upravo iz belih evropskih muških fantazija. Mogu se na primer posmatrati slike Delakroa ili gledati opere poput Bizeovih *Les pêcheurs de perles*, Delibove *Lakmé*, ili Pučinijeve *Madam Baterflaj*. Ako ne dolaze iz dalekih egzotičnih mesta, ove priče o čulnosti i seksualnosti trebalo bi da se tiču žena koje pripadaju margini evropskog društva, bile one kurtizane visoke klase (Travijata, po *Dami sa kamelijama*) ili one iz niže klase, poput devojaka siromašnih umetnika i studenata, koje su nagnane da se prostituišu sa bogatašima. U operi su najčuveniji od ovih likovi Mimi i Mizeta

⁵ Henri Murger, *Scènes de la Vie de Bohème*, Paris, 1948.

u Pučinijevim *Boemima*. I naravno, Cigani su bili posebno zgodna meta za evropske pripovedače koji su tragali za pričama o seksualnom iskušenju i prekoračenju važećih normi.

Ciganke su neprestano pokretale sve vrste fantazija koje se vrte oko potisnute želje za prekoračenjem seksualnih normi.

Sve ciganske heroine u romantičnom pripovedanju neodoljivo su senzualne i zavodljive. Heroina ili koristi svoje moći zavođenja da osvoji muškarca koga želi i nijedan muškarac ne može da joj odoli (Karmen), ili je nesvesna svojih moći, i u tom slučaju iskušenje koje se, uprkos njoj, razulari postaje orude njenog usuda. To je Esmeralda, žrtva *Notre Dame de Paris*, žrtvovana zbog grehova koje podstiče u muškom umu. Esmeralda je svetica, devica koja je iskasapljena zbog grehova društva. Kada se radi o Karmen, upitno je da li ona u potpunosti pripada arhetipu veštice koji karakteriše Ciganke od Srednjeg veka na ovamo. Da li je ona bila deo tradicije opasnih proročica, čarobnica i kradljivica dece, ili je moguće pozitivnije tumačenje arhetipa kao simbola oslobođanja žene u svetu kojim dominiraju muški narcizam i libido.

Postoji znatna razlika između Karmen i drugih mitskih veštica. Carmen ne koristi svoje zavodničke moći za zle urote da bi manipulisala muškarcima. Ona ih ne koristi ni za šta drugo do za svoje iskrene želje. Nije njena greška što je Don Hoze uništen. To je samo kobna posledica njegove nesposobnosti da prihvati da je Carmen slobodna, „slobodna kao vazduh“, kako ona peva. Ako je Carmen izvorna zavodnica i prestupnica društvenih i moralnih normi, ona nije kurtizana ili namiguša. One za novac pružaju svoje seksualne usluge buržujima i onima koji se predstavljaju kao umetnici. Carmen poziva muškarca u svoj krevet samo zbog ljubavi, čak i ako je njena ljubav prolazna i nepredvidiva kao ptica o kojoj peva njena pesma „ljubav je buntovna ptica koju nikad

niko nije pripitomio“. Zaista, Karmen nije nikako *femme fatale* koja manipuliše muškarcima zbog novca ili moći. Ona ne zna ništa o moći i sledi samo impulse svog srca. Karmen se ne može posedovati. Ona se ne može kontrolisati. I ona to obznanjuje od početka – Don Hoze ne može reći da nije bio upozoren – njena uvodna pesma sve to govori. „L'amour est enfant de boheme, il n'a jamais connu de loi, si tu ne m'aimes pas, je t'aime mais si je t'aime prend garde a toi“ – „Ljubav je cigansko dete koje ne zna ni za kakav zakon, ako me ne voliš, ja tebe volim, a ako te volim, pripazi se!“.

Upravo na sceni, u završnom činu, možemo u potpunosti razumeti simbol koji Carmen predstavlja. Bize i njegovi libretisti Meijak i Alevi imali su ideju da scenu postave tako da se konačni obračun između Carmen i Don Hozea zbiva dok se toreador Eskamiljo u areni suočava sa bikom. Carmen je žrtvovana, kao što će moćni bik biti žrtvovan seviljskim masama. Ona je poput bika, neukrotiva i nepopravljiva u očima društva. Don Hoze je moli: „Karmen, još uvek ima vremena, preklinjem te, dozvoli mi da te spasem, tako ću spasiti i sebe.“ Ali opet, suočava se sa njenim hladnim odbijanjem. To je kao da se od bika u areni traži kompromis. U isti čas kada Eskamiljov mač probada bika, nož Don Hozea prodire u srce Carmen.⁶

U ovom činu žrtvovanja, Carmen može da predstavlja simbol celog svog naroda. U mašti ne-Roma, Cigani, poput nje, ne mogu da budu kontrolisani, niti potkupljeni od strane sistema. Oni ne mogu da postanu Španci ili Francuzi ili Nemci. Ne mogu se ukrotiti kao što ni ljubav ne može da bude ukroćena.

⁶ U filmu „Karmen“ Frančeska Rosija paralela između dva povezana događaja izvedena je vrlo ubedljivo i snažno.

Verujem da neosporan uspeh Karmen proizlazi iz predstavljanja tako moćnog arhetipa absolutne slobode i odbacivanja svakog kompromisa.

U decenijama i veku koji je usledio vodile su se mnoge bitke za slobodu i posebno za slobodu žena, uključujući i seksualnu slobodu. Carmen je uvek iznova korišćena kao znak beskompromisne prirodne snage. Engleske lezbejske spisateljice kao Virdžinija Vulf koristile su slobodnu Ciganu kao metaforu za govor o sopstvenoj slobodi da žude i vole žene, ljubavi koja je još uvek bila zabranjena.⁷

U kasnim pedesetim, kada je buržoaski moral u zapadnom svetu bio najrepresivniji, fenomen jedne plavuše osvojio je svet na prepad u filmu „I Bog stvori ženu“. Brižit Bardo, B. B. plesala je flamenco, podsećajući na samu Carmen⁸. Ponovo je otkrila ciganski arhetip u modi koju je nosila i muzici koju je slušala (ciganski muzičari kao Manuel de Plata).

Nijedan od ovih arhetipa, od Carmen do „ciganske poze“ Brižit Bardo, nije, naravno, veran iskustvima stvarne Ciganke. Ali žed za slobodom koju su Cigani kao umetnički arhetip inspirisali, pripisan je narodu koji je inače podvrgnut stalnim talasima diskriminacije. Neukrotiva Carmen još uvek je vrlo prisutna, i tekuća politika koja teži da „integriše“ romski narod u većinsko društvo još uvek se zasniva na mitu o slobodnom narodu koji se opire svakom kompromisu ili promenama.

⁷ Kirstie Blair, “Gypsies and lesbian desire: Vita Sackville-West, Violet Trefusis and Virginia Woolf”, 2004.

⁸ Simon de Bovoar jedna od glavnih filozofkinja feminizma izrazila je svoje divljenje za neukrotivu prirodu B.B. i rekla da bi zbog nje „i svetac osudio sebe na prokletstvo“.

Odista, Karmen je potencijalno jedan od najslobodnijih arhetipa evropskog pripovedanja. Način života koji ona predstavlja, sasvim oslobođen morala i društvenih ograničenja neodoljivo je privlačan, čak i ako je naposletku fantazija. Čak i za Karmen ovaj način života konačno vodi u haos i razaranje. Čak i u operi, društvo i poredak na kraju pobeđuju. Sve je bezbedno, publika može da ode kući sa osećajem da je to bio samo san i ne može biti stvarnost.

Način života Cigana koje su stvorili umetnici nije plodna alternativa. U dubini, želja za potpunom slobodom izražena kroz muziku ostaće jedna nemoguća i večna čežnja. To je čežnja za slobodom i prirodnim stanjem u kojem ljubav ne zna ni za kakve zakone.

2

Priovedanje rumunskih Romkinja o osećaju sopstva

Marija Šerban-Temišan

Prevela Jelena Jovanović

Iako studija etnološkinje Marije Šerban-Temišan o romskim ženama u Ruminiji nije samo i isključivo studija o seksualnosti i odnosima između polova, ona je veoma dobro poglavlje u početku ove zbirke. Studija nam sažeto pokazuje kako se romske žene u jednoj zemlji – prema nekim pokazateljima, zemlji sa najbrojnijom populacijom Cigana na svetu – nose sa stereotipima, kako u isto vreme pobijaju i prihvataju neke pretpostavke i kako one, sa druge strane, formiraju stereotipe o drugima. Rodna pitanja su prizma kroz koju se može videti širi dijapazon problema u životima učesnica u studiji Marije Šerban-Temišan.

Romske žene se udaju nevine.

Romske žene su se nekada udavale nevine, ali više ne. Roditelji biraju buduće muževe romskim devojkama i “prodaju ih”. Romske žene same biraju svoje partnere.

Romske žene su domaćice.

Romske žene nisu domaćice – one rade izvan kuće i imaju karijeru.

Romske žene trpe nasilje od strane svojih muževa.

Romske žene biraju svoje uloge u svojim porodicama.

Romske žene koje govore o seksu su kurve. (*Intervjuisane romske žene o sopstvenom identitetu*)

Dosta je pisano o romskim ženama u beletristici, novinama i člancima u časopisima, vestima na televiziji, sapunicama i filmovima. Postoji izobilje stereotipa o Romkinjama kreiranih od strane većinskog, neromskog društva. Ta se slika kreće od strastvene zavodljive igračice do prljave majke koja ima previše dece i koju muž i porodica zlostavljuju¹. Dok je ono što o romskim ženama govore i misle članovi neromske populacije prisutno u medijima i literaturi, reči romskih žena o sopstvenom osećaju pripadnosti i osećaju sopstva su veoma retke.

Ovaj rad nastoji da predstavi mišljenja deset Romkinja iz Rumunije o tome šta znači biti žena i šta znači biti Romkinja. Ukrštanje roda i etniciteta od suštinske je važnosti za razumevanje načina na koji ispitanice doživljavaju same sebe. Mišljenje da se rod i etnicitet međusobno isključuju može da doprinese održavanju magrinalnog statusa romskih žena. Način na koji su se neromske neprofitne organizacije i mediji bavili navodnim povredama ženskih prava od strane romskih zajednica, kao što su rani brakovi ili ugovorenii brakovi, formirali su lažnu dihotomiju između onoga što znači biti Rom i biti žena koja može da se zauzima za interes žena (Oprea, 2005: 140). Ova studija pokazuje složene načine na koje ispitanice stvaraju osećaj sopstva u odnosu na pripadnost etničkoj grupi i rodu.

Ova studija takođe otkriva kako su životi ispitanica obeleženi suprotnostima između sopstvenih stavova o rodu i etničkoj grupi i mišljenja njihovih zajednica, klanova ili porodica. Studija takođe razmatra stavove neromske populacije, uglavnom zasnovane na

¹ <http://www.dosta.org/en/node/132>, DOSTA! Sajt internet kampanje.

stereotipima koje ne-Romi imaju o ženama iz romske zajednice. Ove suprotnosti mogu biti u različitoj formi, kao što su tenzija između poštovanja tradicionalnih bračnih obrazaca i profesija i želje da se oni promene, ili poštovanje patrijarhata i želje da se on izbegne.

Rod, seksualnost i etnicitet su simbolični; oni se odražavaju na karakter zajednice. Devojka iz klana *Spoitori* koja se uda nevina i prihvati izbor roditelja u vezi sa partnerom i poviňuje se roditeljskom zahtevu sa koliko godina treba da se uda, cenjena je u svojoj zajednici. Poštovanje klanskih normi i vrednosti jača njenu pripadnost klanu, a zajednica, kao i ona sama potvrđuju njenu ulogu žene.

Namera mi je da dam etnografski opis i analizu različitih načina na koje romske žene u Rumuniji stvaraju osećaj ličnog identiteta. Izabrala sam Rumuniju zato što ima najbrojniju populaciju Roma i zato što je to zemlja mog porekla.

Podatke sam prikupila tokom terenskog rada u Rumuniji 2010. godine. Učesnice ovog istraživanja su bile žene koje su se izjašnjavale kao Romkinje iz iste geografske sredine u Rumuniji. Cilj mi je bio da intervjujem žene koje pripadaju različitim romskih klanovima i tradicijama, kako iz ruralne, tako iz urbane sredine. Uspela sam da pronađem žene iz klanova *Spoitori*, *Ursari* i *Zavradžii*, ali i nekih drugih. Sve žene su udate i većina ima decu. Starost ispitanica je između 13 i 73 godine života, a nivo obrazovanja kreće se od srednje škole do doktorata. Neke od njih su aktivistkinje za ljudska prava i zaposlene u neprofitnom sektoru, dok su neke domaćice i prodavačice. Iako mi je cilj bio da imam što raznovrsniji uzorak, samo nekolicina Romkinja je želela da razgovara sa mnom, što je ograničilo raznolikost. Sve ispitanice su odobrile korišćenje podataka dobijenih intervjuom i diskusijama koje samo vodile. Sva imena su izmišljena.

Metodologija

Istraživanje se sastoji iz tri dela: pregleda literature, opservacija vezanih za sapunice i deset kvalitativnih intervjeta. Neke ispitanice su bile voljne da više razgovaraju i imale su više slobodnog vremena od ostalih, tako da sam mogla da kontaktiram sa njima ponovo i postavim im naknadna pitanja. Sa jednom od njih, Karmen, razgovarala sam više od ta dva puta, a često smo razgovarale i telefonom i putem elektronske pošte, jer pored toga što je bila ispitanica, ona je i moja koleginica istraživačica.

Sapunica "Ređina" je stereotipni prikaz Roma u Rumuniji, pa sam koristila teme i likove upravo iz sapunice kako bih započela intervjuje. Većina učesnica je gledala sapunicu i imala čvrsto mišljenje o načinu na koji su rod i etnička grupa predstavljeni. Uz pomoć priče o ovoj televizijskoj sapunici uspela sam da postavim pitanja koja bi inače bila previše lična ili predstavljaju tabu. Na primer, znala sam da će biti teško razgovarati o seksu pre braka, pa sam zato koristila primer iz sapunice.

Takođe sam želela da se osvrnem na pitanja seksualne i ekonomske samostalnosti i preljube. Ovo je bila veoma delikatna tema i većina ispitanica su imale visoko mišljenje o svojoj predanosti seksualnoj i emotivnoj monogamiji. Pošto sam kao početnu tačku uzela lik Flakare Potkovaru iz pomenute TV sapunice, njene pokušaje da preuzme muževljev posao i njenu seksualnu aferu sa zetom, ispitanice i ja smo mogle otvoreno da razgovaramo o neverstvu i zameni rodnih uloga u tradicionalnoj podeli rada. Više od polovine mojih ispitanica su bile domaćice. Takođe su sve ispitanice ponosno govorile o svojim profesijama i svojoj ulozi u porodici.

Iako nisam postavljala pitanja o diskriminaciji od strane neromske populacije, većina ispitanica se dotakla i ovog pitanja.

Postojala je tenzija između grupnog i ličnog identiteta, kao i tenzija između odbrane i kritike određenih aspekata sopstvene kulture pred onima koji ne pripadaju ovoj kulturi. Ovo može biti posledica vekovne diskriminacije. Marginalizacija je verovatno izgradila osećaj solidarnosti među Romima, lojalnost prema zajednici i neprijateljstvo prema strancima. Znala sam da moram da pazim na kulturološke razlike. Kada sam počela intervjujsanje, bila sam svesna uloga žena u određenim klanovima. Iako sam znala da norma pristojnog oblačenja propisuje dugu, široku haljinu, otišla sam na razgovor u pantalonama. Nisam želela da preuzimanjem načina odevanja, koji za mene nije imao nikakvo simbolično značenje, pokažem nepoštovanje prema klanu. Nisam bila u pravu. Ispitanice iz klana Ursari su mi rekle da je neučtivo ulaziti u njihove domove u pantalonama. Kada sada razmišljam o tome, mislim da je trebalo da nosim dugu haljinu kako bi me Ursari smatrali pristojnom ženom. Međutim, mislim da bih tada izbegavala haljinu sa cvetnim dezenom kako ne bih odavala utisak da pokušavam da ih podražavam.

Pripadnost romskom klanu

U Rumuniji, kao i u ostalim evropskim zemljama, Romi su podeljeni na klanove ili *neamere* (množina rumunske reči koja znači *porodica, krv, poreklo*). Klanovi rumunskih Roma su podeljeni na osnovu posla kojim su se članovi klana bavili ili se još uvek bave. Prema ovom kriterijumu, postoji približno četrdeset različitih romskih grupa u Rumuniji, uključujući klanove *Spoitori* (limari), *Ursari* (dreseri medveda) i *Zavradžii* (zidari). Gotovo polovina, 45%, rumunskih Roma smatra sebe "rumunizovanim", što znači da su preuzeли neromske običaje i vrednosti. "Samo Ciganinom" sebe smatra 25% Roma, dok 12 % pripada klanu *Rudari* (tradicionalno rudari i zanatlije koji prave kašike i potiču od robova), što nije detaljno razmotreno u ovom istraživanju. Ostali Romi pripadaju drugim klanovima (Surdu, 2010: 60).

Biti Rom

Neromska populacija u Rumuniji, u čak 77,9% nema poverenja u Rome, jer veruje da su glavne karakteristike Roma prljavština, lopovluk i lenjost. Istraživanja pokazuju da čak 82% većinskog stanovništva u ovoj zemlji veruje da Romi ne poštoju zakon, a 70% smatra da bi Romi trebalo da žive izvan neromskog društva, jer ne mogu da se prilagode (Surdu, 2010: 60). Postoje studije koje pokazuju da je “slika koju većina ima o Romima više-manje jednolična ... prepuna negativnih predrasuda, dok je slika koju Romi imaju o sebi raznovrsna” (Csepeli & David, 2004: 130).

Popularna kultura u Rumuniji podržava i opravdava dominaciju neromske populacije nad Romima. Televizija podržava negativne stereotipe o Romima. Slika osiromašenih Roma sa “familijama koje se bore za goli opstanak i onda ... pre ili kasnije, pesma i igratko počnu...” (Imre, 2008: 329) je nacionalistička lukavština koja podržava stereotip o lenjim Romima. Popularne rumunske sapunice o Romima dodaju i stereotip o Romima koji ne poštuju zakon.

Upoznala sam tridesetjednogodišnju Luminitu u jednom gradiću u Rumuniji. Čitala sam o njoj i njenom aktivizmu za prava Roma u lokalnim novinama i tražila sam način kako da stupim u kontakt sa njom.

Luminita nije bila ni nalik stereotipu. Njena veoma kratka kosa, tamni ajlajner i senka za oči, obične farmerice i šarena verovatno ručno radena torba nisu ličili na ostale Spoičori žene koje sam upoznala.

Na Svetski dan Roma, Luminita je organizovala debatu o Romima i stereotipima koji prate ovu zajednicu. Rekla mi je da je debata podržavala multikulturalnost. Gradonačelnik je tražio od nje da

organizuje i izvođenje romskog plesa, ali je ona to odbila. Ona misli da su slike Roma kao odličnih igrača i muzičara rasističke i da ih svode na lutke koje igraju i pevaju. Ovo je takođe bio glavni razlog zašto nije gledala nijednu od sapunica koje su se bavile životom tradicionalne romske zajednice. Nekoliko dana pre naše diskusije, pripadnica neromske populacije joj je prišla i rekla da gleda sapunice o Romima i da joj se sviđaju. Za Luminitu biti povezan sa medijskom slikom Roma je uvreda.

U društвima o kojima preovladavaju negativne predstave, jedina pozitivna grupna karakterizacija je muzikalnost: Romi su odlični muzičari (Munk, 2007: 84). Dok su Romi bili robovi u Rumuniji, bilo je perioda kada su ih zbog njihovog muzičkog talenta držali po kućama da im budu na raspolaganju kao zabavljači (Pons, 1999: 19).

Slika Roma koji su zabavljači ili “robovi koji plešu” (Imre, 2007: 274) preovladava u Evropi gde se veruje da Romi imaju prirodan muzički talenat (O’Grady & Tarnovschi, 2000: 16). “Jedno od romskih plemena je poznato kao Lautari (muzičari), što ukazuje na to da je muzika za Rome više od tradicije; muzika je način života... često se smatra da je ples sam po sebi lascivan ... što doprinosi predstavi neromske populacije o Romima kao ‘nemoralnim’”. (Clebert, 1963: 144, 152 citirano u O’Grady & Tarnovschi, 2000: 16).

Interesantno je da su učesnice hvalile muzički talenat Roma i nisu delile mišljenje sa Luminitom. Kada sam razgovarala o braчnoj tradiciji i običajima sa ispitanicama iz Spoitorii klana, one su se sećale venčanja svojih prijatelja i komšija. Rekle su mi koji je romski muzičar svirao na kom venčanju. Ja nisam znala nijednog od navedenih muzičara, ali učesnice su mi rekle da su svi oni poznati u Rumuniji.

Biti Romkinja

Stereotipi se takođe prenose na rod i seksualnost. Veliki deo diskursa o seksualnosti Roma i rodu proizведен je od strane neromske populacije. Odnosno, ogromna količina informacija o Romima potiče od erotizovanih mitskih predstava o Romima i Romkinjama vrele krvi. Većinska zajednica u svom imaginariju prikazuje Rome kao nekog ko je bliže prirodi od ostalih, kao divlje i slobodne (Okely, 1983: 2). Oni su "duboko ukorenjeni u misteriju i erotske strasti zahvaljujući seksualnim i psihološkim odlikama za koje se kaže da su posebne". (Hasdeu, 2008: 347).

Popularni rumunski roman "Cigansko pleme", koji je napisao Zaharija Stanku, počinje pričom o Romkinji koja prkosí ciganskom zakonu i upušta se u vanbračne odnose. Kažnjena je da bude ponižena pred celim plemenom i izbičevao ju je muž koji odlučuje da li će ona da živi ili ne. Rumunski čitalac može da vidi kakvi su Romi varvari i da potvrde njihovu Drugost. "U okviru ovakve ideologije, Cigani predstavljaju ono što se najbolje može okarakterisati kao 'stranac iznutra'. Na primer, srpsku decu koja se loše ponašaju zovu Ciganom. 'Ne sedi na podu, nisi Cigan', 'Vidi samo kako si prljav, kao Cigan', ili 'Slušaj ga, psuje kao Cigan!' majka bi rekla" (van de Port, 1999: 300). Slično ovome, rumunskoj deci se preti da će ih Cigani odneti ako se ne ponašaju kako treba, kao što je to jedna od učesnica, Dana, navela.

U procesu kreiranja Drugog (*othering*), rod postaje veoma bitan. To je predstava u kojoj Ciganka stoji na jednoj strani, a sa druge strane se nalazi pobožna, sveta, ozbiljna i civilizovana *gadži* žena (ne-Romkinja). U toku rada na ovoj studiji saznala sam da Romkinje koje sam intervjuisala takođe prihvataju ovu podelu. Međutim, one su sebe smatrале pobožnima, a ne-Romkinje bezbožnicama.

Stvaranje promiskuitetne rodne slike o onima koji su isključeni iz nacionalne i etničke većine je glavna nacionalistička lukavština. Kreiranje lika Flakare Potkovaru se može tumačiti kao izraz nacionalizma. Romkinje su predstavljene kao neobuzdane žene, koje ne može da obuzda ni njihova sopstvena zajednica.

Tokom ovog istraživanja, tenzije između pripadnosti romskom klanu i ženskom rodu, pripadnosti romskoj zajednici i predstavljanja pojedinke, kao i biti ponosna na romsko poreklo i stideti ga se, iznova su se pojavljivale u svim intervjuima koje sam vodila. Suočene sa studentkinjom ne-Romkinjom koja ih pita o identitetu Roma, učesnice su dosta govorile o tome šta znači pripadati klanu, ali nisu mogle da zanemare svoja lična iskustva koja su se često razlikovala od diskursa o njihovoj etničkoj pripadnosti ili klanu.

Različi tipovi Roma

Za neke Romkinje, njihova pripadnost romskoj podgrupi ili klanu je važnija od pripadnosti grupi koja obuhvata sve Rome. Govoreći o romskim podgrupama i upoređujući ih sa svojim klanom, učesnice su dale jasne crte svog etničkog i klanskog identiteta.

Dana, rođena i odrasla u velikom rumunskom gradu u netradicionalnoj porodici, uglavnom je govorila o razlikama između urbanih modernih Roma i ruralnih tradicionalnih. Malina, koja živi u malom selu u umereno tradicionalnoj Zavradžii zajednici, pričala je o razlikama između klanova Zavradžii i Rudari. Ona se takođe fokusirala na razlike između tradicionalnih i netradicionalnih Roma. Prema rečima učesnica u ovoj studiji, klanovi su se najviše razlikovali po tome koliko prate tradiciju i koliko znaju romski jezik, koliko su zainteresovani za obrazovanje i ekonomski status, koliko su prilagođeni

dominantnom društvu i koliko su fleksibilni u odnosu na svoju delatnost.

Po načinu na koji su učesnice govorile o drugim klanovim i njihovoj povezanosti, zaključila sam da ostali klanovi ne predstavljaju opasnost na onaj način na koji to predstavlja većinska populacija. Diskurs učesnica nije druge klanove egzotizovao niti demonizovao. Drugi klanovi su ponekad kritikovani zbog svojih običaja i tradicija, ali su takođe cenjeni i ostali klanovi im zavide. Članovi klana *Rudari* i *Zavradžii* koje sam upoznala su bili patrijarhalni i izražena je tendencija da žena ostaje kod kuće i brine se o domu i porodici. Međutim, prema rečima Katerine, šezdesetdvogodišnje žene iz klana *Zavradžii*, pravila postaju sve fleksibilnija; sve manje ljudi govori romski, a sve više običaja se ili menja ili odbacuje. U rumunskim selima u kojima *Rudari* i *Zavradžii* žive zajedno, postojala je doza zavisti i divljenja kada su govorili jedni o drugima.

“Znam jednu običnu ženu iz Rudari porodice, koja je tražila od čerke da ponovo pročita lekciju za školu. I ja sam je pitala: ‘Zašto? Ako smo mi išli u školu samo osam godina, šta tražiš od nje? Hoćeš da postane ministarka ili šta?’ Ona je odgovorila: ‘Pa šta ti misliš, zašto ja radim i mučim se ovako? Da bi moja čerka mogla da nauči nešto!’ Vidiš, oni [Rudari] su drugaćiji od nas, oni žele da njihova deca napreduju, a ne da budu radnici na građevini kao njihovi roditelji. Mi [the Zavradžii] smo opušteniji što se toga tiče”, rekla je Malina. “Neki Zavradžii nikada ne idu kod dece u školu. Neki Rumuni isto tako.” Način na koji je Malina govorila o stavu klanova Rudari i Zavradžii prema obrazovanju otkrio je da se njeni mišljenje kao individue suprotstavlja stavovima njenog klana. Ta tenzija se često pojavljivala u intervjijuima koje sam vodila.

Sa druge strane, Malina je rekla da “*mi [Zavradžii] smo uvek naporno radili. Tradicionalno, mismo zidari i radimo na građevini. Rudari rade bliže kući. Jedan dan rade kod nekog u dvorištu, drugi dan kod nekog drugog. Zarađuju novac, jer su fleksibilni... Ursari su bogatiji od svih nas. Ali oni uopšte nisu napredovali. Još uvek su tradicionalni, još uvek nose svoje duge sukњe i šešire. Ne uče decu ničem dobrom*”, rekla je Malina. Malina podrazumeva da su tradicionalne zajednice nazadne, suprotstavljajući tradiciju napretku, emancipaciji.

Malina se udala kad je imala 15 godina. Njen brak nije bio ugovoren. Ona i njen muž su se upoznali, zavoleli i odlučili da se venčaju. Nakon venčanja, preselila se iz roditeljske kuće u kuću svog muža i postala domaćica, što je i sada, povremeno obavljujući poslove čistačice. Malina je govorila o klanu Spoitor koji ugovaraju brakove svoje dece na osnovu ekonomskog statusa obe porodice i istakla da njen klan, Zavradžii, ne praktikuje takve običaje. “Naša deca u današnje vreme ne žele da se venčaju mladi. Žele da imaju veze, da idu na more i planine sa partnerima, da se zabavljaju, ne da se venčaju”, rekla je Malina. Malinina svekrva Rodika, koja ima 73 godine, pridružila nam se u toku intervjua. Ona se složila sa Malinom, ali je rekla da ju je bilo sramota da o tim stvarima sama govori.

Prema izveštaju Helsinki Watch-a iz 1991. godine, saznajemo da “ne samo da Rumuni imaju negativnu predstavu o Ciganima, već i Cigani često upotrebljavaju iste stereotipe u vezi sa drugim Ciganima.” Isto sam primetila i u svom istraživanju, posebno što se tiče klana *Ursari*. Ovaj klan živi u drugom selu u istom delu Rumunije. Praktikuju rane brakove, govore romski i drže se posebnih romskih zakona koji se razlikuju od rumunskih nacionalnih zakona. Većina ispitanica, bilo da su tradicionalne ili ne, identifikovale su pripadnike *Ursari* klana kao egzotičnog

Drugog koji sadrži sve negativne stereotipe koje većina ima o Romima kao grupi. Kada sam pitala Katerinu o načinu na koji su Romi tipično predstavljeni na televiziji, ona je odgovorila: "Ti ljudi ... oni ne mogu biti Cigani! Možda su Rumuni. Ili su možda Ursari. Oni psuju, kradu. Mora da su Ursari."

Moja studija pokazuje koliko je pripadnost klanu važna i kako učesnice povezuju osećaj sopstva sa klanom kojem pripadaju. Učesnice su se fokusirale na sličnosti i razlike između romskih klanova i govorile su o njima kao o homogenim celinama. Katerinina gore spomenuta izjava pokazuje veći nivo generalizacije kada se radi o identitetu drugih klanova. Međutim, prisutna je tenzija između ličnih stavova i stavova klana u vezi sa određenim pitanjima, kao što je obrazovanje, koja pokazuje da postoji heterogenost i težnje pojedinaca unutar klana.

Diskusija o identitetu Roma neizbežno obuhvata diskusiju o identitetu neromske populacije. Slično tome, razgovor o tradiciji i običajima obavezno uključuje i razgovor o promeni, o tome kako su vrednosti i pravila postali to što jesu i kako se oni menjaju.

Većina literature o statusu Romkinja u porodicama beleži njihov inferioran položaj u odnosu na romske muškarce. Priče Romkinja pokazuju njihovu sposobnost da deluju shodno svojim željama, nezavisno od svojih porodica ili zajednica. Ja balansiram priče o moći delovanja i priče o strukturi prema kojima su delovanja Romkinja na suptilan način ograničena spoljašnjim normama ili onim koje su usvojene, običajima i tradicijom koji se pripisuju njihovom rodu i etničkoj pripadnosti.

“Cena mlade”

Upoznala sam pedesetšestogodišnju Jonelu u malom rumunskom gradu u koji sam došla kako bih upoznala članove tradicionalne

romske Spoitori zajednice. Uz pomoć poznanika, došla sam do Joneline kuće i zatekla je kako razgovara sa prijateljicom. Obe su nosile duge široke sukњe sa sitnim cvetnim dezenom, zakopčane košulje i japanke, a kosa im je bila zavezana u punđu. Obe su govorile na romskom, ali su se prebacivale na rumunski da bi pozdravile zajedničkog poznanika i mene kada smo im prišli.

Jonela mi je rekla kako se ljudi zabavljaju i venčavaju u njenoj zajednici. Roditelji traže dobru priliku za svoju decu. U izboru se vode ekonomskim statusom i ugledom potencijalnog partnera. Ako nađu odgovarajuću priliku za svoje dete, roditelji oba deteta se sastanu i donesu odluku u vezi sa brakom, ali i u vezi sa praktičnim pitanjima, kao što su "cena mlade", mladin miraz i budući dom mladenaca. Deca nisu uključena u donošenje odluke.

Prosečna cena mlade je 5.000 evra. Nakon što roditelji mladića plate devojčicinim roditeljima ovu cenu, devojčica zvanično pripada porodici mladića. Tokom prve bračne noći, od mladenaca se očekuje da uđu u kuću i imaju prvi polni odnos. Ako su suviše mlađi za to i ne znaju kako, njihovi kumovi mogu da uđu u kuću i pokažu im kako se to radi. Ionela mi je ispričala skorašnji događaj pred venčanje njenog komšije. Dečak je imao 12 godina i nije znao da izvede francuski poljubac, pa je otac morao da ga nauči pre venčanja. Nakon polnog odnosa, od devojke se očekuje da pokaže krvavi čaršav ili maramu porodici i gostima, da bi se proslavila njeni nevinosti. Ako devojka nije bila nevina pre braka, brak se može poništiti i novac kojim je plaćena mlada se mora vratiti. Većina mladenaca u Spoitori zajednici su između 12 i 15 godina starosti. Običaj je da deca žive sa roditeljima mladića posle venčanja. Devojka najčešće postaje domaćica, dok momak traži posao. Ako je devojka neverna posle udaje, brak se poništava i njeni roditelji moraju da vrate novac koji su dobili za nju.

U klanu *Spoitori*, kao i u većini tradicionalnih romskih zajednica, društvene etape u životu kao što su brak i rađanje, dešavaju se ranije nego kod većinske ženske populacije (Corsi et al, 2010: 106). Seksualnost žena je posebno regulisana. Učešće i uticaj porodice u životu mладог para je ogroman; porodica odlučuje kada i sa kim će se njihova deca venčati, za koju cenu, kao i gde će mlađi par živeti.

Jonela ima čerku koja je udata i živi i radi u Španiji. Takođe ima desetogodišnju unuku Flori koja živi sa njom i njenim mužem. Porodica je kupila kuću za Flori kako bi bila finansijski nezavisna i kako bi mogla sama da izabere muža. Jonela ne bi želela da Florin brak bude ugovoren i želela bi da se ona uda nakon adolescencije. Takođe, ona želi da Flori bude poštena žena koja će se udati nevinu.

Protivrečnost između poštovanja i uvažavanja tradicije vezane za seksualnost, i nade da će njen unuka imati netradicionalni brak otkrila je tenziju koju je Jonela doživela kao Romkinja u tradicionalnoj romskoj zajednici. Jonela, kao deo *Spoitori* zajednice, koja se izjašnjava kao tradicionalna Romkinja i tvrdi da veoma poštuje romsku tradiciju, menja pomalo običaje i tradiciju da bi njen unuka imala veću nezavisnost u životu.

Sama činjenica da takva tenzija postoji otkriva ulogu koju Romkinje imaju u tradicionalnoj strukturi. Kao što je Floru naučila – a ne primorala – njeni baka da ostane nevina dok se ne uda, većina devojaka može da donese odluku da li da ispunji očekivanja svojih roditelja i zajednice ili ne. Postupak Anamarije Ćoabe je jedan od ekstremnih primera maloletne devojke, koja je iskoristila svoju sposobnost da donese odluku. Anamarija je čerka samoproklamovanog romskog kralja Rumunije koji pripada klanu *Kalderara*. Uprkos njenom protivljenju, porodica je odlučila kada i s kim će se venčati. U toku verske ceremonije venčanja, besno je

izletela iz crkve i tako privukla pažnju nacionalnih i međunarodnih medija i organizacija za ljudska prava (BBC, 2003).

Udati se prema tradiciji, ostati nevina do braka i povinovati se ugovorenom braku može da izgleda ugnjetavački. Međutim, sve su to obeležja koja pokazuju šta znači biti Romkinja. Učesnice u studiji su prihvatale, menjale ili pokušavale da promene očekivanja koja zajednica ima od njih kako bi njihov osećaj sopstva ostao nepovređen.

Čast u ženskom oblačenju

Od ispitanica sam čula o klanu Ursari, tradicionalnoj romskoj zajednici koja je navodno umešana u ilegalne poslove, kao što su zelenaštvo i krađa. Znala sam da moram da razgovaram sa njima pošto su neke od učesnica navele klan Ursari kao odgovoran za negativne stereotipe o Romima. Saznala sam gde mogu da nađem pripadnike ove zajednice i došla sam u njihovo selo da ih upoznam. Nastavnica iz osnovne škole mi se pridružila, iako nije poznavala Ursari zajednicu. Prišla sam Viorelu, prvom čoveku kog sam videla na ulici, i upitala ga da li bi njegova žena htela da razgovara sa mnom o tradiciji i običajima. Moje pitanje je izazvalo sumnju i otpor, ali me je na kraju pozvao u svoje dvorište gde sam upoznala sa tradicijom da žene iz Ursari klana moraju da nose duge široke sukњe koje im pokrivaju noge i članke, postavila sam im pitanje u vezi sa tim. Glava porodice mi je govorio o važnosti odeće kao znaku poštovanja prema muškim članovima porodice i prekorio me što sam ušla u dvorište u uskim pantalonama. Takođe sam nosila košulju koja je bila zakopčana zbog čega mi je rekao da sam barem bila pristojna, ali da bi trebalo da budem opreznija sa takvim stvarima.

Jonela mi je rekla koliko je važno za Romkinje iz klana Spoitori da nose suknje, jer je to način na koji pokazuju poštovanje prema muškarcima u porodici. Takođe je govorila o svojoj čerki u Španiji i kako im ona šalje fotografije. U Španiji nije više nosila teške duge suknje i zakopčane košulje. Nosila je pantalone i majice. I izgleda veoma lepo, kaže Jonela. Ali svaki put kada dođe kući, ona obuće tradicionalnu odeću. "Može da radi šta god hoće dok je u inostranstvu, dok god poštuje svoju zajednicu", rekla je Jonela. Dok su ona i njen muž zajedno gledali fotografije, ona je rekla kako lepo njihova čerka izgleda nadajući se da će njen muž jednog dana prihvatići nošenje pantalona. "Kada idem u kupovinu sa Flori [unukom], želim da ona sama izabere odeću. Dozvoljavam joj da nosi pantalone, ako želi, može da nosi šta hoće sve dok izgleda pristojno. Ona je još uvek dete, videćemo kasnije."

Većinska neromska i nemuslimanska populacija smatra da su romska suknja i muslimanski veo način na koji se ugnjetavaju žene. Iako ne toliko kontroverzne kao muslimanski veo, romske duge široke suknje se takođe smatraju od strane neromske populacije znakom ugnjetavanja žena od strane muškaraca, jer se od Romkinja očekuje da ih nose iz poštovanja prema muškarcima u porodicama i zajednicama. U zajednicama *Kalderara*, koje su veoma slične *Ursari* zajednicama, suknja je granica između čistog gornjeg dela tela i nečistog donjeg dela, čiste porodice ili zajednice i nečistih genitalija, čistih Roma i nečistih ne-Roma (Hasdeu, 2008: 354). Granice čistoće podrazumevaju da žena i njena seksualnost moraju biti regulisani kako bi se držala pod kontrolom njena moć kontaminacije.

Zavradžii učesnice su sa osmehom govorile o starim tradicijama kojih su se nekada držale. Odbacivanje ili zaboravljanje određenih tradicija donelo je olakšanje *Zavradžii* ženama i nisu više mogle da se sete praktičnih ili simboličnih značenja normi koje su u vezi

sa telesnim radnjama. "Nekada je bilo mnogo običaja. Žena nije smela da dotakne pod golom nogom. A kada dođe kući iz bolnice nakon porođaja, očekivalo se da nosi maramu da pokrije glavu i lice kako ljudi ne bi mogli da je vide i kako ih ne bi zarazila. Kako smo samo bili glupi tada! Niko to više ne radi", rekla je Katerina, domaćica u ranim šezdesetim.

Za neke Romkinje, nošenje duge sukњe i marame stvara sigurnu sredinu, izraz je poštovanja i časti prema familiji i etničkoj grupi, što predstavlja priliku za žene da odluče ko je vredan poštovanja, a ko ne. Kao što je marama način da se pokaže moć delovanja, tako je to i sukњa. Tako je Jonelina čerka odlučila ko je vredan poštovanja i gde da nosi romsku suknu.

Šta Romkinje (mogu da) čine

Kao što je navedeno na početku ovog poglavlja, glavne obaveze Romkinja su briga o porodici i kući, ali imaju obavezu i da prenose romsku tradiciju i vrednosti. Prema izveštaju Instituta za otvoreno društvo, "preko 63% Romkinja koje su intervjuisane za potrebe ove studije su izjavile da se ne osećaju ravnopravnima sa muškarcima u svojim porodicama i zajednicama. Iako je postojala slaba nada da će se postići ravnopravnost polova, tri četvrtine je osećalo frustraciju zbog ograničene uloge u donošenju odluka u porodici, kao i u podizanju dece. [...] U romskoj porodici, žena ima samo jedan posao – da održava kuću" (Izveštaj Open Society Institute, "Broadening the Agenda: The Status of Romani Women in Romania 2006" citirano u Crowe, 2008:540). Međutim, učesnice u mojoj studiji nisu pokazale frustracije vezane za svoje uloge u porodici. Naprotiv, govorile su koliko su ponosne što su domaćice.

Kada sam je pitala šta je po zanimanju, Jonela mi je rekla da je domaćica i da uči svoju unuka da takođe bude dobra domaćica.

Rekla je da je to što vodi brigu o svom mužu i porodici njen način da pokaže poštovanje i ljubav koje oseća prema njima. To nije teret već poštovanje. Nakon razgovora sa Jonelom, otišla sam kod njenog komšije koji je skoro oženio svog sina Nelu. Njegov sin je imao 15, a njegova žena 13 godina. Oboje su napustili školu. Kada sam došla u njihovu kuću gde su živeli sa Nelovim roditeljima, zatekla sam Marinu kako kači veš da se suši dok je Nelu bio u dvorištu. Marina je učila kako da se brine o domaćinstvu od svoje svekrve, a Nelu je čekao da prođe vreme dok ne napuni 18 godina kako bi dobio vozačku dozvolu i našao posao.

Ukrštanje kategorija roda i etničke pripadnosti stavlja Romkinje u poziciju da opslužuju ukućane. Neke od učesnica su odbacile ideju o podređenosti. S obzirom na to da imaju ulogu prenošenja kulturnih vrednosti i veza, Romkinje imaju veoma važnu ulogu u svojim porodicama i zajednicama. Iako vrednovanje važnosti majčinstva pobija ideju o ženskoj podređenosti, uloge Romkinja u porodicama su još uvek strogo određene i regulisane od strane romskih muškaraca koji teže da održe patrijarhalnost romske kulture i vrednosti koje većinom žene prenose.

Za neke Romkinje, živeti u tradicionalnim zajednicama, biti domaćica i negovati decu i starije u porodici, ali i čuvati tradiciju, jedini su izbor koji imaju. Patrijarhalna ideologija određuje običaje Roma, pružajući ženama dve mogućnosti: da se pridržavaju pravila sistema ili da ga napuste. “U slučaju razvoda, [...] otac je taj koji dobija starateljstvo nad decom ili ih daje baki i dedi da se o njima brinu. To je razlog zašto Romkinje ne ostavljaju svoje muževe tako lako, čak i u veoma teškim brakovima ili slučajevima nasilja u porodici” (Corsi et al, 2008: 13).

Dok sam bila u poseti Ursari zajednici, Viorel mi je rekao da je već bio oženjen. Njegova žena nije bila dobra kao supruga – sviđali

su joj se drugi muškarci, nije volela da radi svoj posao – tako da se nekoliko važnih ljudi u zajednici sastalo kako bi razmotrili budućnost Viorelovog braka. Ovaj savet sazvan za tu priliku je odlučio da Viorel treba da se razvede od svoje žene i da treba da dobije starateljstvo nad decom. Međutim, on je zadržao samo dečaka. Imao je još dve čerke, ali je odbio starateljstvo. “Šta sam ja mogao sa dve devojčice?” pitao je Viorel.

Među učesnicama u istraživanju, žene koje su pripadale *Spoitori, Ursari* i *Zavradžii* klanovima su izjavile da su domaćice zbog običaja u svojim zajednicama. Takođe su rekle da se ponose svojim zanimanjem i da ga obavljaju sa poštovanjem.

Bilo da se poigravaju idejom o plaćenom poslu, bilo da čine sitne korake u tom pravcu, Romkinje omogućavaju promene. Struktura romske zajednice i tržište rada nisu naklonjeni zapošljavanju Romkinja. Gotovo 70% Romkinja smatra sebe domaćicom (Surdu, 2006: 59). “Međutim, zanimanje ‘domaćice’ može da da pogrešnu sliku. U mnogim slučajevima, ono ne odražava ženin izbor, već prevashodno nedostatak mogućnosti za zapošljavanje koje bi im bile dostupne” (Surdu, 2006: 59).

Upoznala sam tridesettrogodišnju Malinu u malom selu koje ima brojnu romsku populaciju. Ona pripada Zavradžii zajednici koja je delimično postala “rumunizovana”, kako su učesnice rekле. To znači da su se ili odrekli ili zaboravili mnoge tradicionalne običaje i prihvatili rumunski neromski način života. Slično rumunskim neromskim i romskim društvima, Zavradžii zajednica je patrijarhalna. Malina je radila kao čistačica u školi sa skraćenim radnim vremenom, ali je smatrala sebe domaćicom. Objasnila je da članovi njene zajednice to tako rade: muškarac radi izvan kuće i izdržava ostatak porodice. Kada je govorila o drugoj zajednici koja živi u istom selu, Rudari, Malina mi je rekla da njihove žene

idu u Španiju da bi zaradile novac i imale bolji život. Rekla je da njena porodica dobro stoji, ali da će možda jednog dana žene takođe morati da rade.

Dok Malinin slučaj pokazuje male korake ka promeni radnog statusa Romkinja, postoje druge žene koje su se već izborile u tom smislu. *Četrdesetjednogodišnja Dana je završila srednju školu, jer ju je porodica ohrabrilala da stekne obrazovanje. Ona sebe smatra Romkinjom, ali nema nikakve veze sa tradicionalnim zajednicama. U svojim tridesetim, odlučila je da nastavi školovanje i stekne diplomu koja će joj omogućiti da dobije bolji posao. Udalala se četiri puta i promenila nekoliko poslova, pokušavajući da poboljša svoj status i život. Trenutno radi kao 'zdravstvena medijatorka' (vrsta socijalne radnice). Dana je bila domaćica i pobunila se protiv toga. "Prvi muž me je smatrao svojom sluškinjom. On je bio tradicionalni Ciganin. Morala sam prva da se budim i poslednja da ležem. ... On bi otiašao u tokom dana i vratio bi se u 3 ujutru. Morala sam prva da se probudim, da nahranim svinje, da uradim kućne poslove. Navikla sam bila na naporan rad, ali njegov pristup je bio pogrešan. Želela sam muža koji će me voleti, želela sam porodicu. Tako da sam ga napustila", rekla je Dana.*

Dana je kritikovala romske zajednice u kojima su žene domaćice i opslužuju ukućane. Ona veruje da su im te uloge nametnute kako bi bile u podređenom položaju. "Zato porodica Romkinje ne podstiče da idu u školu, jer tamo uče kakav je život, uče se poštovanju, a ne poslušnosti. Kao što je religija vrsta manipulacije, tako je i tradicija. To je način na koji muškarci održavaju kontrolu", rekla je Dana.

O statusu Romkinja se ne može diskutovati u okviru kategorija slobodnih i ugnjetavanih žena. Njihov status sadrži složene,

ponekad kontradiktorne odlike. Iako žive u sistemu koji suptilno reguliše njihov društveni i seksualni status, učesnice u studiji su otkrile način na koji naizgled stroga struktura može da se menja, internalizuje i ceni, ali i da se odbaci. Moć delovanja nekih žena je velika i vidljiva i može da zaseni sliku ugnjetavane žene, koja se često vezuje za romsku etničku grupu koja živi u patrijarhalnom društvu ili zajednici.

Iako neke romske zajednice održavaju svoju tradiciju u relativno netaknutom obliku godinama, većina zajednica nije izolovana od ostatka sveta. Interakcija sa članovima unutar zajednice, kao i sa neromskom populacijom i ostalim romskim klanovima, neizbežno izaziva promene. Diskusije sa učesnicama su mi pomogle da sebi predstavim stepene i pravce u kojima se kreću promene unutar romskih zajednica i ispitivanje granica. Iz intervjua koje sam vodila sa učesnicama proizilazi da su bračni modeli, obrazovanje i zaposlenost fleksibilni domeni, otvoreni za umerene promene, dok se promene u domenu rodnih uloga u seksualnosti i zanimanju još uvek ne dozvoljavaju.

Ne udaj se za svoje

Sedamdesetrogodišnja Rodika iz Zavradžii zajednice živi u malom rumunskom selu. Rodica se seća da je njena zajednica bila tradicionalna kada je ona bila mlada i većina roditelja je raspravljalo i odlučivalo o budućem braku svoje dece. Seća se kako su se okupljali nedeljom kada se igrala hora (tradicionalni ples u krugu). Upoznala je svog muža na plesu, zaljubili su se jedno u drugo i pobegli. Njihovi roditelji su na kraju prihvatili brak. Čak i tada, takvo neuobičajeno ponašanje je bilo moguće. Njen muž je takođe bio Rom, iz istog klana. "Bilo je drugačije kada bi se Ciganin oženio Rumunkom. Drugi Cigani bi bili ljuti što se nije oženio svojom", kaže Rodika. "U to vreme, postojale su mnoge podele. Ne kao sada, kada su Cigani i Rumuni pomešani pola-pola."

Usled duge istorije progona, Romi su generalno sumnjičavi prema neromskoj populaciji zbog njihovih mogućih skrivenih namera i izbegavaju da imaju posla sa njima. "Mišljenje kojeg se većina Roma žestoko drži je da su gadže (ne-Romi) opasni, da im ne treba verovati i da je u interesu opstanka grupe da se oni izbegavaju, osim u obavljanju poslova. U stvari, generalno, smatra se da su gadže mahrime – nečisti. Razvijanje nepotrebnih odnosa sa njima uključuje rizik od kontaminacije" (Fonseca 1995 citirano u McLaughlin, 1999: 46). Romi su vekovima bili robovi u Rumuniji, a robovlasnici su nekad silovali tinejdžerke, pa su one smatrane nečistim, a na kraju su bile odbačene od strane romske, ali i neromske zajednice (Oprea, 2005). Ovo je jedan od mnogih istorijskih događaja koji su naučili Rome da moraju da se zaštite od svog nekadašnjeg zajedničkog neprijatelja, koji je ponekad, još uvek neprijatelj.

Briga o održavanju romske tradicije i načina života je ključni faktor u izbegavanju mešovitih brakova. Prihvatanje člana neromske populacije od strane romske porodice može predstavljati problem. Učesnici u studiji Palome Gej i Blasko u Španiji "često su govorili o tome kako je *pravi* hitano način života u opasnosti od izumiranja – i kako je razlog tome njihova nemogućnost pridržavanja pravog hitano moralu". U ovom kontekstu održanja tradicije, prihvatanje ne-Roma od strane porodice može izgledati kontraproduktivno. Međutim, Gej i Blasko ističe da su ne-Romi prihvaćeni od strane romske zajednice ukoliko se drže romskih moralnih principa (Gay y Blasco, 1999: 64).

Čak i u zajednicama koje prihvataju i praktikuju mešovite brakove, smatra se da su ne-Romi skloni diskriminaciji i da su šovinisti. Prema rečima učesnica u mojoj studiji, jedna od najvećih razlika između Roma i ne-Roma je način na koji se ophode jedni prema drugima. Učesnice koje sam intervjuisala su istakle da su

Romi tolerantni i da prihvataju ne-Rome, ali da ne-Romi i dalje diskriminišu Rome i ponašaju se prema njima kao prema nižim bićima. *Kao što je Katerina rekla, "Rumunka može da ima dobar život među Ciganima. Ali Ciganka među Rumunima – to je težak život!"*. Katerinina izjava se poklapa sa studijom koja pokazuje da se 95% rumunskih Roma ne bi protivilo kada bi se njihovi sin ili čerka venčali sa nekim iz većinske populacije, dok bi samo 32% ne-Roma prihvatile brak sa Romom (Surdu, 2010: 63). Uprkos brojnim istorijskim događajima koji su izazvali nepoverenje kod Roma, mešoviti brakovi su fenomen koji je i dalje prisutan.

Prva žena postaje voda klana

"Ređina" je popularna rumunska TV serija o strasti, misteriji i romansi između Ciganke i bivšeg robijaša koji pokušava da se iskupi za dela koja je učinio u prošlosti. "Intrige, romansa, strast i misterija su ključni faktori uspeha ovog serijala", tvrdi agencija za istraživanje tržišta, GfK Romania. "Ređina" sadrži stereotipe i rasističke predstave o Romima. "*Ako Rumun gleda TV sapunicu i ne poznaje Cigane, može da uzme zdravo za gotovo ono što prikazuje TV sapunica, može da poveruje da je to istina*", rekla je Dana.

Flakara Potkovaru je lik u seriji, Romkinja koja želi da promeni pravila romskog klana. Njen muž, State, kontroliše mrežu ženske prostitucije. Oboje su živeli u Francuskoj, a zatim se preselili u Rumuniju gde se veći deo TV sapunice odigrava. U toku serije, State gubi vid i zbog toga postaje manje uspešan u vođenju posla. Flakara ima ljubavnu aferu sa zetom koji je dosta mlađi od nje. Ona odlučuje da preuzme posao od svog muža i uvede usluge muške prostitucije. Kada se krišom sretne sa poslovnim partnerima svog muža, savetuju je da se vrati u kuhinju gde joj je i mesto. Takođe joj kažu da "kuja ima mesta među psima samo pod jednim uslovom: ako je u teranju i podignut joj je rep."

Na zvaničnom veb sajtu "Ređine", lik Flakare je "Ciganka koja je doživela promenu. Da bi ispunila svoje ambicije, Flakara je spremna da prekrši ciganska pravila i da bude prva žena, vođa klana²." Lik Flakare sadrži dve teme: temu Romkinje kao vođe i nekog ko donosi odluke i temu Romkinje kao seksualnog objekta.

Upoznala sam četrdesetdvogodišnju Mirelu u izolovanom delu velikog rumunskog grada. Njena koža je bela, nosila je farmerke i govorila je stidljivo. Mirela je prodavačica koja se izjašnjava da je Romkinja, koja govori romski, ima nekoliko slučajeva mešovitih brakova u porodici i ne poznaje nijednog tradicionalnog Roma. Kada sam je pitala o procesu donošenja odluka u njenoj porodici, rekla mi je da su svi jednaki i da nije važno ko je žena, a ko muškarac, jer poštuju jedni druge. Dok je gledala TV sapunicu, najviše ju je vredao lik Flakare koji nije sadržao nijednu vrednost ili ponašanje svojstveno Romkinjama. Njena teorija je bila da je Flakara verovatno naučila takvo nepristojno i bahato ponašanje od žena sa Zapada dok je živila u Francuskoj. Pored rumunskih ne-Romkinja i Romkinja koje pripadaju drugim klanovima, razlike između žena sa Zapada i Romkinja potvrđuju identitet Romkinja. Pripisujući Flakarino ponašanje ženama sa Zapada, Mirela pokazuje u kojoj meri se distancira od takvog ponašanja. S obzirom na svoj blizak kontakt sa rumunskim ne-Romima preko mešovitih brakova u svojoj porodici, Mirela je identifikovala najudaljeniji lik koji bi mogao da bude oličenje neverstva i profesionalne ambicije – ženu sa Zapada.

U jednom malom selu u kom sam razgovarala sa tri Zavradžii žene, Flakarina situacija se smatrala nejasnom, ali ne i nemogućom. Malina je rekla da nije potpuno nemoguće za ženu da bude glava porodice i da vodi posao. Ona je poznavala neke Rudare žene koje

² <http://regina.acasatv.ro/distributie/149>

rade u Španiji i izdržavaju svoje porodice. Međutim, ono što je zbnjivalo Malinu je kako Romkinja može da preuzme posao iza leđa svom mužu. "Ako se nešto desi i porodica ti kaže da si ti zadužena za nešto, onda to i uradiš. Ali zet ili sin su sledeći po redu nasleđivanja. Ako postoje muški članovi porodice, ne može doći red na ženu da nasledi posao", rekla je Malina. Ovo pokazuje da se neke od učesnica ne protive promenama u svojim ulogama u porodici. One su većinom osećale odbojnost prema načinu na koji je Flakara želela da ispuni svoje ambicije.

Tradicionalna uloga Romkinja da opslužuje ukućane je prihvaćena od strane svih učesnica u ovoj studiji bez obzira na to koliko su njihove zajednice tradicionalne. "Iako sam nekonformistkinja i mislim da su muškarci i žene ravnopravni, još uvek se ponašam prema svom muškarcu kao prema muškarcu. Drugim rečima, perem ga, postavljam mu sto", kaže Dana. Kada su u pitanju odluke vezane za porodicu, žene su zadužene za troškove ili za odluke koje se smatraju manje važnim. "Bitne odluke ili donose muškarci sami ili u konsultaciji sa ženama. Kvalitativni opisi u toku diskusija fokus grupa pokazuju da muškarci imaju moć da donose najvažnije odluke u svojim porodicama" (Surdu, 2006: 41). Slično Dani, Mirela je izjavila da se odluke u njenoj porodici donose posle razgovora sa svim članovima, dok je Malina govorila o Rudare ženama koje su hraniteljke porodice. Malina nije osuđivala žene koje su glave porodice. Ona je to smatrala kulturološkim pokazateljem. "To je način na koji oni [neki Rudari] to rade", rekla je.

Uzimajući u obzir izveštaj Instituta za otvoreno društvo i moje istraživanje, teško je odlučiti kako su dve studije došle do potpuno različitih zaključaka. Dok statistika izveštaja Instituta za otvoreno društvo pokazuje da su tendencije prema ravnopravnosti polova i važnijoj ulozi u donošenju odluka u

većoj meri prisutni među Romkinjama, učesnice u mojoj studiji nisu poznavale žene koje su imale takve težnje i distancirale su se od takvih žena. Vraćajući se na vremenska ograničenja i metodologiju istraživanja, usuđujem se da prepostavim da je metodologija korišćena u izveštaju Instituta za otvoreno društvo obezbedila bolje razumevanje problematike. Institut za otvoreno društvo je koristio "moćnu metodologiju koja je u sve faze razrade i realizacije istraživanja uključila Romkinje", kao i Romkinje u ulozi mentorki istraživanja. Na taj način, moguće je da je izveštaj Instituta za otvoreno društvo savladao prepreke koje nastaju zbog vremenskog ograničenje, tenzije između Roma i ne-Roma, ali i nedostatke koje ima metod intervjuja. Uzimajući u obzir lojalnost žena prema svojim porodicama, zajednicama i klanovima, pitam se da li odgovori učesnica u mojoj studiji otkrivaju njihove težnje ili lojalnost. Sama tenzija između lojalnosti i ličnih ambicija otkriva da učesnice u mojoj studiji ne prihvataju ponašanje žene kojoj su ambicije važnije od obaveza prema porodici i zajednici.

Biti majka ili biti ljubavnica

Flakara ne uspeva da igra ulogu majke u svojoj zajednici. Pošto mora da izabere da li da bude majka ili ljubavnica, Flakara bira ovo drugo kada započinje aferu sa svojim zetom pred čerkom. Slika Flakare odgovara rasprostranjenom stereotipu o Romkinjama među Rumunima. Prema tom stereotipu, Romkinje su loše majke koje iskorističavaju svoju decu terajući ih da prose ili uzimajući dečji dodatak koji dobijaju od države (Gheorghe, 2010: 195).

Interesantno je da su u romskim zajednicama materinstvo i ženska čednost veoma bitni. Kao što je Karmen istakla, "*Postoje određeni pritisci vezani za materinstvo. Ne smatraju te ženom dok ne postaneš majka.*" Deca su veoma važna u romskim zajednicama, jer se smatraju snagom koja motiviše članove porodice da pomažu jedni drugima i "postanu ljudi", kako Malina kaže. Tema incesta

u TV sapunici dovodi u pitanje romski identitet predstavljajući lik koji nije dovoljno dobra majka niti je pristojna žena, jer krši prava vezana za seksualnost u porodici. Sve učesnice su odbacile ideju o incestu. „U ovoj TV sapunici, mogla sam da vidim malo naših vrednosti. Mi nismo incestuozni. Nigde nećete videti ženu koja spava sa svojim zetom. Producenti serije su izabrali nešto što se nikada ne dešava u našim zajednicama”, rekla je Dana.

Pored incesta, drugi problematični aspekt Flakarinog lika je njena seksualna nezavisnost, jer ima aferu sa svojim zetom i tretira muškarce kao seksualne objekte dok ih gleda i procenjuje da li su dovoljno dobri da se bave muškom prostitucijom. „Među nama Ciganima, reč seksualnost je tabu. Ako govorиш o tome, odmah si obeležena. Ljudi misle da samo kurve govore o seksu. Tako da ja ne mogu da govorim o seksu, a da ne budem obeležena ili da me pogrešno ne razumeju”, rekla je Dana. Kada smo se dotakli inicijative u seksualnim odnosima, Dana je rekla da Romkinje generalno nisu samostalne u svojoj seksualnosti. “[Romkinje] su učene da budu poslušne. Ako ih njihovi muževi žele, oni ih i dobiju, čak i ako žene ovuliraju. Društvo ne trpi mekane muškarce”, dodala je Dana.

Dok je Dana kritikovala nedostatak seksualne samostalnosti kod Romkinja, Ursari učesnice su sa ponosom govorile o tome. Dok sam govorila o bračnoj tradiciji i običajima u njihovoј zajednici u kojoj većinu brakova ugovaraju roditelji, postavila sam pitanje da li decu, koja treba da se venčaju, pitaju da li žele da se venčaju ili ne. Viorel mi je rekao da roditelji pitaju decu pre nego što se “sklopi posao”, ali običaj je da mladić kaže svoje mišljenje, a devojčica ne. Viorel je objasnio da devojčica treba da se stidi kad se radi o takvim stvarima. Postoji velika razlika između Flakare koja ima kontrolu nad svojom seksualnošću i reaguje shodno svojim seksualnim željama i Ursara devojke od koje se ni ne

očekuje da ima mišljenje o svom budućem životnom partneru. Dok su Flakaru odbacile sve učesnice, *Ursara* devojku poštuju njeni porodici i zajednicu i tako ona predstavlja cenjenu članicu svog klana. Imajući u vidu ova dva ekstremna slučaja, jasno mi je odakle potiče bes među Romkinjama prema ženama sa karakterom kao Flakara.

S obzirom na predanost romskih zajednica tradiciji i njihovoj borbi sa uticajem neromskog načina života, neki pravci u kojima promene mogu da se dogode nisu prihvaćeni u određenim klanovima. Moje istraživanje je pokrilo običaje koji se menjaju u oblastima obrazovanja, bračnih modela i uloge i statusa žena. Učesnice su smatralе da su uočene promene neizbežne i potencijalno korisne, na primer promene vezane za zapošljavanje i brak. Takođe su pokazale snažan otpor prema promenama u karakteristikama ženskog roda, kao što su materinstvo, poslušnost i čednost. Sve promene o kojima se diskutovalo u vezi su na ovaj ili onaj način sa identitetom Romkinja. S obzirom na to da su bračni modeli, obrazovanje i šanse za zaposlenje pod uticajem dinamike unutar zajednice i izvan nje, Romkinje takođe postaju fleksibilnije i prihvataju nove uloge. Ovo im dalje daje veću moć shodno novim ulogama koje utiču na njihov osećaj šta znači biti Romkinja.

Moje istraživanje se bavi identitetom i predstavom o sebi koji se ne mogu analizirati nezavisno od predstave koju o Ciganima ima većinska populacija.

Barem se govori o meni

Upoznala sam dvadesetdevetogodišnju Karmen prve nedelje nakon mog povratka u Rumuniju. Dogовориле smo se da se нађемо на пријему организованог током Светског дана Рома. Iako sam je видела на сликама, била сам изненађена када сам

videla njeni lice u gužvi. Gledajući u Karmeninu svetlu kožu, ravnu kosu srednje dužine, crni polusvečani kaput i pantalone i šal u različitim nijansama crvene boje, nisam mogla da uočim nikakvu sličnost sa stereotipnom predstavom Ciganke tamne boje kože sa širokom dugom šarenom haljinom. Carmen je aktivistkinja za prava Roma, pohađa doktorske studije i bavi se istraživanjem ranih brakova u romskim zajednicama. Tokom mog istraživanja u Rumuniji, Carmen je bila osoba koju sam zvala i pitala za savet. Optimistički je govorila o prisutnosti Romkinja u rumunskim medijima. Iako su prikazi bili većinom stereotipni, ona ih je smatrala početnom tačkom u pravcu promena. "Iako ono što je rečeno o meni kao Romkinji nije istina, barem se govorи o meni. Romi su generalno tabu tema. Ali to se sada menjа...".

Karmen je istakla da oseća tenziju kada govori o Romima, jer to često znači govoriti o diskriminaciji i negativnim stereotipima. Prema njenim rečima, to što su u poslednje vreme počele da se pojavljuju rumunske TV sapunice o Romima je način da ta tenzija pomalo popusti i da tema o Romima postane dostupnija. *"Serija je zabavna. Moj muž, koji podržava ljudska prava, prava Roma, gleda seriju. Prijatno je biti viđen kao Rom i možemo da prihvativimo šalu kao takvu, na način na koji je to predstavljeno u seriji. Tako da mi [Rom] takođe gledamo seriju. Naravno, znamo da su neke od predstava pogrešne, one nisu zapravo o nama, one su šala, zabava. TV sapunice mogu da doprinesu pozitivnoj predstavi o Romima, jer one prikazuju Rome na humorističan način... Postoje šale i momenti koji su duhoviti i svi se dobro zabavljamo".*

To nisam ja! Ja nisam takav!

"Ja verujem u samopouzdanje i ponos koji osećate zbog svog etničkog identiteta. Kada se suoče sa stereotipom, Romi sada mogu da kažu: 'To nisam ja! Ja nisam takav!' To znači da

sada postoji javni prostor koji mi dozvoljava da kažem da sam Romkinja i šta jesam, a šta nisam. Sigurna sam da ovo podiže moje samopouzdanje jer me čini vidljivom; ja sam tema debate i diskusije”, kaže Carmen. Uzimajući u obzir dugu istoriju tokom koje je neromska populacija čutala o Romima, prisutnost u javnosti je korak napred. Ipak, skrećući pažnju javnosti na kontroverzne tvrdnje, ti vidljivi stereotipi o Romima daju polaznu tačku u razgovoru o njihovom identitetu, vrednostima, običajima i iskustvu. Kako je stereotip o Romima obično suprotan predstavi koji oni imaju o sebi, vidljivost predrasuda omogućuje Romima da u njoj lako razotkriju Drugog, a da potvrde vrednost romske kulture.

Uprkos provokativnoj ulozi vidljivih stereotipa i konstruktivnoj ulozi koju može da ima, način na koji većina vidi romsku populaciju i misli o njoj je veoma bitan za društveni status Roma u Rumuniji i širom Evrope. “*Mnogi ne-Romi ne poznaju stvarne Rome već samo medijsku predstavu tradicionalnih Roma. I ako ste jedan od onih koji gledaju... TV sapunicu, možete steći pogrešan utisak o Romima zato što sapunica potvrđuje i potkrepljuje već postojeće stereotipe o Romima. To može biti štetno*”, rekla je Carmen.

“*Problem sa medijima je to što prikazuju samo loše stvari o Ciganima. Ne znam da li si primetila, ali kada se u vestima radi o Rumunima, reporter govori o “pojedincu” ili “čoveku”. Kada se u vestima govori o Ciganinu i ako je počinio ubistvo ili nešto loše, reporter kaže “Ciganin”. Zašto je to tako? Zašto je etnička pripadnost bitna? Zar nismo svi Rumuni?... Kada slušaš vesti, čini ti se da samo Cigani čine loše stvari, samo Cigani kradu. Ali ako odeš u zatvor, vidiš koliko je Rumuna zatvoreno. ... Kada se dogode kriminalna dela na Zapadu, uvek čuješ na vestima da su ih Cigani počinili. Ali kako znaš da je neko Ciganin? ... Zato što*

ima tamnu boju kože? Možda. Ali često sam viđala Rumune sa tamnjom bojom kože od mene. Zato se mnogi Cigani plaše da priznaju da su Cigani, društvo ih odbacuje”, kaže Dana.

Izjašnjavati se kao Rom je veoma problematično u evropskim državama gde još uvek postoji diskriminacija Roma. U Rumuniji postoji velika razlika između broja ljudi koji su registrovani kao Romi prema popisu stanovništva i procene romske populacije od strane nevladinih organizacija. Prema popisu iz 2002. godine, na teritoriji Rumunije živi 535.250 Roma (Corsi et al, 2010: 105). Neke organizacije procenjuju da romska populacija broji čak 2,5 miliona (Minority Rights Group, 1997: 240). Mnogi se nisu deklarisali kao Romi tokom popisa, ali u uskim krugovima priznaju da su Romi. Bilo zbog odbacivanja diskursa o romskoj etničkoj grupi ili negativnih stereotipa koji ga prate, nekoliko učesnica u ovoj studiji su tražile da budu tretirane kao pojedinke, a ne kao članice etničke grupe. Dana je jedna od njih.

Upoznala sam Danu u velikom rumunskom gradu gde je radila kao zdravstvena medijatorka. Rođena je i odrasla u gradu i identificuje se kao Ciganka. Njena osećanja i mišljenja o važnosti pripadnosti etničkoj grupi u stvaranju identiteta su podeljena. “Kada Rumun izgovori reč Ciganin, on implicitno kaže prljav, lopov, nepouzdan. Tako da, ako si Ciganin, te etikete su ti već prišivene”, kaže Dana. “Ali ono što moramo da razumemo je da moramo ljude uzeti u obzir kao pojedince, ne kao pripadnike određene etničke grupe... Porodica te uči stereotipima od ranog detinjstva. U Rumuniji se kaže da ako neko dete nije dobro, Cigani će ga ukrasti”, Dana je dodala. Kasnije je istakla da se u isto vreme stidi i ponosi svojom etničkom grupom.

Kada smo diskutovale o važnosti romskog etniciteta u formiranju njenog identiteta, Dana je rekla da za nju biti Ciganka znači biti

čestita i moralna, kakvom ju je majka naučila da bude. Tokom života, Dana je izabrala da se distancira od tih standarda zbog čega se ponekad oseća izolovanom od svoje etničke grupe. “Reći ‘ciganska žena’ neposredno su značile ‘verna žena’. Međutim, nešto je krenulo pogrešnim putem i kod nas. ... Moja majka je uvek govorila da se dobar konj bira iz staje i ja sam uvek pokušavala da radim ono što je ona smatrala najboljim. Ako bih raskinula sa nekim, ne bih se upuštala u odnose sa drugima posle toga. Ali, tokom vremena, iako nisam zaboravila principe kojima me je majka učila – da budem verna, da se čuvam za pravog, shvatila sam da bi najbolje za mene bilo da počnem život ispočetka. ... Trenutno sam udata po četvrti put. To je bilo veoma teško za mene, jer se takvo ponašanje može okarakterisati kurvanjskim. Ali jednostavno nisam imala sreće sa muškarcima i nastavila sam da pokušavam. Možda me smatraju kurvom. Ali podigla sam svog sina kako treba”.

Zbog očekivanja koja zajednica ima od romskih žena, kao i zbog pritiska neromskega stereotipa, Romkinjama je teško da se prepoznaju u diskursu o svom rodu i etnicitetu. *Karmen ističe da “mnogi pogrešno izjednačavaju romsku tradiciju sa patrijarhatom. Međutim, patrijarhalna ideologija se može videti širom Evrope, a ne samo u romskim zajednicama.”* Dana, na primer, oseća teret činjenice da nije zadovoljila patrijarhalne standarde koje Romkinja treba da zadovoljava.

Neke žene koje sebe smatraju Romkinjama, ali se distanciraju od diskursa o svom etnicitetu, mogu u stvari da odbace negativne stereotipe vezane za romsku etničku grupu. *Kada smo razgovarale o načinu na koji je odrastala, Dana je rekla da je njena porodica bila jedina romska porodica u susedstvu, tako da je ona većinom komunicirala sa ne-Romima. Osim retkih prilika kada su je školski drugovi nazivali vranom, dok je odrastala, bila je prihvaćena od*

strane većinske dece. Dana misli da su dva glavna razloga zbog kojih njena porodica nije bila marginalizovana zbog toga što su Romi, to što nisu bili posvećeni strogoj romskoj tradiciji i njihova čistoća. “Boja je jedino što nas je razlikovalo od njih.” Jedan od najdominantnijih stereotipa o Romima je da su prljavi.

Neke Romkinje mogu da kažu da njihov identitet nije određen njihovim osećajem pripadnosti romskoj etničkoj grupi zbog sramote koja je vezana za nju i zbog nedostatka poštovanja i poveranja među većinskom populacijom prema Romima. “Manjine kojima je oduzeta mogućnost pozitivne samoidentifikacije teže da odbace svoju pripadnost kada su napadnuti od strane većine” (Csepeli & David, 2004: 135). *Tenzije koje se vide u Daninom iskustvu pokazuju kako neko može da doživi omalovažavanje i ponos kada se identificuje kao Rom, kao i da se identificuje sa romskom etničkom grupom i da pokušava da se od nje distancira u komunikaciji sa ne-Romima.* “Odgovaram na pitanja kao Romkinja koja se ne stidi da prizna da je Romkinja... Loše sam se osećala zbog [svog muža koji nije Rom] kad smo šetali ulicom. Nikada ga nisam na ulici držala za ruku, loše sam se osećala, stidela sam se onoga što ljudi mogu da pomisle”. Slično analizi koju su uradili Đerđ Čepeli i David Šimon, moja studija pokazuje da se učesnice distanciraju od diskursa o svojoj etničkoj pripadnosti kada ona ima negativne konotacije.

Mi nismo kao Rumuni

Tokom intervjua koje sam vodila u tradicionalnoj Ursari zajednici, muškarci u porodici su se većinom fokusirali na razlike između romskih i neromskih žena – rumunskih žena, kako su ih zvali. Najveća razlika je briga o novcu, rekao je Viorel. Rumunke se udaju iz ekonomskog interesa i zato im se ne može verovati da će ostati verne, rekao je Viorel.

Dok smo sedeli za stolom u dvorištu, sve više žena različitih godina su dolazile da slušaju razgovor. Sve su govorile romski, koji ja ne razumem, ali su odobravajući klimale glavama i postale su bučnije kada smo razgovorali o ovoj temi. Sve su nosile duge široke sukњe, neke sa cvetnim dezenom, neke na tufne, japanke, a neke su nosile i marame. Nisu se uključivale u razgovor već su razgovarale u pozadini. Viorelova žena, koju sam u stvari želeta da intervjujem, čutala je tokom celog razgovora.

Tokom razgovora o tome kakve su Romkinje, Malina mi je rekla da "one imaju drugaćiju dušu". One nisu kao Rumunke, drže se zajedno, ne zaboravljuju porodicu. Rumuni ne žele mnogo dece, jer misle da nemaju dovoljno novca da se o njima brinu. "Ali za Cigane, imati mnogo dece znači biti bogat. Što više dece, to bolje. Cigani su siromašniji, ali pomažu jedni drugima i postaju ljudi", rekla je Malina. "Još jedna dobra stvar u vezi sa Ciganima je da se ne svađaju oko imovine, nasledstva, kao što to Rumuni rade. Pravilo je prosto. Mlađi brat ostaje u roditeljskoj kući, a drugi brat i sestre napuštaju kuću".

Romi govore o sebi kao o ljudima za koje su lojalnost i saosećanje bitniji od materijalne dobiti. To se delimično poklapa sa slikom koju ne-Romi imaju o Romima. Jedan od najraširenijih stereotipa o Romkinjama je da su one iracionalne emotivne žene sa naglašenom seksualnošću, kao što je to prikazano u TV sapunici "Cigansko srce". Roza, jedan od najpopularnijih likova, odbija brak koji njeni roditelji ugavaraju i odlazi sa čovekom kojeg sama bira – sa kojim je takođe imala vanbračne odnose. Ona se u seriji često ponaša impulsivno i ekstrovertno, neočekivano započinjući žestoke svađe ili čineći ono što joj odgovara. Najveća razlika je stepen predanosti.

Romi sebe smatraju lojalnim, predanim porodici i svojoj etničkoj grupi dok ih članovi neromske populacije vide kao impulsivne ljude koji reaguju isključivo po instinktu.

Kada se govori o brizi Roma za materijalna dobra ili nedostatku iste, prisutna je određena kontradiktornost. Iako govore o sebi kao o ljudima kojima je više stalo do emotivne ispunjenosti, Romi takođe sebe smatraju suštinski odličnim trgovcima. „*Ciganima je trgovina u krvi, u genima. Mi smo dobri trgovci*”, kaže Dana. Kasnije je rekla da Romi znaju kako da prodaju nešto, ali da ne znaju kako sebe da prodaju, kako da reklamiraju svoj imidž. „*Cigani su navikli da ih izoluju, navikli su da budu sluge. Ali zašto? I mi smo ljudi! Poštuj to sto jesit!*”.

Većina žena koje sam intervjuisala je takođe istakla da Romi nisu skoni diskriminaciji. Tema koja se ponavlja je diskriminacija Roma u neromskom društvu. „*Sigurna sam da neko [ne-Rom] misli da je u redu pitati Ciganku da mu/joj okopa baštu ili nešto slično. Ali kada Ciganka ima Rumunku u kući, ona je drži kao malo vode na dlanu. Zato mi imamo toliki broj Rumuna među Ciganima i tako mali broj Cigana koji su srećni među Rumunima*”, rekla je Katerina.

Kada se razgovaralo o heterogenosti njihovog klana ili etničke grupe, ili o glavnim razlikama između relativno homogenih Roma i neromskoj populaciji, učesnice u studiji su se dotakle raširenih stereotipa. U Centralnoj i Istočnoj Evropi upadljivo raste stepen prihvatanja izjava kao što su “Romi su genetski određeni da se bave kriminalom”, “Ne možeš verovati Ciganinu, niti se osloniti na njega” i “Cigani su lenji i neodgovorni” (Csepeli & David, 2004: 133). Kada se govorilo o njihovom identitetu,

učesnice su se fokusirale na porodicu, spremnost da naporno rade i tolerišu ljude koji su drugačiji od njih, na svoju osećajnu prirodu i marginalizovu poziciju u društvu. Iako ne na direktn način, učesnice su negirale stereotipe.

Imala sam priliku kao dete da posmatram kako je moja baka, koja nije bila Romkinja, komunicirala sa kućnom pomoćnicom Romkinjom. Živele su u istom selu među brojnom romskom populacijom, obe su govorile romski, obe su nosile duge sukne sa cvetnim dezenom i marame živih boja. Međutim, jedna od njih je bila Romkinja, a druga nije i obe su s ponosom govorile o pripadnosti svojim etničkim grupama. Često su govorile o "nama" i "njima".

Tokom osnovnih studija, volontirala sam u segregovanoj školi u kojoj su većina đaka bili Romi. Radila sam sa grupom koju je činilo preko dvadesetoro romske dece i jedna neromska devojčica, pripremajući plesnu tačku povodom proslave završetka osnovne škole. Imali su između 10 i 12 godina. Kad god bismo napravili pauzu, devojčice iz grupe bi mi govorile o svojim životima, kako se slažu sa članovima svojih porodica, kako su se nosile sa činjenicom da su jedan ili oba roditelja napustila zemlju da bi našli posao u Španiji, Italiji ili Grčkoj. Govorile su o tome koji dečaci im se svidaju, kojim dečacima se one svidaju i kako se nadaju da će im život biti lep u budućnosti. Takođe su govorile o tome kako će im biti teško da odu iz segregovane škole i krenu u integriranu srednju školu. O tome su govorile u isto vreme kada su govorile o diskriminaciji i strahu. Postavilo se neizbežno pitanje. "Da li ste vi Romkinja?" Nisam. Šta znači biti Romkinja? Kako žene formiraju osećaj pripadnosti?

Postoji nekoliko načina da se formira osećaj sopstva, prema rečima deset učesnica u mojoj studiji. U studiji se ne tvrdi da one

predstavljaju celokupnu romsku populaciju. Kada su govorile o tome ko su ili kakvi su im životi, učesnice u studiji su često odgovarale na stereotipe koje članovi neromske populacije imaju o njima. Stvaranje stereotipnih predstava je bilo prisutno u oba pravca, jer su Romkinje negirale stereotipe o sebi, ali su u isto vreme širile stereotipe o neromskoj populaciji.

Tokom mog istraživanja, tenzije između težnji učesnica i očekivanja koje zajednica ima od njih otkrile su proces kojim žene formiraju osećaj sopstva i pripadnosti. U nekim zajednicama, kao što su *Spoitori* i *Ursari*, običaji zajednice, kao što su ugovaranje braka, nalaženje bračnog partnera deci pre ili u toku puberteta, zahtevanje materijalnog dokaza nevinosti, očekivanje da žene nose tradicionalnu odeću, mogu delovati strogo i ugnjetavački. Međutim, postavljanjem skupa normi i verovanja, romski običaji takođe postavljaju okvire unutar kojih se određuje šta znači biti Romkinja.

Vidljivost običaja i preciznost očekivanja i sankcije vezane za seksualnost uređuje i reguliše seksualnost romskih žena. Eliminisanjem ili ograničavanjem potencijalno opasnih i nepredvidivih posledica seksualno liberalnog društva, romski zakoni štite svoj narod, "uvećavajući osobenu upotrebljivost svakog od elemenata u mnoštvu" (Foucault, 1975, citirano u Calhoun et al, 2007: 213).

Romske vrednosti i suptilni osećaj pripadnosti romskoj grupi, koji proističe iz saglasnosti sa normom, formiraju hijerarhiju u podeli rada, obaveza, uloga u romskoj porodici, standarda oblačenja. Učesnice u mojoj studiji su pokazale da mogu da balansiraju između strukture i moći delovanja unutar hijerarhije. Time što nosi dugu tradicionalnu sukњu kod kuće, u Rumuniji, a kratku u Španiji, Jonelina čerka bira kome će da pokaže poštovanje noseći

tradicionalnu odeću. Time što svojoj unuci kupuje kuću i čini je finansijski nezavisnom da bi mogla sama da izabere muža, Jone la menja tradiciju svog klana o ugovaranju brakova. Time što bira da bude domaćica koja je zadužena za obrazovanje svoje dece i prenošenje romskih vrednosti svojoj deci, Malina ima moć da formira vrednosti i lojalnosti budućih generacija.

U procesu formiranja i održavanja osećaja sopstva, učesnice u mojoj studiji se vode diskursima svojih zajednica o tome šta znači biti Rom, pripadati određenom klanu i biti žensko. One osećaju da očekivanja zajednice od njih kao Romkinja potvrđuju i dokazuju njihov identitet. Dok skup normi i verovanja njihovih porodica ili klanova doprinose njihovom osećaju pripadnosti, te norme se takođe razmatraju i menjaju kako bi bile u skladu sa težnjama i mišljenjima žena. Dominantni neromski diskurs o identitetu Romkinja žene odbacuju, jer je u sukobu sa načinom na koji se same Romkinje identifikuju. Način na koji se kod Romkinja stvara osećaj sopstva nije statičan, već je pre reč o interakciji često protivrečnih težnji i očekivanja u kontekstu roda i etniciteta.

3

Prostitucija

Džad Nirenberg
Prevela Milica Turnić

U Institutu za otvoreno društvo oko koga je okupljen niz fondacija Džordža Sorosa, nekoliko godina sam vodio program koji je širom Istočne Evrope obezbeđivao grantove organizacijama za romska građanska prava i nudio obuku koordinatorima. Rudko Kavčinski, jedan od najharizmatičnijih lidera pokreta za prava Roma pozvao me je da radim za njega, a njegovo mesto sam preuzeo pošto su nadređeni tražili da ode. Njegov ego se sudario sa njihovim. Rudko je smatrao da je suštinski važno da se lideri svih lokalnih organizacija koje finansiramo redovno sreću i upoznaju jedni druge. "Mi nismo ovde samo da bismo finansirali projekte. Ovde smo da bismo izgradili pokret". Kada je otišao, nastavio sam njegovu filozofiju. Bilo je neophodno da oni koje smo pomagali kroz grantove iz cele postkomunističke Evrope postanu kolege. Barem jednom mesečno, održavali smo seminare o upravljanju u neprofitnom sektoru ili o lobiranju tako da su predstavnici organizacija civilnog društva, koji su bili korisnici naših grantova, zajedno učili i uspostavljali veze i poznanstva.

Sedeo sam u hotelskom restoranu na kraju prvog dana jednog od ovih seminara, za dugim trpezarijskim stolom između dva muškarca koji su bili dovoljno stari da mi budu očevi. Samo što sam počeo da jedem puding, jedan od njih me pljesnu po ramenu.

“Znači, ti živiš ovde. Ti znaš gde ćemo da nađemo ribe”. Nasmejao sam se gledajući okolo u muška lica. Nisu se šalili. „Znaš, mi nismo odavde. Ti treba da nas odvedeš u bordel.“

Jedan od kolega i ja smo te večeri odveli grupu u striptiz bar, gde su pokušavali na ruskom i stvarno lošem nemačkom da se nabacuju mladim Mađaricama koje su govorile samo loš engleski i malo porno italijanskog. Pijuckao sam mineralnu vodu i prevodio za najveće romske političke lokalne lidere, pomažući im da se pogadaju za ples u krilu ili da pozovu zabavljačice u svoje hotelske sobe. I ovo je postao ritual. Skoro svaki put kada smo imali obuku, neki od muškaraca su želeli da ih odvedemo u bordel.

U zemlji u kojoj su Romi daleko najbrojnija etnička manjina i u kojoj Romi imaju daleko najnižu stopu zaposlenosti u odnosu na “bele” ljude, nisam video nijednu Romkinju u klubovima. Tokom skoro tri godine u Budimpešti morao sam da vodim “dodoše” desetak i više puta u klubove. Samo jedan jedini put sam sreo mladu Romkinju da radi kao striptizeta.

Vodeći muškarce na ova mesta, pitao sam se pomalo šta evropski Romi misle o svojim brakovima. Postoji puno tolerancije (barem za muškarce) za neverstvo tokom putovanja. Ali prava misterija je bilo to da tako siromašna zajednica proizvodi tako malo seksualnih radnica. Slušao sam “bele” muškarce od Češke pa sve do Bosne i Rumunije kako tvrde da su Romkinje nezasito divlje u krevetu. Znao sam iz iskustva da nisu ništa manje ili više entuzijastične od drugih. Ipak, muškarci su verovali u fantaziju o divljem ciganskom seksu. Pa zašto bordeli nisu ovu fantaziju ponudili tržištu? Prepostavio sam da nisu zato što jednostavno nije bilo romskih žena, ma koliko siromašnih, koje su bile voljne da rade ovu vrstu posla.

Jedan lider naše partnerske organizacije tvrdio je suprotno. Edi je bio iz Slovačke gde je većina Roma bila gurnuta u segregisane škole i koji su vrlo mlađi napuštali školovanje. Mnogi su završavali nezaposleni, ili su se, ako bi im se posrećilo, bavili najgorim fizičkim poslovima. Ali, Edi je odustao od medicinske škole, jer je sanjao da vodi sopstvenu neprofitnu organizaciju i glasno i ljutito se borio protiv diskriminacije sa kojom se suočavao ceo svoj život. Edija su pretukli skinhedsi, a policija ga je ismejavala kada im se obratio za pomoć. Bio je jedini dečak Rom u svom odeljenju, izolovan i predmet podsmeha. Bio je malo nabrijan. Da bih obišao kancelariju koju je Edi otvorio uz našu finansijsku podršku, vozio sam se nekoliko sati truckavim vozom do Košica, gde je on rešio da radi sa finansijskom podrškom moje kancelarije. Čelični grad je imao svoje posetioce. Restoran na železničkoj stanici je prepun, iako ne nudi dobrodošlicu. Prljavi, sivi stolnjaci sa čačkalicama rasutim preko fleka od piva i konobari koji mumlaju nisu vam važni ako morate da ubijete vreme do polaska voza.

Košice je dom prilično velikoj i ozloglašenoj romskoj zabiti, Luniku IX. Njegov nadimak održava stav Slovaka o niskobudžetnom stanovanju Roma – tuđinci. U svako doba dana i noći železnička stanica je radno mesto žena srednjih godina iz Lunika IX, koje sede, puše, i čekaju mušterije. Nema makroa.

I ovi prvi Romi koje vidite kad dođete u Košice, seksualne radnice sa železničke stanice, bile su prva Edijeva bitka za jednakost na tržištu rada.

Nije htEO da mi priča o tome. Govorio je uopšteno o svim lokalnim Romima sa kojima je planirao da organizuje protest, o potrebi da se slovačko romsko civilno društvo oblikuje po modelu i principima „našeg heroja MLK, Jr“. Ali, kada sam zatražio

dokumentaciju koja će mi pokazati da je zaposlio advokata i da je pomogao nekome, barem jednoj jedinoj osobi koja se borila da dokaže barem jedan slučaj navodne diskriminacije, on se unervozio. Mi smo mu dali novac za pravnu pomoć i posle nekoliko meseci on ga nije iskoristio. I pored sve uzbudljive retorike o pravima i emancipaciji, nije bilo jasno šta on radi po ceo dan u kancelariji koju smo mi platili. Kome je pomagao i kako?

Na kraju, zabrinut da će izgubiti poverenje svojih donatora, poverio mi se. Bilo je lako naći Rome u Košicama koji su se suočavali sa diskriminacijom na poslu. Ljudi bi videli oglas za posao, pozvali i bilo bi im rečeno da mogu odmah da počnu da rade. Pojavili su se i kada je poslodavac video da su Romi, rekao bi im da je došlo do greške. Radno mesto je popunjeno. Nekim ljudima je čak otvoreno rečeno da poslodavac ne bi zaposlio Cigane. Ali, Edi nije mogao da nađe Rome koji bi išli na suđenje. Niko nije verovao da bi to donelo išta dobro. Neki su se bojali da ne izadu na glas kao „bundžije“. I onda je sreo neke Romkinje, svojih godina, na železničkoj stanici. One su ga videle u Luniku kako razgovara sa njihovim komšijama. Mislile su da izgledaju dovoljno dobro da rade u bordelu gde dolaze stranci iz firme za čelik, i gde žene zarađuju ozbiljne sume novca. Ali, vlasnik bordela je htio samo „bele“ žene. Nijedan striptiz klub nije angažovao Romkinje. Jedina mogućnost za njih je bila najniža lestvica prostitucije, sloboden rad na ulici ili na železničkoj stanici. Htele su da idu tamo gde su i uslovi i novac bili bolji.

I tako, Edi se dobrovoljno zauzeo za njihova prava. Išao je na sastanak sa vlasnikom najuglednijeg striptiz kluba i izložio njihov slučaj. Uprava mu je rekla da niko ne bi želeo prljave ciganske devojke, ali je Edi insistirao. Svakako je uvek bilo dosta radoznalih muškaraca. Ako bi devojke bile voljne da rade bez

plate, koji bi rizik bio da ih uzme na probni period? I naravno, da je poslodavac zaista insistirao na politici zapošljavanja zasnovanoj na rasnoj diskriminaciji, Edijeva dužnost bi bila da pomogne ovim devojkama da podnesu tužbu. Bilo je nezakonito, na kraju krajeva.

Menadžer se složio da nema šta da izgubi i devojkama je dao šansu. Edijevo lice je zasijalo kada je zaključio da one još uvek rade tamo, da zarađuju novac i da se slažu sa poslodavcem i kolegama i koleginicama. Ispalo je na kraju, kako je Edi i predvideo, da zaista mnoštvo bogatih klijenata voli egzotiku.

Poenta svega ovoga je da prostitucija među Romima nije jednostavna priča i da se može sagledati iz raznih uglova, posebno uzimajući u obzir činjenicu da je seksualni rad veoma uobičajen u Centralnoj i Istočnoj Evropi, i manje zabranjen kulturno i zakonski nego što je to slučaj u Sjedinjenim Državama. Kako da tražimo činjenice? Šta su činjenice, a ne pretpostavke?

U letu 2000. godine, češki i slovački mediji su u nekoliko navrata pisali o priči osamnaestogodišnje Silvije Kovačove, romske devojke iz malog romskog sela Hencovce. U vreme kada je migracija Roma u zemlje Zapadne Evrope bila vruća tema, Kovačova je tvrdila da je bila kidnapovana i prisiljena da ide na Zapad. Porodični prijatelj ju je, rekla je ona, doveo u obližnji grad uz obećanje da će joj naći posao prodavačice cveća. Tamo su je suzavcem u spreju savladala tri muškarca i prokrijumčarili u Češku. Tamo su je, tvrdila je ona, muškarci prodali makrou za 200 nemačkih maraka. Brojne neprofitne organizacije su pisale izjave za medije naglašavajući ovaj slučaj kao primer sve rasprostanjenijeg fenomena. Žene sa niskim primanjima, od kojih su mnoge bile Romkinje, kidnapovane su u velikom broju za seksualno ropstvo. Ali, koji izvori i koji brojčani podaci su

ovo potvrđivali? Slovačka policija nije mogla da potvrdi nikakvo povećanje broja ovakvih incidenata niti da je Rome više ili manje od drugog stanovništva bilo moguće prisiliti na seks (ili na voljno prostituisanje u tu svrhu).

Igor Duzda, romski novinar koji vodi sopstvenu radio emisiju, usudio se da te tvrdnje dovede u pitanje. "One idu dobrovoljno da tamo zarade novac", rekao je Duzda u intervjuu Slovačkom Spektatoru. "Devojke kažu da su kidnapovane – ali šta drugo treba da kažu da bi izbegle prezir od strane zajednice [kada se vrate]?"

Jozef Červenak, romski političar, stari prijatelj i direktor neprofitne grupe Roma Gemer, stao je na stranu devojaka. "Romi su tradicionalno veoma ponosni na svoje porodične vrednosti – prostituisanje ženskog člana porodice bi automatski značilo da su je svi njeni rođaci proterali iz života zajednice." Ali, da li ova njegova izjava opovrgava ili podržava Duzdine primedbe?

Svaka rasprava o prostitutuciji ili, uopšteno, o seksualnoj aktivnosti Roma je pod uticajem predrasuda većinske kulture. Objavljivanje priče u Slovačkom Spektatoru stavilo je ovo pitanje u širi kontekst, podsećajući da je lider desničarske Narodne stranke, koja je u to vreme imala podršku između 8 i 10% Slovaka, nedugo pre toga izjavio da Romi "rađaju daleko veći procenat mentalno retardirane dece u svojoj zajednici ... Šta je čovečno u tome da dozvoljavamo da idioti prave idiote?"

Priča sažima celokupnu situaciju i čini raspravu o Romima i prostitutuciji zaista teškom; dramatične tvrdnje se često prihvataju bez dokaza. Aktivisti iz redova romske zajednice često tretiraju Rome, naročito žene, kao žrtve-objekte, a ne kao subjekte koji imaju sopstvenu slobodnu volju. I šira javnost doliva ulje na

vatu natapajući problem svojim jakim predrasudama, od kojih su neke direktno povezane sa reproduktivnim ponašanjem.

Iako su obično siromašni ti koji se okreću seksualnom radu, a Romi su siromašniji od drugih, mali broj istraživača se bavio specifično Romima i prostitutijom.

Bugarska je jedan od retkih izuzetaka. Postoje neki podaci iako nisu baš novijeg datuma. Godine 1997, Čudomir, Domeika i Mardh su intervjuisali prostitutke kao deo studije o seksualno prenosivim bolestima. U zemlji u kojoj gotovo 10% stanovništva čine Romi, istraživači su otkrili da je polovina prostitutki koje su sreli Romkinje. Čak 4% (od svih žena, ne konkretno od Romkinja) su bile mlađe od 15 godina, a 16% su bile starije od 25 godina. Jedna četvrtina je već bila ili su bile na putu u inostranstvo da se bave prostitutijom. Polovina njih je menjala prebivalište unutar Bugarske da bi se prostituisala. Zaključeno je da je regrutovanje vrlo lako, pošto prostitutka od samo jednog kontakta sa klijentom može da zaradi više nego njeni roditelji od svog posla za mesec dana.

Tokom 2005. godine “Radni dokument Svetske banke o Romima i Egipćanima u Albaniji” obuhvatio je studiju o prostitutici među pripadnicima ove dve etničke grupe. Termin Egipćani se ovde koristi za etničku grupu koja se sreće u Albaniji i na Kosovu, a koja je deo romske dijaspore i koja je sebe, vremenom, počela da smatra zajednicom sa posebnim identitetom. Dok Romi uglavnom govore romski, Egipćanima je uglavnom maternji jezik albanski.

Dokument beleži da većina Romkinja i Egipćanki ulaze u prostituticu pošto migriraju u Zapadnu Evropu u potrazi za drugim legalnim i manje kulturološki tabuisanim oblicima posla. U nemogućnosti da pronađu bilo šta, očajne i često u

potrebi da nahrane decu, one se okreću seksualnom radu. Dok su se istraživači sreli sa pričama mnogih žena koje su prevarene od strane "belih" albanskih muškaraca – muškarac predloži brak i odvede mladu ženu u Italiju i tamo je umesto braka regrutuje kao prostitutku – autori dokumenta takođe primećuju da roditelji retko odbijaju ovako zarađen novac koji se šalje kući, čak i kada shvate istinu o pravom aranžmanu. Mit o "mužu Italijanu" ukazuju oni, porodice često koriste da objasne šta čerke rade u inostranstvu, s obzirom na napetost koju izaziva ova vrsta tabuisanog prihoda u porodicama i unutar same romske zajednice.

Takođe, otmica je izvor kontroverzi. U dokumentu se navodi da kidnapovanje, iako najređi način za ulazak u seksualni rad, većina Roma vidi kao veoma čestu pojavu. "Dok se otmica obično pominje kao put u prostitutiju, obezbeđeno je vrlo malo konkretnih primera. Dokument je posvetio malo pažnje mogućim razlozima za ono što su autori nazvali 'nesrazmeran strah'". Možda je lakše verovati u kidnapera i babaroge, nego se baviti složenom realnošću kada se mlade žene, pa čak i njihovi roditelji, suoče sa ograničenim mogućnostima za zapošljavanje i teškim odlukama. A ako pripadnici većinskog naroda ne kidnapuju masovno romske devojčice, strah Roma je zasnovan na realnosti predatorskog ponašanja grabljivaca. Dokument opisuje obrazac uglavnom albanskih makroa koji manipulišu, regrutuju i kontrolišu devojčice Romkinje. Romi su donja stepenica u trgovini. Belci su novac, mišićna masa i eksploratori.

Osamdeset dva procenta ispitanih Roma i Romkinja (skoro svi iz veoma siromašnih zajednica) tvrde da su prostitutke prihvачene od strane svojih porodica, a samo mali broj ispitanika i ispitanica je pomenuo njihovu stigmatizaciju od strane zajednice. U mestu Fuše Kruje, gde je stopa siromaštva naročito visoka,

94% ispitanika je reklo da se prostitutke često vrate kući. Iako ove zajednice i dalje visoko drže do čuvanja nevinosti mlađih devojaka, čini se da je stigma manja kada je prostitutka u braku ili razvedena.

Doznačke novca iz inostranstva variraju u iznosu, dok makroi imaju veliku kontrolu nad time koliko novca će prostitutka zadržati i koliko može poslati kući. Neke od njih redovno šalju novac kući svojim porodicama, a u nekim romskim naseljima u Albaniji doznačke od seksualnih radnica su važan izvor prihoda. Jedna žena među ispitanicama tvrdi da je njena porodica bila u stanju da izgradi novu kuću od novca koji im je slala. Ipak, dokument pokazuje da društvena i dugoročna ekonomska cena prostitucije po ženu i njenu porodicu, nadmašuju korist od zarade. Makroi tuku žene. Prekinuto im je obrazovanje i šanse za brak su manje. Dolazi do tenzija unutar porodice. Sve u svemu, ovo rešenje za izlaz iz siromaštva retko čini stvari boljima.

„Sreća twoja što si kod kuće” – Svedočenje Romkinja prostitutki u Hajduhadhazu, u istočnoj Mađarskoj

Tokom 2004. godine, Evropski centar za prava Roma obavio je niz razgovora sa prostitutkama u mađarskom gradu Hajduhadhazu, u blizini Debrecina. Istraga je pokrenuta na osnovu tvrdnji da lokalna policija redovno zloupotrebljava svoja ovlašćenja kada se radi o Romima. Slede odlomci iz nekih intervjuja sa Romkinjama, prostitutkama, koje rade na autoputu 4, između Debrecina i Hajduhadhaza. Inicijali prostitutki su promenjeni.

L.D. (oko 20 godina)

Tri godine sam radila na autoputu 4. Kada me je prvi put pretukla policija, tada još nisam bila prostitutka. To je bilo u maju 1994. Stopirala sam... jer sam propustila autobus. Automobil se zaustavio, i ja sam krenula da uđem kad je stigla

policija... Policajci B.V., S.N. i druga dvojica – ne znam njihova imena – izašli su iz policijskog automobila... zgrabili su me i jedan je rekao: "A tu si ti, prljava ciganska kučko! 'bem ti majku kurvinu'". Rekli su još i neke druge takve stvari. Odveli su me u policijsku stanicu i tukli me. Pocepali su mi odeću i psovali me. Konačno, pustili su me. Dok sam izlazila iz policijske stanice bila sam na stepenicama, a jedan od njih me je udario snažno i ja sam zamalo pala. Kasnije sam dobila pismo od njih u kojem je bila kazna od 5.000 forinti. Platila sam. Nije mi se dopalo to što se desilo i htela sam da ih prijavim. Otišla sam do predsednika opštine i žalila se na batine, ali on je rekao: "Ja nemam ništa sa tvojim slučajem, idi u policiju." Otišla sam do kapetana i pokušala da mu kažem šta se desilo, ali on je rekao, "Ne verujem ti, moji ljudi nikada ne rade takve stvari." Nikada se nisam vratila... ništa nisam mogla da učinim.

Od tada [maj 1994], tukli su me više puta. Najgori policajci se zovu B.V., S.Sz., SN, LM. i još jedan tip koga svi zovu Tomas. Ne znam mu pravo ime. Tukli su nas stalno. Kada me ti ljudi uhvate, uvek me tuku... kada radim, ponekad izađem sa mojom zaovom L.L. ili sa rođakom. Ako imamo nešto novca, oni nam sve uzmu... mi dobro ispresađivamo i sakrijemo novac u grudnjak ili u donji veš ili u cipele. Jedno vreme su nas terali da skinemo svu odeću, bluzu, donji veš, grudnjak, sve – jer smo rekle da nemamo para... Ako nemamo para, oni nas odvedu u policijsku stanicu. Tukli su nas palicama i onda nas pitaju kao: "Koliko naplaćujete za jedan snošaj?" Ako slučajno nađu novac nakon što sam im rekla da nemam, oni me tuku, jer im nisam dala pare kada su mi prvi put tražili. Ako ne nađu pare kod mene, oni me odvedu u policijsku stanicu i tamo me tuku. Onda mi napišu kaznu od 5.000 do 35.000 forinti. Ja već imam 300.000 forinti napisanih kazni.

Jednom su nas terali da jedemo kondome. Ne znam tačno kada se to desilo. Bila sam sa L.L. Tog dana nismo imale nijednu mušteriju, tako da nismo imale novca. Jurili su nas i mi smo pobegle u šumu. Uhvatili su nas tamo. Naterali su nas da se skinemo. Tražili su novac i kondome. Policajci nam nisu pronašli nikakav novac. Mi smo samo imale neke kondome. Strašno su nas tukli. Onda su nam dali kondome i rekli: "Stavite kondome u usta!" Uradile smo kako nam je rečeno. Morale smo. Onda su nam rekli da ih progutamo... nismo mogle da ih progutamo. Onda su nas šutnuli nekoliko puta.

Drugi put sam bila sa mojom zaovom L.L. i sa T.A. kada je jedan policajac došao do nas. To je bio Tomas i bio je sam. On je rekao: "Ako mi daš pola para svakog dana, ja će te ostaviti na miru. Neću te tući."

Pre tri ili četiri meseca sam dala intervju novinaru. Nakon toga, policajac je došao u moju kuću i rekao mi da ako budem razgovarala sa još nekim novinarima ili sa bilo kim, imaće pasiji život. Od tada nisam izlazila na autoput 4.

L.L. (oko 19 godina)

Ponekad nas uhapse i odvedu kod lekara. Doktor nas pregleda i napiše na papiru da nismo povređene. Kada lekar završi pregled, oni nas odvedu u policiju i tuku nas. Jednom me je policajac jako udario u međunožje i počela sam da krvarim. Brzo sam izvadila papirnu maramicu, ali mi ju je policajac oteo iz ruke i bacio je. Danas nas ponekad pretresaju policajke.

M.O. (24 godine)

To se dogodilo juče: bila sam sama na autoputu. Policajac... došao je i pitao me šta radim tu. Rekla sam mu o situaciji moje porodice. Ja nemam oca, a majka mi je umrla pre nekoliko meseci. On je

rekao da je sve u redu i rekao je da samo odem kući. Krenula sam kući, ali kada sam ga izgubila iz vida, vratila sam se. Kada sam se vratila do mesta gde obično stojim stao je jedan automobil. Ušla sam i krenuli smo u pravcu puta Bosormenji. Odvezli smo se u šumu, parkirali se i počeli smo da se skidamo. [Policija] je pokucala na prozor. Ja i moj klijent smo izašli iz auta. On je dao čoveku kaznu od oko 4.000 forinti, a meni je oduzeo sav novac – 2.000 forinti – ali nije mi dao bilo kakav papir za kaznu.

Zatim je pustio klijenta da ode. Mene je ipak zadržao. Odlomio je granu sa drveta i počeo da me tuče njom. Kada je počeo da me tuče, počela sam vičući da ga molim da me više ne tuče, jer sam trudna. Nije istina da sam trudna, samo sam htela da ga zaustavim. Prestao je da me tuče, ali me je još jednom udario po ruci i sada ne mogu da je pomerim. Htela sam da idem kod lekara, ali mi je [on] rekao da je bolje da ne idem... Kasnije je proverio da li sam kod kuće. Došao je do naše kući i rekao mi: "Sreća tvoja što si kod kuće."

Policija me tukla mnogo puta. Ne znam tačno koliko puta su me tukli. Ako ne dam pare policajcu kada mi traži, uhvati me za kosu, obavije mi kosu oko svog zgloba i baci me na zemlju. Pre tri meseca me je jedan policajac odveo u stanicu. Prvo je dao novac kapetanu, ali samo 4.000 forinti od cele sume – videla sam ga, jer su vrata bila otvorena. Zatim je ušao u sobu. Bilo je samo nas dvoje u sobi: niko nije video. Na vrhu ormara je bila polomljena noga od stolice. Skinuo je ovu nogu od stolice i tukao me njom dok se nisam onesvestila. Kada sam došla k sebi, bila sam pod slavinom u lavabou. Pre nego što su me pustili, naterali su me da potpišem papir. Nisu mi pročitali što je napisano na papiru. Ja ne umem ni da čitam ni da pišem. Napisala sam tri iksa na njemu. Nekoliko dana kasnije, poštom sam dobila sam da platim kaznu od 30.000 forinti. Ja već imam 200.000 forinti napisanih kazni.

A.L. (oko 33 godine)

Radila sam na ulici tek četiri meseca. Počela sam 31. decembra 1996... Čim sam počela da dolazim da stojim, došao je policajac Tomas sa prijateljem. Njegov prijatelj je vozio. Policajac Tomas je bio u civilu. On se zaustavio i počeo da se raspituje o mojoj sestri, T. Tada je ona već bila u zatvoru. Ona je inače izlazila sa njim sve dok je nisu zatvorili. Tomas me je upitao: "Hoćeš sa mnom na posao?" Pitala sam ga koliko će platiti. On je rekao 2.000. Ja sam pristala i krenuli smo zajedno. Kada smo završili, rekao je da će mi dati samo 1.000. Rekao je da bi mi dao 2.000 forinti da sam mu pušila, ali ja nisam pristala. Upravo tada policijski automobil je prolazio i on je tražio da spustim glavu, da me ne vide.

Tokom ta četiri meseca, policajac B.V. me nije nijednom uhvatio, samo neki drugi policajci su me hapsili, a napisali su mi kaznu od 7.000 forinti, jer su našli kondome koje sam imala kod sebe. Oni su me odveli u policijsku stanicu, ali me nisu tukli. Nešto su zapisivali, ja ne znam šta su pisali, jer ja ne umem ni da čitam ni da pišem. Kasnije sam dobila pismo od policije. Tada sam saznala da su mi napisali kaznu.

O.V. (17 godina)

Bojim ih se i ne želim više da dobijam batine od njih. Jedne batine su mi bile dovoljne. Ako mi traže pare, ja ću im dati. Bojim se, jer ja treba da živim u sirotištu, ali sam pobegla jer mi se tamo ne sviđa. Živim sa majkom moga dečka i to mi se sviđa. Mada bih morala da se vratim, jer imam 17 godina.

4

Debata Romkinja

Prevela Milica Turnić

Evropski centar za prava Roma u Budimpešti je 2004. godine pozvao mladu romsku aktivistkinju, Sabinu Džemajli, da napiše svoje stavove o određenim pitanjima, koje bi zatim prosledili nekolicini drugih aktivistkinja i aktivista i objavili njihove reakcije. Sabina Džemajli, čiji su se roditelji doselili sa Kosova, odrasla je u Nemačkoj i svoja opažanja zasniva uglavnom na iskustvima male zajednice izbeglica i imigranata.

“[Otac] zapravo vidi kao svoj zadatak, da pošalje čerku u brak kao devicu. O braku se devojka nikada ne pita i to, po mom mišljenju, nikome ne smeta. Ako je devojka nevina u vreme udaje, njena porodica dobija dobru reputaciju i svi su zadovoljni. Ako devojka nije nevina, vratiće je porodici iste noći. A šta će se onda desiti sa njom možemo samo da zamislimo. Ugled porodice je uništen, a devojka je žigosana...

Mladićima je mnogo lakše nego devojkama. Oni imaju mnogo veću sferu slobode. Mogu da izlaze, na primer u bioskop, omladinski centar ili diskoteku i od njih se ne traži da imaju pratioca. Oni takođe nose teret ranog braka, ali nisu toliko pritisnuti kao devojke. Oni ne treba da budu nevini da odmah mogu preuzeti odgovornost glave domaćinstva. Momci ranije nauče kako da se ponašaju kao ‘pravi muškarci’...

Mi imamo mnogo tabua, na primer seksualnost. Niko o tome ne govori. Deca ne dobijaju objašnjenja i prepušteno je njima samima da shvate o čemu se tu radi. To dovodi do mnogo pogrešnih informacija i mnogo strahova. Sledеći tabu je homoseksualnost. Gej romski muškarci i žene ne mogu da izraze svoje potrebe i primorani su da vode dvostruki život. Mnogi muškarci imaju devojke samo da bi dokazali da nisu gej, da sačuvaju obraz. Ako se tako ponašaju, neće biti javno ‘autovani’ kao gej osobe. Ja bih jako volela da jednog dana budemo u stanju da govorimo o svemu tome otvoreno, ali mislim da se stvari stalno kreću napred i da zavise od nas – od mlađe generacije... “ – Sabina Džemajli.

Katalin Stojka, jednu generaciju starija, potiče iz seoskog dela Mađarske i vodi lokalnu organizaciju za prava Roma u svojoj zajednici. Njen pisani odgovor odslikava ne samo emotivnu reakciju na reči Sabine Džemajli, nego na feminizam uopšte:

“Ne volim da pričam o ženskim pravima. Mislim da su ženska prava [sic] izgovor za žene koje ne mogu da se izraze na druge načine. Ne mislim da bilo ko – čak i ako je žena – ima pravo da se meša u život porodice i njen poredak. Nikada nisam čula za slučajeve – naravno govorim samo o svojoj lokalnoj ... zajednici – da se žena žalila na muža, čak i ako je imala razloga za to. Ako jeste, ona dovodi u pitanje integritet i dobar ugled svoje porodice. One Romkinje koje su pretukli muževi i koje odu u policiju, ne mogu da se vrate u zajednicu. Neće biti dobrodoše čak ni u sopstvenoj porodici. To je sramota, da prijavi muža policiji. Završi to u porodici, ili se razvedi.

Možda ove aktivistkinje ne shvataju štetu koju nanose zajednici. Ili prosto nikada nisu živele u tradicionalnoj romskoj zajednici. Ili nisu nikada imale muža. Ili su razvedene. Ili ne mogu da se suprotstave asimilaciji. Ne mislim da treba da razmišljamo o

organizacijama za odbranu ženskih prava. Tradicionalna romska zajednica je organizacija sama po sebi. Ako postoji problem u naselju, zajednica je tu da pomogne.

Bojim se da će snage asimilacije odraditi svoje i na polju ženskih prava. Romski ženski pokret još uvek nije veliki, ali je moguće da će rasti. Šta ako je cela ova borba za prava Romkinja deo većeg plana? Komunisti su imali metod da uniše romske zajednice i da prinudno asimiluju Rome. Mislim da postoji neke paralele između komunizma i romskog ženskog pokreta danas. Ako dovoljno često slušate da je romska tradicija loša, i da ste vi loši, poverovaćete ...”

Nikoleta Bitu je između njih, i po godinama i po stavovima. Ona je vodeća figura nevelikog romskog ženskog pokreta. Bila je osnivačica i liderka Romske ženske inicijative Instituta za otvoreno društvo (Džordža Sorosa), vodeća aktivistkinja romske zajednice u zemlji u kojoj živi, u Rumuniji. Ona kaže:

“Mnoga pitanja koja si otvorila Sabina, nisu karakteristična samo za romsku kulturu, nego se mogu naći i u drugim izolovanim i marginalizovanim zajednicama. Teme kao što su prostitucija, homoseksualnost i zloupotreba droga su tabu za mnoge seoske i patrijarhalne kulture. Važno je da se o tome razgovara, ali sporno pitanje je: da li želimo da države intervenišu sa stanovišta pravne podrške i državne politike? Kako možemo da odgovorimo na ovo pitanje znajući istoriju i ulogu državnih politika u integraciji i ‘civilizovanju’ romskog stanovništva? Ako ne dobijamo odgovore od strane države, možemo li poboljšati rad romskog civilnog društva? Starije generacije Roma su imale svoju strategiju preživljavanja, čuvajući se od većinskog stanovništva. Šta je strategija preživljavanja mlade generacije? Šta je naša strategija preživljavanja? Kako možemo mi, emancipovane žene,

da zacrtamo budućnost ovog naroda dok nas svi posmatraju očekujući da izgovorimo velike istine? Kako se nosimo sa različitostima među Romima?"

5

Intervju: Sebihana Skenderovska

Razgovor vodio: Džad Nirenberg
Prevele Olivera Babić i Ana Zorbić

Sebihana Skenderovska je koordinatorka programa u veoma aktivnoj romskoj nevladinoj organizaciji u Kumanovu, u Makedoniji. Prvi put smo se sreli kada je bila studentkinja koja samo što se uključila u lokalnu organizaciju kao volonterka. Mladi muškarci koji su osnovali i vodili organizaciju odmah su u njoj prepoznali osobu koja bi mogla da postane deo njihovog tima i da se dobro uklopi sa romskim aktivistima širom sveta. Za razliku od muškaraca, ona je pomalo govorila engleski i tako su počeli da je šalju kao zamenu ili su je molili da putuje sa njima kad god bi ih neko zvao na seminare ili događaje izvan zemlje.

Republika Makedonija je bila najjužniji deo Jugoslavije, a svoju nezavisnost je ostvarila 1991. godine bez nasilja. To je mala zemlja, etnički raznolika, a većina, a to su, Makedonci, beli, hrišćani, ne osećaju se uvek bezbedno. Glavno političko razmimoilaženje je između etničkih Makedonaca kao većine i najveće nacionalne manjine, Albanaca. Država se graniči sa Srbijom i Kosovom i tokom sukoba na Kosovu postala je centar za američke i druge strane diplomatе i vojnike. Kako sam vrlo često zbog posla posećivao Makedoniju gledao sam kako gužva na pistama postaje sve veća na malom, civilnom aerodromu zbog aviona Ujedinjenih nacija i vojnih helikoptera koji su ga često

koristili. Pitanje ravnoteže moći između makedonske i albanske zajednice dovelo je do kratkog, brzo lokalizovanog građanskog rata 2001. godine koji je rešen novim sporazumom o podeli vlasti. U avgustu 2004. godine, makedonski parlament usvojio je zakon koji je dao veću lokalnu autonomiju etničkim Albancima u područjima u kojima čine većinu.

Romi su druga po veličini nacionalna manjina u državi i čine od 4% do 12% celokupne populacije u zemlji – u zavisnosti kojoj statistici izaberemo da verujemo. Većina Roma, za razliku od Makedonaca, su kao i Albanci, muslimanske veroispovesti, ukoliko su religiozni. Iako statistički podaci nisu pouzdani, postoje tvrdnje da je skoro trećina stanovnika glavnog grada Makedonije romskog porekla. Većina njih živi u opštini Šuto Orizari, koja je najveća romska sirotinjska četvrt u Makedoniji, ali i u Evropi, sa populacijom od preko 17.000 stanovnika. Šutka, kako je ovde zovu, je samostalna administrativna jedinica, „opština” u okviru glavnog grada, i ima svog predsednika. Romski je jedan od službenih jezika, a iz predsednikove kancelarije vijori se opštinska zastava koja izgleda kao mešavina romske zastave i makedonskih simbola.

Kumanovo je mali grad i etnički mikс, sa velikim albanskim i romskim naseljima. Smešteno na severu, relativno blizu granice, Kumanovo je bio najbliži pravi grad za nekoliko velikih izbegličkih kampova, u kojima su bili uglavnom Romi koji su izbegli tokom borbe za nezavisnost Kosova i kada su kosovski Albanci započeli etničko čišćenje u područjima gde su Romi i druge nacionalne manjine živele vekovima. Sebihana i njeni saradnici, koji su često posećivali izbegličke kampove, imali su pojačane aktivnosti na internacionalnoj ljudsko-pravaškoj sceni predstavljajući probleme romskih žrtava rata na međunarodnim konferencijama.

Osim rada u Kumanovu, Sebihana je sada u upravnom odboru Evropskog foruma Roma i nomada. Na Evropskom forumu Roma i nomada okuplja se više stotina Roma iz svih delova Evrope koji su uglavnom koordinatori svojih organizacija i grupa za lobiranje. Sastanci se održavaju najmanje jednom godišnje i na njima se govori o evropskoj politici prema Romima i usaglašavaju planovi za lobiranje. Imao sam zadovoljstvo da radim kao izvršni direktor ove organizacije u prvoj godini njenog postojanja, ali sam Sebihanu znao od ranije, jer smo se upoznali prilikom moje prve posete Kumanovu, 1997. godine.

DŽN : Pričala si mi da si kao dete imala neprijatne situacije u školi koje su ti ostale u sećanju i da bi volela da kroz ovu knjigu to podeliš sa ljudima. Možeš li sada da mi kažeš nešto više o tome?

SS : Da, kada sam išla u predškolsko dogodio se incident sa jednim mojim vršnjakom. Jurio me je i nazivao me „Cigankom“ samo zato što sam imala tamniju kožu i zbog mog imena. I normalno, pošto sam bila samo dete od šest godina, bila sam prestravljena. Potom, u osnovnoj školi, kada sam bila treći ili četvrti razred, opet me je jedan drug iz odeljenja ismevao. Sećam se da nam je učionica bila na četvrtom spratu. Hteo je da me tuče. Rekla sam roditeljima i moja mama je došla u školu. Razgovarala je sa učiteljicom i rekla joj da ako se tako nešto ponovi, ona će tom mom drugu iz odeljenja uzvratiti istom merom. Učiteljica je rekla da će pričati sa detetom i njegovim roditeljima. A onda je pozvala dečakove roditelje.

A što se tiče učiteljice, kada je moj uspeh u školi bio u pitanju, ona je uvek govorila da sam sjajna, ali nikad mi ne bi dala više od četvorke. Četvorka je „vrlo dobro“, ali ja sam htela „odlično“. Nekako joj je teško padalo da mi da peticu. A ja sam gledala

kako moji drugovi iz odeljenja dobijaju petice, a znali su manje od mene.

DžN: Što se tiče dečaka koji su te uznemiravali... Kada dečaci tih godina udare devojčicu, nastavnici u Sjedinjenim Državama to opisuju kao udvaranje. Neprihvatljivo da, i sa rasnim primesama, rasističko takođe – ali motivisano izvesnom željom od strane dečaka koji u tim godinama ne znaju kako drugačije da iskažu to osećanje. Kada se malo prisetiš, da li misliš da su antiromska osećanja bila pomešana sa nečim što bi se moglo i ovako opisati.

SS : Ne, tu nije bilo udvaranja. Bilo je to čisto antiromsko raspoloženje, jer su gajili izvesne predrasude o Romima. Čak i danas možemo primetiti da se to nije promenilo.

DžN: Koji stereotipi su još uvek isti?

SS: Roditelji deci pričaju loše o Romima, da Romi ne idu u školu, da su prljavi, da kradu – koje još predrasude... da su romska deca slabi učenici. Šta još? Tamni su.

DžN: Da li osećas da ne-Romi u tvojoj zemlji imaju izvesnu pogrešnu predstavu o Romima i ljubavi, braku, seksu?

SS: Veruju da se Romi rano žene i udaju.

DžN: Da li je to samo stereotip ili je takođe i statistička realnost da se Romi u proseku venčavaju mlađi, ako ih uporedimo sa ostatkom stanovništva u Makedoniji (i drugim zemljama)?

SS: Istina je da se visok procenat Roma rano ženi i udaje, ali to isto mogu da kažem i za Makedonce. Ljudi sa sela takođe se

venčavaju rano... Kada sam išla u srednju školu, moji vršnjaci su počeli da se žene i udaju sa sedamnaest godina. U odeljenju moje sestre, koja je dve godine starija od mene, uzimali su se i kada im je bilo petnaest, šesnaest godina... a to su bile neromske devojke, koje su već bile i trudne.

DŽN: Postigla si to da imaš vodeću ulogu u odboru Evropskog foruma Roma i nomada. Organizacija ima stroga pravila o rodnoj ravnoteži učesnika i učesnica i obezbeđena mesta za predstavnice romskih ženskih udruženja. Interesuje me kako vidiš odnose muškaraca i žena u ovoj organizaciji kao i u romskom pokretu uopšte.

SS: Prilično neočekivano sam ušla u odbor Evropskog foruma Roma i nomada. Imala sam jako loše iskustvo sa prvim odborom zato što sam odgajana u porodici gde sam uvek mogla da kažem da mi se nešto ne sviđa. A onda se desilo da sam tamo upoznala ljude sa jako tvrdim stavovima i prema ženama i prema mladima. Neki članovi nisu ževeli... da čuju mišljenja romskih žena ili mladih. To mogu da kažem. I moja obaveza je bila da nađem ljude koji će hteti da čuju moje mišljenje.

DŽN: Kako si naterala ljude da te čuju i ko su bili prvi koji su te saslušali?

SS: Moram da kažem da je predsednik (Rudko Kavčinski) bio spreman da čuje mišljenja ostalih žena. I obično sam se njemu obraćala. Da li si iznenaden?

DŽN: Da li se situacija poboljšala? Prošlo je samo pet godina od osnivanja organizacije. Ako se situacija poboljšala to onda mora da je bilo brzo.

SS: Možda. Ali kad je shvatio da nema konstruktivne članove odbora, obratio bi se meni ili Soraji (Soraja Post, članica upravnog odbora u to vreme) pored svih ostalih članova, zato što smo mu mi pružale podršku. U poređenju sa (imenuje tri muška člana odbora) na primer, koji su bili veoma egocentrični. Nije da smo držale neke velike govore, ali smo se „nadaleko čule“.

DŽN: Dakle, rodne predrasude su prevaziđene političkom stvarnošću? Neki muškarci u početku ne žele da rade sa ženama, ali na kraju shvate da su im saveznici potrebnii gde god mogu da ih nađu.

SS: Da, to je tačno. Molim te, ne spominji njihova imena... i iskreno da ti kažem, zbog nekih veoma tradicionalnih ljudi, uvek sam nosila odeću koja bi njima bila po volji.

...Ako me pitaš da li sam bila u vezi, jesam, zapravo sam je vrlo rano započela. A onda sam otkrila da je to bila samo mladalačka ljubav (smeh).

DŽN: Ali nikada nisi pronašla pravu osobu? Pre neki dan si počela da mi pričas o visoko obrazovanom Romu koji je raskinuo sa tobom, jer se osetio ugroženim zbog tvog uspeha.

SS: Da. Zapravo, nisam čak ni imala priliku da ga dobro upoznam pre raskida. Nastavljamo kao prijatelji.

DŽN: Kako ste se upoznali?

SS: Smejaćeš se, ali na skajpu... Ne znam kako, ali on je počeo sa mnom da priča na Internetu... da, bilo je čudno.

DŽN: Ali on je bio prijatelj prijatelja? Rekla si da radi za Vladu, na romskim pitanjima?

SS: Da i da. Čula sam o njemu, ali ga nikad nisam upoznala... Kada sam ga upoznala radio je sa Ministarstvom za lokalnu samoupravu, a sada radi sa Ministarstvom za socijalna pitanja (tačno kaže o kom odeljenju se radi)... Dobro je to što je bio iskren i tačno mi rekao šta mu je potrebno... tako da sam ga izbrisala.

DŽN: Skajp romansa. Tako se lako izbriše.

SS : Naročito kada nema emocija. Ali ja sam bežala od druge osobe u svom životu i nadala sam se da mogu da zaboravim tu osobu sa njim.

DŽN: A taj bitniji tip? Takođe Rom iz Makedonije?

SS: Nažalost nije Rom.

DŽN: Dakle, nije toliko važno da muškarac u tvom životu bude Rom, ali bi bilo bolje da jeste? (čutanje) Da li kažeš nažalost zato što bi volela da nađeš muškarca koji je Rom? Zato što bi to tvoja porodica više volela?

SS: Pravo da ti kažem, roditelji su mi rekli samo da se udam i da budem srećna. Za njih nije od primarne važnosti šta je on, ali znam da bi bili srećniji da jeste Rom. A i ja bih.

Mislim da to nije važno. Ali ja volim što sam Romkinja zbog naše kulture. Jezika... ali znam da će biti teško da pronađem osobu romske nacionalnosti koja bi razumela i prihvatile moje stavove.

DŽN: Šta je uplašilo momka iz ministarstva? Da li je to jedini put da si osetila da si po nekim romskim muškarcima možda previše obrazovana ili previše uspešna?

SS: On je prvi koji mi je to rekao u lice. Znaš li da sam mu (nakon raskida) pomogla da dobije stažiranje... onda je počeo da uči engleski... Ja sam mu pisala biografiju, preporuku...

DŽN: Sramota ga je da bude u vezi sa tobom, ali ga nije sramota da ti kao prijatelj traži da mu pomogneš u karijeri.

SS: Da.

DŽN: Ranije si rekla da bi bilo teško pronaći Roma koji bi razumeo i prihvatio tvoje stavove. Da li imaš neki specifičan način razmišljanja ili ideje za koje veruješ da Romi ne mogu da prihvate?

SS: Na primer, ja ne želim venčanje. Radije bih samo da živim sa partnerom... mrzim taj običaj koji je povezan sa devičanstvom, tu tradiciju... da ceo svet vidi da li si devica ili ne.

DŽN: Objasni kako se taj običaj obavlja u Makedoniji. Nisam siguran da je isto onako kako ja znam. U Sjedinjenim Državama i u nekim drugim mestima, znam da ljudi stavljuju beli krevetni čaršav na prozor posle prve bračne noći tako da ga familija vidi.

SS: Da, to je taj običaj sa čaršavom. Možda ne na prozoru, ali u svakom slučaju starije žene dolaze u spavaću sobu da provere (da pregledaju čaršave)... Volela bih da moja deca idu u predškolsko... šta još? Potreban mi je partner koji će me podržavati da idem u teretanu i koji će u to vreme – dva puta nedeljno, po par sati – brinuti o detetu. To baš nije uobičajeno kod Roma.

DŽN: Video sam neke stvari kada sam provodio vreme sa Romima iz tvoje zemlje koje su meni bile smešne, možda čak

i čudne za mnoge Rome u drugim zemljama. Iznenadio me je jedan oženjeni muškarac koji ne zna da skuva nijedno jelo, čak ni da skuva jaje, samo zato što je njegova žena ta koja kuva. Hteo je da pozajmi par čarapa svom gostu i morao je da pita svoju ženu "gde držimo moje čarape?" Ona mu svako jutro priprema odeću.

SS: To je veoma uobičajeno u Makedoniji... među Romima u Makedoniji. Zato što ih njihove žene tretiraju kao decu... na primer, moj otac nije znao gde mu se nalazi odeća kada je moja majka otišla u Nemačku u goste. Ali zna da kuva. Bio je muzičar i dobar deo svog vremena je proveo (putujući i tezgareći) sam, kuvao je za sebe... on može sve da radi, ali poenta je da oseća da ne mora kada mu je žena tu... veoma je moderan u mnogim situacijama i imam njegovu veliku podršku... Ako mene pitaš, prava emancipacija Romkinja može se postići samo uz finansijsku nezavisnost.

DŽN: Šokirali su me stavovi neki makedonskih Roma muškaraca kada je u pitanju vernost u braku. Veoma su različiti od američkih pojmove. Imam utisak da je imati ljubavnice sasvim uobičajena stvar. Misliš li da toga ima dosta? Da li je prisutnije nego među Makedoncima ili drugim etničkim grupama u twojoj zemlji?

SS: Ne. Mislim da je reč o balkanskom sindromu... Balkan na kome je ostalo mnogo turske tradicije (Makedonija je bila deo Otomanskog carstva i tu postoje jaki uticaji turske kulture) koji su prihvaćeni od strane većine u našoj zemlji... da, možeš naći i Makedonce ili Albance koji rade to isto.

DŽN: Šta misliš, da li u zemlji postoje stereotipi o ovom ponašanju? Drugim rečima, da li Makedonci misle da su Romi manje odani svojim suprugama, ili Romi misle da su Albanci više odani...?

SS: Tako nešto nisam čula... ali znam da mnogi Albanci rade sa ženama. Tako da to nije pitanje stereotipa.

DžN: Misliš, više su umešani u prostituciju?

SS: Da.

DžN: U izveštaju Svetske banke o Romima i Egipćanima u Albaniji može se primetiti da kada se Romkinje bave prostitucijom, obično su Albanci ti koji ih regrutuju i vrše pritisak na njih.

SS: Tačno je... sve javne kuće... (u Makedoniji) nalaze se pored Tetova i Gostivara i sela gde su Albanci većinsko stanovništvo.

DžN: Kada bi ljudi zapamtili samo jednu stvar iz ovog razgovora, šta bi to trebalo da bude?

SS: Volela bih da zapamte deo u kome pričam o stereotipima, o tome kako su se dečaci ponašali prema meni kada sam išla u školu, a zatim i deo o ekonomskoj nezavisnosti.

Dok sam studirala, sećam se da sam sa kolegom sedela na pauzi. Pitao me je koliko imam godina.

Rekla sam dvadeset i tri.

Zatim je rekao da imam neobično ime, a ja sam mu rekla da moje ime kod nas nije neobično, jer sam ja Romkinja. Romkinja i muslimanka.

Na šta mi je on odgovorio da je to nemoguće, jer imam dvadeset i tri godine i nisam udata. Rekao mi je i da makedonski pričam sa odličnim izgovorom. To Romkinja ne može. Na kraju je rekao da nisam Romkinja, jer sam previše inteligentna.

Naći ćeš i druge Makedonce ili Albance koji tako razmišljaju.

DŽN: To zvuči tako poznato... Ne, ti nisi pravi Ciganin zato što nisi siromašan, ne živiš u prikolici... zato što... Naravno da niko ne govori *meni* da sam previše inteligentan.

SS: (smeje se) To je zato što si muškarac.

DŽN: Šalio sam se, ali si u pravu. Po toj percepciji Romkinje mogu da budu pametne. Muškarci Romi mogu da budu strastveni.

SS: Da. Znaš li da se ovde jednom prikazivala telenovela koja se zvala „Kasandra“. Svi su mislili da su to pravi Romi. Znaš, u prikolici, žive u cirkusu i gledaju u dlan...

DŽN: Ali Romi se nalaze u tvojoj zemlji i regionu još od Otomanskog carstva, zar ne? Postoje romska naselja u Makedoniji stotinama godina, zar ne? Zašto bi ljudi i dalje zamišljali karavane i nomade?

SS: Zato što vole bilo šta što hrani njihov stereotipni način razmišljanja. I zato što su u vreme Jugoslavije postojali Romi iz Srbije i Hrvatske koji su putovali u Italiju (zbog posla)... to je bilo tokom ranih osamdesetih... i postoji toliko mnogo filmova...

DŽN: Poput filma „Dom za vešanje“, Romi iz Jugoslavije u Italiji, u prikolicama, koriste vidovnjaštvo i magijsku moć kako bi hvatali kokoške.

SS: Filmovi sa otkačenim temama, da... (pauzira skoro ceo minut). Volim filmove Emira Kusturice.

6

U potrazi za princom na belom konju

Marija V. Overlok

Prevela Radoslava Aralica

Porekлом из истоћне Мађарске, сада живи на западу Сједињених Америчких Држава. Мало људи зна ову причу коју је М.В. решила да испричи за ову књигу. Не могу довољно да јој се захвалим на отворености и спремности да говори.

Odrasla sam u malom mađarskom selu nekoliko kilometara od rumunske granice. Od hiljadu ljudi koji su živeli u tom selu, njih oko trista su bili Romi. Romi su bili podeljeni u dve grupe *Rumungro¹ i Vlasi*, razlikovali smo se po poreklu i stilu života. Rumungri su živeli u malim bungalovima na kraju sela. Vlasi, pomešani sa nekoliko Rumungra, živeli su na drugom kraju sela. Moja majka je Rumungro, a moj otac je bio Vlah. Živeli smo na vlaškoj strani sela sa očevom porodicom. Otac je radio u Budimpešti, a kući je dolazio само vikendom. Majka je radila sve kućne poslove i vodila brigu о meni, sestri i bratu. Detinjstvo mi je bilo veoma lepo, izuzev maltretiranja od strane neromske dece. Većina mojih prijatelja su bili Romi. Bila sam dobra učenica, ali

1 Rumungro – Romi koji preko 650 godina žive u Mađarskoj, čak duže od većine neromske populacije. Rumungro su monolingvalni i govore samo mađarski пошто је Марија Тerezија забранила употребу romskog jezika. (prim.prev.)

sam nekoliko puta imala problema zbog tuče sa onima koji su me maltretirali. Sa četrnaest godina sam shvatila da tuča ništa ne menja. Postajem jedna od najboljih učenica u školi da pokažem ne-Romima da nisu u pravu kad kažu da Romi ne žele da idu u školu i uče.

Moja baka, majka mog oca, odigrala je veoma važnu ulogu u mom životu. Ona me je naučila romski jezik, istoriju i kulturu mog naroda. Jednoga dana jedan zgodan mladić se pojavio u našoj kući. On je bio moj polubrat. Bila sam zadvljenja. Nikada ništa nisam čula o njemu.

Baka mi je objasnila da kada je moj otac imao šesnaest godina, po vlaškim običajima, izabrali su mu moju majku za ženu. U to vreme i ona je imala šesnaest godina. Izgubila je oca u Drugom svetskom ratu i živela je sa majkom, očuhom, i petoro braće i sestara. Dve porodice su se dogovorile da moji otac i majka pobegnu na nekoliko dana i da se vrate venčani. Kada napune osamnaest venčali bi se zakonski.

Međutim, tu je postojao jedan problem. Moj otac je bio mlad i ispunjen željom da istraži svet. Pobegao je sa jednom Vlahinjom, sa devojkom u koju je bio zaljubljen u to vreme. Moja majka je ostala kod kuće sa babom i dedom i sa sramotom. Već je bila trudna. Porodica je morala da se umeša i uspeli su da mog oca vrate nazad. Iz nekog razloga, otac je ostao sa mojom majkom. Teško je radio i živeo svoj život mirno do smrti. Moj otac je bio miran, skroman, vredan čovek. Moja majka je bila veoma stroga i zapovednički nastrojena, bila je hladna osoba.

Kada mi je bilo četrnaest, svi moji prijatelji su išli na subotnje igranke u lokalni kulturni centar. Moja majka je bila jako stroga i nije me puštala da idem, počela je da me naziva *kurvom*. Vikala

je da želim da idem na igranku zato što mi je potreban muškarac. Bilo je Badnje veče, svi moji rođaci su bili kod nas i spremali se za igranku. Pitala sam oca za dozvolu da idem. Iako je majka izgledala ljutito, on je bio hrabar i pustio me. Ta noć je bila jedna od najboljih u mom životu. Trčala sam po snegu u malim Pepeljuginim cipelama i nisam brinula za hladnoću. Samo sam želeta da igram. Od tada sam povremeno odlazila na igranke.

Na jednoj od tih subotnjih igranki prvi put sam srela Feriju. Mesto je bilo krcato ljudima pošto je to bila jedina zabava kilometrima unaokolo. Posle jednog sata neprestanog igranja, bila sam znojava i žedna. Otišla sam do šanka po sok i tamo je bio Feri. Bio je veoma visok romski momak crne kose i zelenih očiju. Stajao je tamo i zurio u mene. Prvo sam pomislila da gleda u nekog drugog. Kada sam shvatila da gleda u mene, uplašila sam se, zgrabila sok i odjurila nazad kod drugarica. Kao tipična tinejdžerka požurila sam da im ispričam o najlepšem romskom momku koga sam ikada videla. Pre nego što sam završila priču, videla sam da se zaputio pravo ka meni. Igrali smo celu noć, a posle me otpratio do kuće. Rekao mi je da živi u Budimpešti sa roditeljima, ali da često dolazi u selo da poseti baku koja živi u rumungro kraju. Bio je šarmantan, lep, sa dobrim smisлом za humor. Mislila sam da sam zaljubljena. Viđali smo se često subotom uveče. Svaki put me pratio do kuće i ubrzo smo se prvi put poljubili. Moja porodica nije znala za moju romansu. Moje drugarice su znale da moraju da čute.

Jednoga dana dok sam se šetala sa drugaricama, neki mladi Vlah nam je prišao i upitao za kuću moje bake. Pokazala sam mu put. Sećala sam ga se iz detinjstva. Znala sam da smo u nekakvom srodstvu, ali nisam bila sigurna kakvom. Zadržao se kod bake nekoliko sati, a zatim otišao. Tog popodneva majka i baka su me pozvalе i ispričale mi da je Joži moј rođak, treće koleno, i da živi sa

babom i dedom u Budimpešti. Njegova majka se preudala za ne-Roma, a njegova baka želi da me on s vremena na vreme posećuje. Bila sam prestravljeni, znala sam da to znači da planiraju uskoro da me udaju. Nisam želeta da se udam, želeta sam da se zabavljam sa Ferijem. Nažalost, baka i majka već su dale Jožiju dozvolu da me posećuje. Jaka stvar, pomislila sam, samo ču ga ignorisati i on će odustati. Ali nije odustao. Svake nedelje slao mi je pisma. Bilo je i cveća, parfema i drugih sitnica. To me je razljutilo. Uopšte nije primećivao da nisam zainteresovana za njega.

Onda mi se život preokrenuo preko noći. Baka je umrla od raka, mama i sestra su se preselile u Budimpeštu, a ja sam ostala sama sa dedom. Još nekoliko meseci do završetka prve godine škole, a onda ču i ja da se pridružim roditeljima u Budimpešti.

Feri nije došao. Nisam mogla da mu ispričam šta se dešava. Na kraju školske godine sam napustila svoje selo.

Budimpešta mi je od početka bila depresivna. Živeli smo u malenom stanu sa jednom spavaćom sobom. Mnogo su mi nedostajale drugarice, baba i deda i sve što me je vezivalo za moje selo. Roditelji su zaključili da nemamo dovoljno novca da nastavim sa školovanjem. Morala sam da počnem da radim. Dobila sam posao u pošti na sortiranju dolazne pošte. Sestra je radila noću, a ja danju. Delile smo isti kauč u kuhinji. Onda se jednoga pojavio Joži sa cvećem. Odveo me u bioskop, a potom u šetnju. Bila sam jako srećna što sam izašla i popričala sa nekim ko je mojih godina. Dopao se i mojim roditeljima, bio je ljubazan prema njima. Ipak, Feri mi je još uvek nedostajao.

Jožijev deda je bio tradicionalni vlaški Rom. Živeli su u velikom stanu u centru grada. Kada smo ih posetili prvi put, videli smo da im je stan prepun antikviteta i činilo se da su bogati. Deda, koji

je bio alkoholičar, naslagao je hrpu zlata i bankovnih kartica na sto, i polupijan nam saopštio kako će sve što imaju pripasti Jožiju i njegovoj budućoj ženi. Pretpostavljam da je to impresioniralo moje roditelje, jer sam od tada mogla slobodno da idem sa Jožijem gde god hoću i kad god hoću. O Feriju ništa nisam čula mesecima, pa sam počela da se mirim sa tim da ga neću videti više, a i moji roditelji su bili zadovoljni Jožijem. Nastavio je da dolazi i da me izvodi na nova mesta u gradu. Bilo mi je petnaest godina. Čula sam da se većina mojih drugarica sa sela već udala. Međutim, ja sam želeta da se vratim u školu, želeta sam da učim, želeta sam da postanem neko, imala sam mnogo snova.

Jednoga dana Joži mi je rekao da želi da mi pokaže neka lepa mesta u okolini Budimpešte. Moja majka se složila. Seli smo u voz. Posle nekih sat vremena malo sam se unervozila. Pitala sam ga koliko dugo treba da putujemo. Okrenuo se prema meni i rekao da idemo da posetimo neku njegovu rodbinu. Pošto su daleko od Budimpešte, tamo ćemo prespavati i onda ćemo biti venčani.

Uspaničila sam se. Zgrabio me je i rekao da je to želja naših roditelja. Oni su sve ugovorili. Počela sam da plačem, hiljadu stvari mi je proletelo kroz glavu. Pojurila sam ka vratima i pokušala da iskočim iz voza. Kada me je uhvatio da me zadrži zavrištala sam, lice mi je bilo blizu njegovog. Rekao je da može da me odvede kući ako želim. Kada je voz stao, izašli smo. Sela sam i počela da plačem. Kada sam se smirila, rekao je da, pre nego što me odvede kući, želi da telefonom razgovaram sa njegovom bakom. Otišli smo do telefona i ja sam začula glas njegove babe. Objasnila mi je da je to način na koji se Romi venčavaju. Rekla je da moji roditelji žele najbolje za mene, i da samo Joži može to da mi pruži i tako u beskraj. Pričala je sa mnom skoro sat vremena, i kada sam spustila slušalicu bila sam spremna da se udam. I dalje ne mogu da razumem kako se sve to dogodilo.

Stigli smo vozom kasno noću. Nisam bila potpuno svesna šta radim. Samo sam pratila Jožija. Vrata nam je otvorila sredovečna žena. Očekivala nas je. Uvela nas je u malu sobu i dala mi je spavaćicu. Joži je izašao iz sobe i ja sam se brzo presvukla. Kada se vratio, ležala sam u krevetu i drhtala. Znala sam šta će se dogoditi. Bila sam preplašena. Legao je pored mene i dodirivao me, drhtala sam. Zamolila sam ga da isključi svetlo. Obnevidela sam u mraku. Ništa više nisam videla, ali sam osetila bol. Osetila sam ga u telu i u srcu. To nije bilo ono o čemu sam sanjala. Bila je to noćna mora.

Ostali smo u tom mestu dva dana. Osećala sam kao da izvan svog sopstvenog tela posmatram samu sebe. Bila sam izgubljena. Kada smo se vratili u Budimpeštu, Jožijeva baba mi je dala nešto odeće. Bila je to tradicionalna nošnja, dugačka suknja i cvetna bluza. Nisam ranije nosila vlašku odeću. Osećala sam se ružno i deset godina starije. Roditelji su došli da me posete. Majka je odglumila suze, a otac je sedeо ćutke. Da bi objavili venčanje, baba i deda su isplanirali malu porodičnu zabavu za nas.

Članovi porodice su došli na zabavu. Jeli su, pili, igrali i otišli. Ja sam zabavu provela plačući u kupatilu.

Trebalo mi je svega nekoliko dana da shvatim da je priča o porodičnom bogatstvu laž. Joži i ja morali smo da spavamo na podu pored babinog i dedinog kreveta, zato što su iznajmljivali krevete Poljacima koji su dolazili u grad da prodaju na pijaci. Morala sam da čistim, kuvam, idem u nabavku i služim ostale. Jeli su samo pasulj i supu od povrća. Meso je za njih bilo preskupo. Jednom je Joži otišao u Tursku na nekoliko dana i vratio se sa dosta robe koju sam morala da prodajem na pijaci. Novac sam davala babi, i ona ga je pažljivo brojala. Ubrzo je počela neprestano da viče na mene. Šetala je po kući i ako nešto

nije dovoljno čisto vikala bi na mene. Možda sam bila u šoku zato što nisam shvatala šta se sa mnjom događa. Kad god sam planirala da posetim roditelje, baba je našla neki razlog zašto ne mogu da idem. Posle neka dva meseca braka majka me je posetila. Zapanjila se kada je videla koliko sam smršala. Rekla je da se ponašam kao da sam sišla sa uma i ne znam šta radim. Sledeceg dana krišom smo se sastale na ulici. Donela mi je hranu i odvela me kod doktora. Dok smo bile u čekaonici, briznula sam u plač i zagrlila je, nikada ranije to nisam uradila. Nisam mogla da prestanem da plačem. Doktor je rekao da sam u ozbiljnoj depresiji i preporučio da se družim sa vršnjacima. Te noći majka me je odvela kući.

U roditeljskom domu danima sam spavala i ustajala samo da jedem. Nekoliko nedelja kasnije očev prijatelj našao mi je posao. Radila sam u piljarnici kao kasirka. Ponovo sam počela da se osećam živom.

Posle skoro mesec dana Joži se pojavio na mom poslu. Razljutila sam se i rekla mu da ode. Te večeri me je čekao sa cvećem kad sam izašla sa posla. Prošla sam pored njega i nisam mu se ni obratila. Pratio me je do kuće i molio za oproštaj.

Ništa mu nisam rekla. Samo sam ušla u kuću. Pojavio se i sledećeg dana, pratio me i pričao dok sam ja čutke išla kući. Rekao je da smo venčani i da njemu pripada njegova žena. Obećao mi je da ćemo početi ponovo bez babe i dede. Posle nedelju dana njegovih moljakanja za oproštaj, popustila sam i rekla mu da će mu dati još jednu šansu, ali neću da se vraćam kod njegove babe.

Iznajmio je mali stan u opasnom kraju, rekao je da nije mogao da nađe ništa drugo. Barem sam zadržala posao, i to me je činilo malo sigurnijom. Bio je fin prema meni nekoliko dana, a onda

je odjednom počeo da se menja. Dolazio je kući veoma kasno. Rekao je da samo gluvari sa prijateljima. Kada nisam bila na poslu, bila sam skoro uvek sama u tom malom stanu. Sve ređe i ređe je dolazio noću kući. Nije ga bilo danima, a onda se pojavljivao ujutru drogiran. Kada sam ga pitala u čemu je problem i šta se događa, počeo je da me naziva pogrdnim imenima koja ne želim ni da ponovim i bacio me na krevet. Silovao me. Sklupčala sam se u krevetu, nisam mogla ni da se pomerim ni da plačem. Okrenuo se na vratima, nasmejao i dobacio „Vidimo se kasnije, sestro“. Znala sam da to više ne mogu da podnesem, ali šta da uradim? Nisam mogla više nazad kući, a nisam mogla više ni da živim sa ovim čovekom.

Nisam imala izbora. Pokušala sam da se vratim kod roditelja. Majka je to odbila. Otišla sam do autobuske stanice i razmišljala o samoubistvu. Razmišljala sam o ovoj ideji u autobusu i kada sam stigla u stan znala sam šta da radim. Zatvorila sam vrata kupatila i povadila sve lekove koje sam našla u ormariću. Pomolila sam se. Otvorila sam bočicu sa lekovima i popila. Više ništa nisam znala. Odjednom sam kroz maglu čula da neko lupa na moja vrata i viče da otvorim. Galama me je probudila iz sna. Otvorila sam vrata. Moja sestra i supruga moga brata su bile pred vratima. Bile su kod moje majke kada sam pokušala da se vratim kući i zabrinule su se šta će da uradim.

Odvele su me nazad kod roditelja. Dane sam provodila na poslu ili čitajući u tišini. Roditelji me nisu pitali šta se dogodilo. Posle nekoliko meseci moj otac je rekao da bi trebalo da odem na selo na nekoliko dana. Možda će mi pomoći da sretnem drugarice i dedu. Ideja mi se dopala, i samo planiranje bilo je uzbudljivo.

Kada sam ponovo došla u moje malo selo, suze su mi navrle na oči. Bila sam tolika srećna što će videti moje stare prijatelje i

dedu. Otišla sam na bakin grob i ispričala joj šta mi se desilo. Osetila sam olakšanje.

Nekoliko dana kasnije bila sam sa prijateljima u obližnjem kafiću. Dok smo sedeli, smejali se i pričali ugledala sam Ferija na vratima.

Srce mi je poskočilo. Pitao me je da prošetamo. Bilo je divno letnje veče. Ispričao mi je da je jednog dana došao u selo da me vidi, ali su mu rekli da sam otišla da se udam. Ispričala sam mu veći deo priče o Jožiju. Kada sam završila, rekao je da ne želi ponovo da me izgubi. Bio je to sjajan osećaj i ja sam želeta isto. Zajedno smo se vratili u Budimpeštu.

Odlazili smo na igranke svake subote i zabavljali se. Želela sam da se vratim u školu. Rekao je da on nikada nije mario za učenje, samo je želeo da zaradi mnogo para i da je siguran da je smislio način kako to da izvede. Posle nekokog vremena upoznala sam njegovu porodicu. Imao je veoma mlade roditelje koji su naporno radili i dva mlađa brata. Bili su veoma ljubazni prema meni i dopadalo mi se to što je njihov život mnogo opušteniji nego život u Jožijevoj porodici. U njihovoj kući stalno je bilo muzike i zabave.

Jedne večeri kod Ferija je bila velika zabava i svi njegovi rođaci su bili tu. Malo sam popila, a nisam bila navikla na alkohol. Jedan od gostiju je svirao gitaru, a mi smo pevali i igrali do kasno u noć. Nisam primetila koliko je kasno dok ostali nisu počeli da se razilaze. Autobusi su prestali do voze, prvi je polazio tek u 6 ujutru. Nismo imali para za taksi. Znala sam da će majka vikati na mene ako ne dođem te noći kući. Feri i njegovi roditelji su rekli da mogu ostati kod njih, pa ujutru otići. Oklevala sam, ali nisam imala izbora, pa sam ostala da prespavam u njihovoj gostinjskoj sobi. Čim sam zaspala, došao je Feri. Pitao me je da

li može da legne pored mene. Nisam imala ništa protiv. Volela sam ga. Zagrlili smo jedno drugo i poljubili se. Nastavili smo da se ljubimo. Bez razmišljanja o tome šta radimo vodili smo ljubav, a potom smo zaspali. Nisam tome pridavala neku naročitu važnost, jer nisam više bila devica. Nastavili smo da se viđamo i zabavljamo, ali nismo više vodili ljubav. Feri je tražio, ali ja sam mu rekla da nam treba zaštita. Jedina zaštita za koju sam znala je da petog dana ciklusa žena može da počne da uzima pilule za kontrkepciju, pa sam čekala.

Zabrinula sam se kada mi je izostala menstruacija. U strahu sam sačekala još nekoliko nedelja i otišla kod lekara. Rekla sam mu da imam dečka, da smo jednom vodili ljubav bez zaštite i da planiram da uzimam pilule za kontrakepciju, ali mi je menstruacija izostala. Nisam imala novca da ponudim doktoru. U Mađarskoj je dobro poznato da, ako im daš novac, bolje brinu o tebi. Brzo je sa mnom završio i nije radio nikakve pretrage i testove. Rekao mi je da ne brinem, da sačekam još jedan mesec i onda dođem na kontrolu. Posle mesec dana bila sam još zabrinutija. Doktor je bio zauzet i rasejan. Podigao je pogled sa svojih papira i rekao mi da je u mojim godinama često da menstruacija izostane po nekoliko meseci. Upitala sam ga da nisam možda trudna i zatražila da uradi test. Razlutio se i oterao me. Rekao je da budem strpljiva i čekam. Znala sam da moram nešto da preduzmem. Otišla sam kod rođake koja je radila u bolnici kao čistačica. Ispričala sam joj šta se dogodilo. Tražila je da donesem uzorak urina, i odnela ga u bolnicu na testiranje. Rekla sam Feriju šta se desilo i on se oduševio. Nismo na to gledali na isti način. Uveče smo otišli do moje rođake. Rekla mi je da je test pozitivan. Skoro sam se onesvestila. Nisam još imala ni sedamnaest.

Plašila sam se šta će reći moja majka. Nije me iznenadila njen reakcija. Izbacila me je iz kuće čim je čula reč trudnoća.

Rekla sam Feriju da moram da abortiram. Bili smo previše mladi, nismo imali nikakvih prihoda i ja nisam bila spremna. Znala sam da će se moji snovi o školi srušiti. On je očajnički želeo to dete. Nagovarao me i navodio razloge zbog kojih treba da ga zadržimo. Njegovi roditelji nisu želeli da se mešaju u našu odluku, i ponudili su nam da ostanemo kod njih ako želimo.

Znala sam da sam donela mnogo pogrešnih odluka u životu i da sam svaki put bila sve dalje od svojih snova. Ovoga puta sam morala biti pametnija. Rekla sam Feriju da mi je žao, ali da neću zadržati dete.

Moja odluka je bila definitivna iako sam imala grozan osećaj krivice. Otišla sam kod drugog doktora koji je uradio testove. Seo je i objasnio mi da sam trudna skoro tri meseca, ako se odlučim za abortus to mora da se izvede u narednih nekoliko dana. Upozorio me je da će zbog moje mladosti zahvat biti rizičan. Kad se završila papirološka procedura, doktor je jednostavno rekao da bi moglo da se desi da više ne mogu imati decu. To me je šokiralo i potreslo. Oduvek sam želela da imam decu, samo ne tada.

Konačno, bila sam previše uplašena da imam dete. I pored straha, zakazala sam abortus za sutradan. Kada sam rekla Feriju šta mi je doktor rekao, poludeo je. Celu noć smo razgovarali. Molio me je da ne odem na kliniku, ali ja sam se čvrsto držala svoje odluke. Ujutru sam bila spremna da krenem u bolnicu.

„Ovo dete je plod naše ljubavi“ rekao je Feri i preklinjaо me da ga ne ubijem. Rekao je da se ja u stvari plašim moje majke. Otišla sam u kupatilo da pogledam stomak i zaplakala. Slomila sam se. Nisam mogla da abortiram.

Započeli smo zajednički život, Feri je počeo da radi u bolničkoj vešernici. Međutim, već posle dve nedelje dao je otkaz. Pokušao je sa još nekim poslovima, ali nije bio u stanju nijedan da zadrži. Nismo imali para. Moj stomak je brzo rastao. Kada bih u šetnji opazila na ulici tezgu sa voćem, on mi je govorio da gledam na drugu stranu. Nismo imala novca za osnovne potrebe. Živeli smo kod njegovih roditelja i oni su delili hranu sa nama. Svakoga dana postajalo je sve teže i stresnije.

Jednoga dana Feri mi je rekao da ima dva ujaka koji rade u noćnom klubu, i da im treba ispomoći oko obezbeđenja. Vratio se kasno te noći sa dosta novca. Kupili smo nešto odeće za bebu i kratko vreme živeli veoma lepo.

Moja beba se rodila u oktobru. Porodila sam se carskim rezom, a moji roditelji su me prvi posetili u bolnici. Istopili su se kada su videli malog crnokosog dečaka. Bila sam jako srećna što se moja majka otkravila i postala nežnija. Kada sam odnела bebu kući, čak je dolazila da mi pomaže i pokaže mi kako da je hranim i kupam.

Feri je povremeno obavljao neke poslove obezbeđenja. Nisam ga puno zapitkivala o tome, dok se konačno nije pojavila policija i uhapsila ga. Kasnije sam otkrila da optužnica uključuje i prostituciju i pljačku.

Nisam mogla ni sa kim o tome da razgovaram, niti sam mogla sa tim da se suočim. Roditelji su me odveli kući po poslednji put. Rekla sam Feriju da, ako ikada izđe iz zatvora, mora da pronađe pravi posao i dokaže da može da se promeni. Tada sam već slutila da to nikada neće uspeti.

Znala sam da će morati sama da podižem sina. Počela sam iz početka, ali ovog puta sam bila snažnija, jer je još jedan život zavisio od mojih odluka. Bilo mi je osamnaest godina.

Počela sam da radim u bolnici kao negovateljica. Sina sam vodila u vrtić. Posle godinu dana mogla sam da krenem u večernju školu, a posle toga samo završila i srednju. Bila sam ponosna na sebe. Postala sam pomoćna radiološka tehničarka. Ipak, najvažnija osoba u mom životu bio je moj sin. Bila sam srećna sa njim i osećala sam se blaženo svakog trenuksa kada ga pogledam. Želela sam da nastavim školovanje i idem na fakultet, ali je moja majka rekla da je ovo dovoljno. Imala sam dobar posao i morala sam da brinem o sinu. Bila sam zahvalna roditeljima što su nas primili u kuću, pa sam je poslušala.

Posle nekoliko godina srela sam neke Rome intelektualce. Pozvali su me na nekoliko sastanaka. Shvatila sam da ima mnogo Roma mojih godina koji su obrazovani i imaju ista interesovanja kao ja. Sprijateljila sam se sa njima. Pozvana sam u program za novinare gde sam naučila o radu u medijima. Sa bolom u srcu napustila sam bolnicu i neke dobre prijatelje koji nisu bili Romi, ali sam započela novi život kao novinarka. Pronašla sam način da se borim za prava Roma. Deo mojih starih snova se ostvario. Postala sam neko ko može nešto da promeni za Rome. Pisala sam članke, snimala dokumentarne filmove i radijske zapise o diskriminaciji Roma. Napisala sam studiju o diskriminaciji Roma u školskom sistemu pod nazivom *Janusovo lice*.

Često razmišljam o tome zašto su mi se sve te loše stvari dogodile. Mogla bih da krivim moju majku, ili da kažem da je to zato što sam ja mešavina dve romske kulture, ali većinu odluka sam

sama donela. Jednostavno sam bila mlada i naivna devojka koja je verovala svima i živila u svetu snova.

Devet godina je prošlo. Podizala sam sina i uživla u poslu. Konačno sam bila u stanju da se odselim od roditelja i živim svoj život bez ljutitog lica moje majke. Odrasla sam. Dugo nisam imala vezu sa nekim muškarcem. Strpljivo sam čekala i jednoga dana ga srela.

7

Prljava bajka: porodica Roma Kalderaša otvoreno govori protiv običaja ranog sklapanja brakova

Petru Zoltan i Majkl Dž. Džordan
Prevela Radoslava Aralica

Trgu Žiu, Rumunija

Raluka Larisa Mihaj udala se pre dve godine, u sedmom razredu. Bilo joj je tek 13 godina.

To nije bila bajka za Raluku, tradicionalnu Kalderaš Romkinju. Njeni su jedna od najuglednijih porodica u kalderaškoj enklavi Meteor, naselju na obodu Trgu Žiu, u rumunskoj provinciji. Zbog toga je tragedija koja ih je zadesila odjeknula širom Rumunije i došla čak do Brisela. Raluka sad na glavi nosi maramu udovice, koja je danas žive ljubičaste boje.

„Žrtve tradicije“

No, njen bivši muž nije mrtav, naprotiv. Raluka je optužila mladića sa kojim se venačala na ceremoniji u pentekostalnoj crkvi da ju je silovao dok su bili vereni tokom 2008. godine. Tada mu je bilo tek 15 godina. Po rečima njene porodice, on je naučio još jednu romsku tradiciju: ako ukrade njenu nevinost, Raluka će imati obavezu da se uda za njega. Do sada su već dve devojke,

navodno zbog njegovog nasilja, prekinule svaku vezu sa njim. Mudro je proračunao. Iako im je silovao čerku, znao je da će njeni roditelji morati da nastave sa venčanjem. Da su odustali bili bi, kako sami kažu, „osramoćeni“ pred celim Meteorom pošto je Raluka bila deflorisana.

„Od prvog trenutka kada je bezobzirni mladić iskoristio moju čerku, znala sam da bih radije da mi izgori kuća, nego da ostane sa njim“, kaže njena majka Bjanka.

Tradicija kaže da nema veće počasti za kalderaške roditelje, nego da udaju čerku kao netaknuto devicu. Ovaj pritisak ima i svoje posledice na devojku, ali i na porodicu u celini. Ovim se podstiče viševekovna tradicija ranih tinejdžerskih brakova, običaj koji je Brisel oštro kritikovao pre nego što se Rumunija pridružila Evropskoj uniji 2007. godine. Ali, većina roditelja jednostavno želi da ispoštuje tradiciju i da se reši brige oko devojčine nevinosti što je pre moguće.

Posle samo tri dana braka Ralukin muž je postao nasilan. Pet puta je bežala kod svoje porodice govoreći da nasilje koje doživljava više ne može da trpi. Pet puta je sud staraca, savet uglednih lidera u romskoj zajednici, presuđivao da mora da se vrati mužu. Raluka se vraćala. Onda je pobegla jednom za svagda, posle samo dva meseca braka.

Drugi tabu u romskoj zajednici je razvod. Razvedena žena bez nevinosti tretira se kao oštećena roba.

„Ništa ne može nadoknaditi taj gubitak“, kaže Bjanka. U pokušaju da izmire račune, porodica je prešla preko odluke starešine suda staraca, koji se u romskoj zajednici naziva *kris*, i izvela mladićevu porodicu pred opštinski sud da bi povratili čerkin miraz. To je

bio popriličan plen: kažu da su dali 135 zlatnika – što je skoro dva kilograma zlata, plus versaće nameštaj i auto pežo. Procenuju da je miraz vredeo oko 150.000 evra.

Nažalost, Ralukin slučaj nije usamljen. Uprkos dugogodišnjim kritikama od strane EU – i novog rumunskog zakona koji seks sa maloletnicima smatra krivičnim delom – neformalni rani tinejdžerski brakovi opstaju kod Kalderaša i drugih romskih zajednica. Kalderaši su jedna od najtradicionalnijih romskih grupa, u Rumuniji ih ima oko 200.000 ili 10% od ukupne romske populacije u ovoj zemlji, koja se procenjuje na oko 2 miliona.

Kalderaši su kroz istoriju radili kao metalki radnici i kovači. Kalderaške žene su prepoznatljive po svojim cvetnim haljinama, šalovima i uplenoj kosi, a devojke se retko udaju izvan svoje zajednice.

Upravo činjenica da se sa običajem ranih brakova tvrdoglavu nastavlja, privukla je pažnju baronese Eme Nikolson, bivše posmatračice Evropskog parlamenta za Rumuniju. Ona kaže da je to pitanje osnovnih ljudskih prava.

„Ovo nije stvar kulture, ovo je loš običaj koji treba menjati,“ kaže Nikolson. „Ovo je protiv UN povelje, protiv evropskih standarda, protiv svega za šta se zalaže moderna Rumunija. Jasno je da uvek treba vremena da ljudi promene svoje običaje. Prepostavljam da misle da je to što rade dobro, možda je i bilo pre petsto godina. Ali danas je suprotno: ovaj običaj gura njihovu decu nazad u mračni srednji vek.“

Danas je drugačije, po prvi put jedna kalderaška porodica otvoreno govori protiv ovog običaja. Mihajevi su istaknuti u svojoj zajednici kao ključni igrači u trgovini otpadnim metalom.

„Mi smo žrtve te tradicije i želimo da ona zauvek nestane“, izjavljuje Bjanka Mihaj. „Pomozite nam da ovo promenimo, zato što mi iz mlađe generacije ne možemo da se dogovorimo sa starijom generacijom i njihovim zastarelim mišljenjem.“

Bjankin otac, Ilarije Mihaj – Ralukin deda – takođe napada onaj deo ovog običaja koji naziva podlim ekonomskim motivom. Mnoge porodice u želji da prežive i napreduju u konkurentskom okruženju post-komunističke Rumunije, nadinju ka tome da svoju decu udaju ili ožene za veliki miraz. „Nikada nećemo biti civilizovani ako ovako nastavimo“ kaže Ilarije Mihaj, koji je i predsednik Unije hrišćanskih Roma Rumunije. „Moramo da se otrgnemo od bolesnog mentaliteta nekih naših Roma, koji svoju decu vide kao robu.“

On kaže da je ova tradicija nastala u vreme kada su Romi bili robovi tokom 19. veka. Tada je plemstvo otimalo ropkinje, a poseban fetiš su im bile device. Niko nikada nije odgovarao za ova zlodela i silovanja. Siromašne porodice su to morale da trpe.

Ralukina baka sa majčine strane Anišoara Mihaj, sedela je čutke iza svog muža Ilarije... sve dok je on nije zapitao šta misli o pritisku koji se vrši na kalderaške žene da se udaju mlade.

„Da bi ih oslobodili ove noćne more,“ kaže on „i zaustavili požudu gospodara, romske starešine su tada odlučile da se devojke udaju mlade.“ Tako je nastala tradicija, koja se održala do danas.

Kraljevsko venčanje izaziva negodovanje

Bez sumnje mnogi savremeni Romi su prevazišli rane brakove, ali mnogi drugi još uvek se drže ove prakse: prema izveštaju UNICEF-a iz 2004. godine 35% Romkinja u Rumuniji udaje se

pre 16-te godine, 31% sa 17 ili 18 godina, i 26% između 19-te i 22-ge godine života. Samo 8% žena udaje se posle 22-ge godine.

Rumunsko društvo znalo je za romsku tradiciju ranih brakova i tolerisalo ju je. Barem je tako bilo sve dok septembra 2003. godine nije izbio međunarodni skandal, kada je u Sibiu, istorijskom gradu u Transilvaniji, samoproklamovani „Kralj svih Roma“ Florjan Čoaba udao svoju čerku za petnaestogodišnjaka. Anamarija je imala 12 godina. Reporterima koji ga posećuju danas, Čoaba kaže da je imala „13 i po ili 14“.

To je izazvalo veliko negodovanje i zahtev Eme Nikolson – tada izveštacice Evropskog parlamenta – da se Anamarija odvoji od muža. Rumunija tada još nije bila članica Evropske unije, ali se trudila da udovolji Briselu. Tada su rumunske vlasti, pod pritiskom, zvanično zabranile sklapanje braka između dece mlađe od 18 godina.

Centar za zaštitu prava dece u Sibiu istražio je slučaj i odlučio da mladi par treba da živi odvojeno, dok oboje ne napune 16.

Čoaba je javno prihvatio ovu odluku. Kaže da se trudi da ubedi svoj narod da prestane sa ranim brakovima. To nije lak zadatak.

„Ne možeš preko noći promeniti nešto što se dešava stotinama godina,“ kaže on. „Pogotovo kada ti policija kuca na vrata i preti zatvorom. Moramo naći rešenje da poštujemo zakon i u isto vreme poštujemo tradiciju. Želim da se integrišem, a ne da budem asimilovan“, završava Čoaba.

Februara je novinarima koji su posetili njegovo porodično imanje u Sibiu rekao da je baronesa pogrešno razumela venčanje njegove čerke.

„To nije bio zvaničan brak pred matičarem,“ kaže Ćoaba, koji je i na poziciji potpredsednika Međunarodne unije Roma i Evropskog foruma Roma i nomada. „Bila je to veridba u pentekostalnoj crkvi. Samo smo pitali Boga da blagoslovi našu decu.“

Ćocabino ograđeno imanje sa prilazom za automobile ukrašenim gvozdenom krunom, nalazi se pored prometnog bulevara, nedaleko od crkve u kojoj drži službe kao sveštenik. Ovog subotnjeg popodneva Ćoaba i njegova žena Marika, sedeli su u zastakljenoj „letnjoj kuhinji“ koja se nalazi u dvorištu, kad smo najavljeni kao gosti.

Pod sumnjičavim pogledom svoje žene, poveo nas je u zgradu koja je do ulice, u trpezariju sa pozlaćenim nameštajem. Visoko na zidu bio je ogroman portret njegovog oca, Jona Ćoabe, koji je proglašio sebe kraljem 1992. godine, a umro 1997. Ćoaba senior na slici jaše rasnog konja, i nosi beli plašt sa dezenom znaka vitezova Templara.

Ćoaba objašnjava kako je teško promeniti konzervativne stavove u zajednici, pogotovu kada tradiciju narušava savremeni život. Kaže da spoljašnji pritisci o seksualnim slobodama dolaze iz zapadnih serija, kao što je „Seks i grad“.

„Ako devojka čeka do 18, može već da ’upozna’ 50 muškaraca i ima dobar trening – to ne može biti pravi brak,“ kaže Ćoaba. „Zato su naši brakovi tako stabilni: žena zna samo jednog muškarca. Ako ne možemo svoju decu da venčavamo na tradicionalan način, bojim se da to može imati negativne posledice po našu zajednicu. Bojim se da ćemo doći u situaciju da ne možemo kontrolisati ni žene ni njihovu požudu.“

Niko nije ni mislio da će biti lako prekinuti sa ovim običajem. Nakon kritike Eme Nikolson, Rumunija i rumunska Nacionalna agencija za zaštitu porodice i prava dece pokrenuli su kampanju za roditelje – sa ciljem informisanja da se praksom ranih brakova krše prava dece, kaže Joana Nedelku, starija savetnica u agenciji.

Nejasno je koliko je kampanja zaista obuhvatila romsku zajednicu i doprla do nje, a sama Nedelku priznaje da je imala skromne rezultate.

„Rezultati kampanje su uglavnom bili pozitivni“, kaže Nedelku, koja takođe navodi da je kampanja u međuvremenu obustavljena. „Roditelji tvrde da ove veridbe ne predstavljaju prave brakove, zato što deca neće živeti zajedno posle veridbe. Teško je prebaciti odgovornost na roditelje.“

Krv i čast

Konačno, posmatrači kažu, do promene može doći samo iznutra. To takođe čini situaciju Raluke Mihaj tako neobičnom.

Sa jedne strane njena priča pokazuje kako se malo toga promenilo u najkonzervativnijim delovima društva. Njen komšiluk u Meteorima pun je kalderaških žena obučenih u tradicionalne cvetne sukњe i sa tamnim marama na glavi. One se strogo pridržavaju društvene tradicije.

Kada je toga dana 2008. godine čitava porodica njenog udvarača – zajedno sa svedocima – došla do njenih vrata i zatražila njenu ruku, njeni roditelji su morali da odluče na licu mesta. Pregovarali su o mirazu i dogovor je sklopljen.

Silovanje je potom osiguralo da taj dogovor neće biti raskinut.

„Za nas je velika sramota ako devojka nije devica kada se udaje“ kaže Bjanka Mihaj. „Pošto je izgubila nevinost, našu čerku niko više nije ni pitao da li želi da uđe u taj brak. Požurili smo sa venčanjem da bismo izbegli sramotu pred zajednicom.“

Venčanje su organizovali već sledeće nedelje.

Na svom venčanju Raluka je nosila prelepу belu venčanicu i skupu zlatnu tijaru koju je napravio poznati juvelir. Međutim, ugovoren brak nije jedini sveti obred koji se upražnjava.

Posle prve bračne noći, kao dokaz mladine nevinosti – ali i dokaz da su je roditelji pravilno vaspitali – majka mora da prošeta sa čaršavom uflekanim krvlju kako bi ga videli svi gosti. To je potvrda izgubljene nevinosti.

Bjanka kaže da je ona držala belu podsuknju koju je Raluka uflekala krvlju one noći kada je silovana, da bi obmanula zajednicu i zadržala dostojanstvo svoje porodice.

„Držala sam tu podsuknju uflekanu krvlju i pokazivala je svima,“ kaže sa suzama u očima.

Ralukina baka sa očeve strane, Elvira Mihaj, objašnjava da dan nakon što se dokaže da je devojka bila nevina, sledi nagrada od strane članova porodice, najčešće je to zlatni novčić. Bez krvavog čaršava ona ne dobija ništa, i što je još gore, može navući sramotu čitavoj široj porodici.

„Dešava se da devojka nije više devica,“ kaže Elvira. „Onda se žrtvuje golub i njegova krv se poprska po čaršavu, da navede svatove da poveruju da je bila devica. Ovaj trik se koristi da bi se sprečila svađa između dve porodice.“

Kalderaški običaj takođe propisuje da kada se jednom devojčica uda za mladića, čak iako nema zvaničnih papira, ostaje sa njim zauvek. Ralukina situacija prkosи tom običaju.

Kaže da je već prvog dana braka njen muž počeo „da govori ružne reči, da me vreda i udara. Pljunuo mi je u lice i počeo da me šamara a ja sam morala da držim ruke iza leđa. Nakon što je udario mene i svoju majku, izašao je iz kuće“, završava Raluka svoju tužnu priču.

Pobegla je kod roditelja. Njen otac se obratio sudu staraca, tražeći poništenje neformalnog braka. Umesto toga, sudije su odlučile da Raluka mora da se vrati kod muža. Bjanka kaže da ih je pokolebao veliki miraz.

Sudija „Suda staraca“, Jon Mihaj, ispred pentekostalne crkve u Meteorima, pokušao je, bezuspešno, da posreduje između Ralukine porodice i porodice njenog muža.

Jedan od sudija, Jon Mihaj (nisu u srodstvu), kaže da je sud pokušao da posreduje između mladog para, uveravajući Ralukine roditelje da oni mogu da „garantuju“ bolje ponašanje mladića.

Naredili su njegovoj porodici da ga obuzdaju. Ali oni to nisu hteli ili nisu mogli. Otac ga je, navodno, često tukao.

Na kraju su sudije odlučile da je mladić opasan za Raluku. Njegova porodica je isključena iz zajednice, jer nije poštovala odluku sudija i napravila je budale od sudija tokom procesa.

„To je naš zakon“, kaže Jon Mihaj, koji je takođe i sveštenik u pentekostalnoj crkvi. „Pošto devojčicina porodica ne želi da je vrati, a mladićeva porodica je traži, obe porodice čine prekršaj.“

Raskid sa prošlošću

Bjanka je tada uradila nešto što нико у Meteorima nikada nije uradio: podnela je u policiji prijavu protiv mladić i optužila ga za silovanje.

Viorel Karađa, šef policije u okrugu Gorž, kaže da je istraga o silovanju završena u januaru i da je slučaj poslat lokalnoj kancelariji tužilaštva kao krivično delo „seksualni odnosi sa maloletnicom“. Ako ga proglaše krivim, kaže Karađa, mladić koji sada ima 17 godina, može dobiti kaznu od 18 meseci do 5 godina zatvora.

U odvojenom slučaju porodica je mesecima pokušavala da povrati miraz, za koji tvrde da je vredan 150.000 evra. Nedavno su odustali od daljih npora. „Shvatili smo da je sve to besmisleno“, kaže Raluka. „Borili smo se i borili, ali ništa od toga nije bilo.“

U međuvremenu otac mladića se obratio Sudu staraca. Kaže da je njegov sin lažno optužen, i traži nadoknadu od porodice Mihaj od 2 biliona leja (skoro 60.000 evra) koliko je, kako tvrdi, uložio u venčanje.

„Moj sin je nije prebio“, izjavio je proletos. „Možda je jednom ili dva puta ošamario. Pa šta? Da li je to razlog da se vraća kod oca?“

„Pustiću sudije da donešu odluku,“ nastavio je. „Ako mi kažu da platim, platiću.“

Ovaj čovek je juna poginuo u saobraćajnoj nesreći. Nije jasno da li će njegova porodica nastaviti sa zahtevom za nadoknadu.

Pored svih otežavajućih okolnosti i ostali iz klana Mihaj su progovorili.

Toma Mihaj, Ralukin deda sa očeve strane, kaže da jasnije vidi rane tinejdžerske brakove.

„Oni su jako mladi, praktično deca“, kaže. „Nemaju sposobnost prosuđivanja, ne znaju šta rade, niti o tome razmišljaju.“

Promena, međutim, ima različito značenje za različite ljude. Devojke ipak ne treba da čekaju sa udajom do 18 ili 20, kaže Toma „zato što su tada već usedelice“.

Anišoara Mihaj, Ralukina baka sa majčine strane kaže da je nevolja njene unuke podstakla dijalog među kaldareškim ženama u Sibiu, mladim i starim, o tome da li treba da se odbaci ova dugogodišnja tradicija. Muškarci su za ovu temu manje zainteresovani.

„Pričamo o ovome međusobno, ali nas ne shvataju ozbiljno“, kaže Anisora, koju je njen muž Ilarije „ukrao“ – što znači oteo – kada je njemu bilo 38 a njoj 17 godina.

Upravo tada prošla je kroz sobu Anišoarina jedanaestogodišnja unuka koja živi sa njom u Sibiu.

Devojčica je takođe dospela za udaju – ova činjenica nije promakla Anišoari.

„Više ne marim za tradiciju“, kaže baka, tužno se osmehujući.
„Neka sama izabere svog muža. Ja samo želim da bude srećna.“

Petru Zoltan je novinar u Bukureštu i piše za dnevni list Nacionalni žurnal. Majkl Dž.Džordan je dopisnik Monitora hrišćanske nauke iz Bratislave.

8

Intervjui sa slovačkim Romkinjama

Džad Nirenberg

Prevela Veronika Mitro

Slede isečci iz dužih intervjeta sa Romkinjama iz istočne Slovačke, koje su vodile novinarke ne-Romkinje, Kristina Magdo i Jarmila Vano za publikaciju neprofitne organizacije Roma Press Center. Ovi intervjeti se dotiču izlazaka, braka, razvoda, odgajanja dece, kao i kulturnih normi o rodnim ulogama u braku. Pored toga, oni se bave i mnogim drugim temama – ženama u lokalnoj politici, značajem obrazovanja, suočavanjem sa rasizmom, itd. Ja nisam redigovao njihove reči, osim onih najgolicavijih delova. Oni koji žele da čitaju samo o seksualnosti, moraće da prelete neke delove razgovora. Nadam se, ipak, da čitaoci neće preletati. Mislim da je poštovanje koje u najskrivenijim delovima naših života pokazujemo prema tradiciji, samo refleksija onoga što se događa u drugim sferama. Ostavljam iskaz jedne žene o uključenosti u crkvu uz njenu raspravu o ljubavnom životu, jer su pravila koja prati u crkvi i tabui kojih se pridržava u pogledu seksa i ljubavi povezani – i jedni i drugi su deo njenog traženja kako da definiše sebe.

Romkinje su ponosne mučenice

22. 01. 2010.

Denisa Gabor ima 35 godina i ima četvoro dece. Njen suprug je zaposlen. Denisa radi kao lokalna asistentkinja za zdravstveno obrazovanje.

Pokušajte da opišete svoje detinjstvo. U kakvoj porodici ste odrastali?

Bilo nas je petoro dece, i moja majka i otac su bili zaposleni. Odrastali smo skromno. Strogo smo vaspitavani, i na tome sam zahvalna svojim roditeljima. Moj otac je radio u gradevini kao zavarivač. Majka je bila čistačica u školi.

Koliko vas je završilo školu?

Ja se nisam školovala jer sam se rano udala. Imala sam sedamnaest godina. Od tada sam bila na porodiljskom odsustvu svake treće godine. Posle četvrтog porodiljskog odsustva, vratila sam se u školu, i učim sve do danas.

A šta je sa vašom braćom i sestrama?

Moja sestra se udala u devetnaestoj godini. Dva brata su zidari, a treći je limar.

Kako ste se udali? Gde ste upoznali supruga?

Među Romima je to tako... porodice su nas spojile... to je tako; porodica dolazi da se udvara. Tako su i oni došli. Pitali su da li njihov sin može da izade sa mnom. Moji roditelji su se složili, a onda sam se složila i ja. Izašli smo nekoliko puta i zatim smo se venčali.

Da li ste ga ranije videli ili je to bilo prvi put da ste se sreli?

Ne, nikad u životu ga nisam videla. Ali sam srećna sa njim. Sluša

me i sa njim imam sve što mi je potrebno. Obrazovan je, radi i dobro smo podigli decu.

Zar se niste plašili da se udate za nekog koga niste ranije poznavali?

Prvi put kad smo izašli, da, ali ja odmah mogu da osetim kakva je osoba, kakav karakter ima.

Šta vam se odmah dopalo kod njega pa ste odlučili da kažete da?

Kada je došao, pozvao me je u park, i meni se odmah dopalo kako je pričao o svom poslu.

Šta je rekao?

Da radi na traktoru. Rekao mi je koliko zarađuje... da voli decu, i (primetila sam) da je učtiv.

Dakle, znali ste da ćete živeti srećno ako se udate za njega?

Da, imam sve. Zajedno smo stekli sve.

A gde je bila ljubav?

Na početku nije bilo ljubavi, samo mi se dopadao. Kasnije sam ga zavolela.

Da li to znači da su zapravo vaši roditelji odlučili kako sve treba da ide?

Da. Nas dvoje i naši roditelji.

Da li ste dugo izlazili?

Šest meseci. Ja sam mesec dana bila trudna, i on me je još puštao da idem u školu. Tako da sam mogla da završim školu, jer i on je obrazovan. Nije me sprečavao da završim. I ja se tome divim. Jer, znate, u romskoj zajednici kada Romkinja radi, ostali Romi

su sumnjičavi. A muž ne samo da me nije odvratio od škole, podržavao me je. I još uvek me podržava.

Kakvu školu je vaš suprug dozvolio da završite?

Ja sam pohađala poljoprivrednu školu dve godine. Onda sam ostala trudna i teško sam podnosila trudnoću, pa sam napustila školu. Išla sam do kraja druge godine, ali nisam završila.

Udali ste se u porodicu sa drugačijim vrednostima od onih u vašem domu. Šta je bila najteža stvar za vas?

Najteži deo za mene je bilo navikavanje na Rome u naselju. Ne mislim na porodicu moga muža, jer su oni na istom nivou, imaju završene škole. Međutim, oni su odrasli među Romima, a ja sam kao mala odrastala među ne-Romima. Pohađala sam neromsку školu, i trebalo mi je skoro deset godina da se naviknem na život u naselju.

Da li to znači da ste došli iz drugačijeg sveta i da ste vi, kao Romkinja, morali da se naviknete na Rome?

Da, tamo su živeli samo Romi. Ja sam pitala majku: Gde su ne-Romi? Gde je prodavnica? Gde je škola? A ona je odgovorila: Nije važno, navići ćeš se na to. Pešačićeš kilometar do prodavnice, a kada budeš imala decu, oni će tu ići u školu. Ovde postoji romska škola, pa moja deca tu idu. Tako živim svoj život i odgajam moju decu onako kako su roditelji odgajali mene.

Kako su vas lokalni Romi prihvatali kao drugačiju Romkinju?

Ismevali su me jer, kad su se moja deca rodila, učila sam ih da govore kao ne-Romi, pa su me pitali šta ja to radim glumeći ne-Romkinju. Ali vremenom su se navikli na mene. Najgore od svega je bilo kad sam posle porodiljskog odsustva otišla da radim.

Deca su mi u svemu tome najgore prošla... sin mi je rekao, 'Mama, znaš šta su mi rekli? Da ti ne brineš o meni, da ti... ne vodiš računa o nama'. To je trajalo otprilike dve godine.

Šta je vaš suprug rekao?

Suprug me je podržavao u odluci da radim.

A njegova porodica?

Oni su bili sumnjičavi. U romskoj zajednici misle da žena treba da je kod kuće, da kuva, brine za decu i muža. A u neromskim porodicama je suprotno. Kada neromska žena ne radi, ona je inferiorna. A među Romima, žena ne može da radi, samo suprug.

Šta su vaši svekrva i svekar rekli o tome?

Mom svekru je bilo drago što radim, ali je moja svekrva imala dileme. Mislila je da treba da budem kod kuće. Nije joj baš bilo drago. Ali sada jeste.

Da li zadnju reč u tvojoj porodici uvek ima majka?

Da. Moja svekrva.

Svi moraju da joj se povinuju?

Da.

Kako je danas, sada kad više niste u njihovoј kući?

Kada imamo puno para, ona nam jedino kaže da ne trošimo previše.

Gde vi radite?

Ja radim u regionalnoj kancelariji za javno zdravlje kao zdravstvena asistentkinja u zajednici... prošla sam tromesečni trening o uslugama zdravstvene nege.

Kako ste se osećali na prvoj sesiji treninga? Kada ste otišli tamo među toliko ne-Roma i obrazovanih osoba – vi, Romkinja iz naselja?

Kada sam čula za prijemni, mislila sam, kako da se obučem za tu priliku? Kako da govorim? I rekla sam, obući ću se jednostavno, čisto. Kada me nešto pitaju, ja ću im odgovoriti... bilo nas je pet iz jednog sela. I oni su odabrali mene.

A kada ste otišli na dvodnevni ili trodnevni trening? Kada ste bili tamo sami... kako je to izgledalo?

Tamo je bilo i ne-Roma i Roma. Obično je tako. Ja sam bila još uvek neiskusna, stidljiva, ali srela sam dobre ljude. To je bila dobra grupa. Bilo nas je oko četrdeset. Na pošetku sam bila uzdržana. Osećala sam se loše, jer nisam diplomirala kao drugi. Svi su tamo bili lekari i jedna Romkinja. Kada sam čula o čemu pričaju, počela sam da plačem. Kasnije sam obećala sebi da ću završiti školu, maturirati, a onda se upisati na fakultet.

Zašto ste počeli da plačete?

Zato što su jako kritički govorili o Romima. To me je stvarno pogodilo. Prvi put je još nekako bilo u redu, ali drugi put me je stvarno pogodilo. Pričali su o Romima na veoma ružan način. I, u tom trenutku, ja sam sebi obećala da ću dovršiti maturu i krenuti na univerzitet. Zato što sam želela da branim Rome.

Kako želite da ih branite?

Zauzeću se za njih. Ali ako smo mi ništa, i ako sam ja tako beznačajna...

Da li vi mislite da je sve zbog obrazovanja?

Da. Osoba koja nema diplomu ne znači ništa. Sa Romima je još gore. Maturirati nije dovoljno. Neophodno je završiti i fakultet.

Da li to znači da vi ohrabrujete svoju decu da steknu obrazovanje?

Da, naravno. Svaki dan im govorim, čak i ako ćeš biti zidar, postani to tek nakon što diplomiraš. Imaćeš svoju profesiju i znaćeš kuda želiš da ideš. Neće te biti sram.

Kad vi radite, da li suprug mora da kuva? Da li on kuva?

Ne, moj muž ne kuva. On zna jedino da spremi prženice za doručak. Takve stvari nisu za njega. Ja kuvam ručak, stavim u frižider i oni posle podgreju. Međutim, ostali Romi im se podsmevaju zbog toga što oni jedu jučerašnji ručak. Ali moja deca su navikla. Kažu: „Stavi nam to u frižider. Imaćemo gotovo za sutra.“

Vi radite kao asistentkinja zdravstvene nege i odlazite u romska naselja. Da li se teško nosite sa onim što tamo vidite?

Prilično je teško. Nedavno smo bili u Jasovu da vakcinišemo decu. Mnogo dece tamo nije bilo vakcinisano protiv tuberkuloze.

Da li ih pitate zašto ne dovode decu na vakcinaciju?

Da. Oni teško žive. Nemaju novca za autobus.

Kada dolazite u naselje, da li sa ljudima govorite na romskom jeziku?

Da... Ja se ne stidim svog maternjeg jezika.

...Neke stvari su se dogodile (koje sam želeta u životu) a druge nisu. Tačno je da sam se rano udala i otišla da živim sa svekrvom. Bilo je pet momaka u kući i ona je bila jedina žena. U naselju u kome živimo imamo problem sa vodom. A voda je važna. Mi smo bili takav tip Roma koji su u stanju da nose vodu da bismo mogli da se kupamo i da čistimo. Moja svekra je bila stroga, ali ja joj se divim. Ja sam bila druga snaja po starosti. Ona nas je mnogo naučila. U osnovi ovo: da moramo da vodimo računa o svojim muževima.

Nije li vas i majka učila isto to?

Moram priznati da ne, ona nije. Imala sam dobar život sa svojom majkom. Ja nisam znala šta znači vući vodu ili ložiti peć na drva. Mi smo to dobili na gotovo. Kada dođem iz škole, nisam ništa morala da radim jer je sve već bilo sređeno. I išli smo kući za ručak. Bilo je teško navići se na ovaj život kad sam se udala i došla da živim ovde.

Da li mlađe neveste uvek moraju poštovati starije?

Da, tako je bilo. Ali mi smo razumeli jedni druge. Podelili smo posao i preživeli i u dobrim i u lošim vremenima. No, možda više u lošim nego u dobrim. Meni je najteže bilo da nosim vodu. Imala sam sedamnaest godina kada sam rodila čerku i morala sam da brinem o sebi. Moj muž nije imao vremena da pomogne jer je uvek bio na poslu. Veoma sam zahvalna svekru koji mi je uvek pomagao.

Kad ste imali tako težak život ovde sa svojim suprugom, zašto se niste preselili na neko bolje mesto, na kom ne bi bilo problema, na primer, sa vodom?

Roditelji su hteli da mi kupe kuću blizu sebe. Ali majka mog supruga nije htela da ga pusti da ide, jer ga je navodno teškom mukom podigla, tako da nisam imala izbora. Morala sam da se povinujem.

Da li biste napustili ovo mesto posle svih ovih godina?

To je teško pitanje i sama sam ga mnogo puta postavljala. Ali, da. Napustila bih ga.

Da li mislite da ne-Romkinja ima lakši život od Romkinje?

Ne. Ona ima teži život. Ona mora da studira, radi i da brine o svemu u svojoj porodici.

Svaka do sada intervjuisana žena je rekla da je život Romkinja mnogo teži nego život ne-Romkinja. Zašto vi mislite drugačije?
Ja to kažem zato što kada ne-Romkinja ne radi, ona je nepotpuna. Sa Romkinjom je sasvim suprotno. Posebno u naselju.

Kako vas lekari doživljavaju kada dođete i kažete im da ste zdravstvena asistentkinja? Da li imate dobro iskustvo sa tim?
Srećem i dobre i loše ljude... Često prevodim... Tačno je da lekari nemaju najbolji odnos prema siromašnoj romskoj zajednici.

Kakav je stav Roma u naselju prema prevenciji?

Ako su u pitanju lakša oboljenja, Romi uglavnom ne idu kod lekara. Sami se leče. Idu samo kad postane gore. Često u poslednjem trenutku.

Kada biste sada mogli, šta biste promenili u životu? Šta biste uradili drugačije?

Završila školu i išla na fakultet. To je moj san. I planiram da napišem knjigu o svom životu. Volela bih da pomognem Romima, koliko mogu. Kada bih imala takvu priliku... zalagala bih se da ne bude više segregisanih romskih škola.

Šta vi mislite: koliko će vaša čerka biti stara kada se bude udala?

Ne znam. Ja joj govorim, možeš imati momka, ali nemoj se udavati. Prvo završi školu i radi na sebi.

Da li će tada ona biti stara devojka u očima romske zajednice?
Biće. Mi smo to već prihvatili. Mora da nađe ravnopravnog partnera.

Mislite li da će on biti Rom?

Da.

Šta biste uradili da vaša čerka dođe i kaže vam da ima momka koji nije Rom?

Dozvolila bih joj vezu, ako njegova porodica na to gleda blagonaklono.

Ne biste li se bojali da će problemi izbiti na površinu kasnije? Kad počnu da žive zajedno?

Možda. Ja sam iz porodice u kojoj su moji ujaci oženjeni takvim ženama. Mislim, ne-Romkinjama.

A šta bi njeni baba i deda sa očeve strane rekli?

Oni to ne bi žeeli. Savetovali bi je da ostavi momka koji nije Rom. Verovatno bi joj rekli da će takav momak sa njom živeti pet godina i onda će je ostaviti.

Da li pri izboru postoji ikakva razlika između nesigurnosti koju donosi udaja za Roma koji nema posao i koji nije obrazovan i vaša čerka zna da možda neće imati jednostavan život, i udaje za ne-Roma koja nosi nesigurnost u vezi?

To potpuno zavisi od nje.

Kada bi vas neko pitalo da se uključite u politiku... šta biste rekli?

Uključila bih se.

U regionalnu ili višu politiku?

U višu politiku. Ne bih žeela da budem predsednica opštine.

Ako bi Romkinje ušle u politiku, šta bi rekle našim političkim predstavnicima i članovima Evropskog parlamenta?

Hajde da se nešto učini sa nezaposlenošću u ovom naselju.

Mislite li da to zavisi od njih, ili od Roma? Šta bi trebalo da se učini za njih?

Pa, kada bi makar bilo samo kao što je bilo pod totalitarizmom. Stvari su bile bolje za Rome tada. Rom koji nije radio bio je kažnjen. A sada, kad Rom ode da traži posao, ne primaju ga. Ja znam i Rome koji žele da rade a koji su školovani, ali kada ih poslodavci vide, neće da ih zaposle. To mora da se promeni.

Da li to znači da su Romi diskriminisani?

Da.

Da li ste vi diskriminisani? Da li ste se osećali tako ranije?

Da. Osećala sam se tako. Na treningu u Bratislavi.

... Mi Romkinje isto tako hoćemo da pokažemo da želimo da živimo kao drugi. Svi kažu da želimo samo da sve dobijemo besplatno... Mi radimo, da bi deca mogla da uče.

Šta ste smeli da se oblačite u roditeljskoj kući?

Ako bi mi se dopale neke pantalone, na primer, mama bi kupila materijal i ja bih sašila. Sama sam šila odeću. Ili je majka išla da kupi...

A kako ste mogli da se oblačite kod svekrve?

Nisam smela da nosim ništa kratko i ništa usko i elastično.

Da li to znači da žena ovde ne sme da bude razgoličena?

Ne, ne sme. Ovde je čak i kupaći kostim neprihvatljiv.

A šta je sa mladim devojkama onda? Da li je uobičajeno da izlažu kožu leti?

Moja čerka to radi. Mlada je. Ona izlazi sasvim lako obučena. Ove starije žene paze na to kako se mlade devojke oblače, ali ove svejedno rade po svom.

Kakva vrsta kulturne tradicije ili romske tradicije se čuva u vašoj porodici?

Devojka mora da bude časna ako nije udata.

Da li ste ikada išli na odmor u inostranstvo sa svojom porodicom?

Ne, nikad. Ali planiramo da putujemo u Hrvatsku.

Možete li da zamislite da ćete tamo nositi kupaći kostim?

Da, mogu. Ako idem sa svojom porodicom, onda da.

Da li to znači da od kada ste se udali niste nosili kupaći kostim?

Tako je. Nisam.

Da li vam to nedostaje?

Da, jako mi nedostaje.

Od koga ste najviše naučili u životu?

Od svoje majke i babe... Moja baka je bila ponosna žena... Mi smo veoma ponosne žene. I mi smo velike mučenice – mi možemo da podnesemo sve.

Ana Kopta, januar 2010.

Ana Kopta je nakon komunizma a pre raspada Čehoslovačke bila članica Slovačkog nacionalnog saveta, koji je, više ili manje, ekvivalent državnom zakonodavnom telu u SAD-u. Ona je ostala vodeći glas za pitanja obrazovanja Roma u Slovačkoj. Zagovornica učeničkih domova za romsku i siromašnu decu (što znači da se ona zalaže za odvajanje dece iz porodica), ona ima neke kontroverzne stavove.

Udala sam se 1984. godine i Martinka je rođena 1985. Imala sam trideset i jednu godinu.

Udali ste se za Slovaka i još uvek ste zajedno. Da li ste imali problema, na primer, u vašoj porodici? Kako je porodica prihvatile vašu odluku?

Ja nisam prva u porodici koja je ušla u mešoviti brak. Postojala je određena količina stresa u porodici kada se moj stariji brat oženio Poljakinjom. Ali moj brat nije imao razumevanja za strahove mojih roditelja. Živeli smo u velikoj porodičnoj kući i u to vreme smo imali jednu izdvojenu sobu u prizemlju gde je bilo moguće živeti nezavisno, tako da je on doveo devojku i tu je bilo venčanje. Moj drugi brat i sestra su se venčali na isti način. Tako da kada sam se ja udala, to više nije bilo neuobičajeno ili neprirodno. Bilo bi veće iznenadenje da sam se udala za Roma, jer u osnovi nije bilo partnera našeg nivoa.

Koji je vaš nivo? Šta mislite pod tim?

Pa, jednostavno rečeno, ljudi koji imaju neki cilj u životu, koji su sposobni da uče i rade bez obzira da li neko ima ili nema predrasude prema njima. Mi smo jednostavno bili nezavisni i mi se u našim životima nismo fokusirali na zavisnost od države, već na životni plan. Kasnije, nakon završetka škole, ja sam postepeno

shvatila da većina Roma živi od danas do sutra i bila sam iznenađena time. To nikad nije bio slučaj sa mojom porodicom. Uvek je postojao pogled u budućnost u našoj porodici. Šta će se dogoditi za nedelju dana, za mesec dana, za jednu godinu; šta će se dogoditi za pet godina, za deset godina... Naši roditelji su uvek živeli razmišljajući o budućnosti — kako obezbediti bolju budućnost. Za porodicu, za decu.

Da li je bilo nekih nesporazuma zbog razlika u kulturi kada ste se udali? Ili da li je bilo stvari koje niste rešili ili niste rešavali?

Ne... zato što smo suprug i ja bili materijalno obezbeđeni i ponašali smo se kao slobodni ljudi. Ja sam imala svoj stan, koji sam dobila od „Mašinogradnje“ u kojoj sam radila. U vreme kada sam se vratila iz Ženeve došla sam u konflikt sa sistemom državne bezbednosti i morala sam da napustim uređivački odbor u kom sam radila. Otišla sam u „Mašinogradnju“, u bilten kompanije, i budući da nisam bila iz tog regiona, živila sam dugo u pansionu. Zbog toga sam mislila da će da napustim... odem u Bratislavu, gde sam imala šansu da dobijem stan. Kada je direktor „Mašinogradnje“ to saznao, pitao me je o čemu se radi. Rekla sam, „Moram da odem, jer ovde nemam gde da živim i odbijam da dalje živim u pansionu“. I on je rekao: „I to je problem?“ U roku od dve nedelje mi je preduzeće dodelilo stan. To me je iznenadilo i ponovo sam se uverila da socijalizam nije tako loš, sve dok stvarno nešto od njega zavisi. Suprug je takođe imao svoj stan, tako da nismo bili ovisni o jednoj ili drugoj porodici. Objavio je svojoj porodici da ako se ne pomire sa njegovom namerom da se sa mnom oženi, on će jednostavno napustiti porodicu. Ali njegov otac nije želeo da izgubi sina. Razumeli su stvarnost i u tom duhu su se ponašali prema nama, i dalje to čine.

Da li to znači da imate dobru vezu?

Da, mi nemamo nekih velikih konflikata. Nikada nismo

analizirali... moje poreklo tako duboko da prouzrokuje neki konflikt u našem odnosu.

Kada ste se vratili iz Ženeve, imali ste problem sa ŠtB (državna bezbednost). Kakav problem?

Pa, to je bilo iznenađenje za mene. Stvarno neočekivano. Znate, kada napustite školu puni optimizma, idealja i šta ja znam čega sve, kako ćete da menjate svet... To je bio šok. Nisam imala pojma kako režim funkcioniše. Kada sam počela da radim u Istočnoslovačkim novinama, obavljala sam poslove koje je urednik zahtevao, uglavnom sam radila vesti. Kao nova osoba tek izašla sa univerziteta nisu me pitali za bilo kakvo mišljenje... Pre no što sam uopšte dobila šansu da iskažem mišljenje u novinama, morala sam da putujem za Ženevu.

Kada sam se vratila, posle možda dve nedelje, državna bezbednost me je zvala na razgovor. Uveli su me u sobu i pitali o stvarima koje su za mene bile iznenađujuće... šta sam radila u Ženevi, sa kim sam se sastajala, šta tačno ti Cigani u svetu žele, zašto se bore protiv socijalizma... da li znam ko tamo razvija subverzivne aktivnosti protiv socijalističke države. To me je neverovatno iznenadilo... Zašto su oni želeli da naprave špijuna od mene? To je bilo neverovatno iskustvo za mene, kao i njihova istraga.

U Ženevi sam upoznala Rome iz celog sveta. Tamo je bio i predstavnik iz Indije. Još uvek se sećam te osobe. Tokom ceremonije otvaranja kongresa on je u ruci držao maramu i u njoj je bila zemlja. Indijska zemlja. Prišao mi je i rekao: „Ovo je tvoja zemlja“. Zbunjujući trenutak. U tom trenutku, po prvi put u životu, bila sam svesna da Romi pripadaju negde, da dolaze odnekud, da imaju korene i da u svetu žive ljudi koji poznaju te korene i slobodno se o njima izjašnjavaju.

Šta vam je zapravo državna bezbednost rekla?

Rekli su da sam ja neprijateljica čehoslovačkog naroda. Prvo pitanje koje su mi postavili je bilo da li sam potpisala Povelju 77, jer je u njoj postojao jedan član o Romima. U vreme kada su me to pitali ja nisam čak ni znala da takva povelja postoji. Tako da sam im rekla da ne znam o čemu pričaju i da ne znam šta hoće od mene, ali da ja želim da im kažem da je ono što sam doživela u Ženevi za mene ogromno iskustvo i da sada moram da razmišljam u širem kontekstu. Za njih je to zapravo bilo priznanje da sam učinila nešto loše u Ženevi, nešto antisocijalističko. Odmah na prvom sastanku su predložili redovne sastanke sa mnom, zato što sam novinarka i to znači da srećem mnogo ljudi i mogu da saznam mnoge stvari. Odgovorila sam da mi nije potrebno da razgovaram sa njima i da ne znam zašto bi trebalo da sa njima razgovaram o tim stvarima. Posle toga se nismo sastali, ali su oni nastavili da mi telefoniraju. Zvali su da pitaju šta radim, kako živim, sa kim imam sastanak i šta planiram da radim. Kasnije mi je glavni urednik rekao da je zbog mene imao ogromnih problema na sastanku regionalnog odbora.

Zašto?

U to vreme, kada bi neka osoba otisla u inostranstvo, morala je imati saglasnost Komunističke partije. Ja sam zapravo bila zaposlena u regionalnom odboru partije... Kada je trebalo da idem u Ženevu, komitet je morao da se sastane i kaže „da“. Nešto se, međutim, dogodilo što je bilo potpuno van njihove kontrole. Kada sam se vratila, već sam bila vrlo poznata osoba, jer su svi partijski elementi znali za mene... Dakle, od tog doba sve do 1989. godine ŠtB me je držala na oku. Na kraju, kada sam radila u „Mašinogradnji“, to je bio vrlo zanimljiv posao.

Jednom, na primer, dok sam prala ruke u toaletu, službenica iz odeljenja civilne odbrane mi je rekla „Znaš, morala bi biti mnogo

opreznija.“ Ja sam rekla „Zašto?“ I ona je odgovorila „Znaš da već dve nedelje ljudi sede kod mene i posmatraju svaki tvoj korak.“ Uprkos svemu, ja ništa nisam primetila, da me zapravo neko prati. Kada su me telefonom preslišavali, ja sam im uvek rekla nešto o tome šta radim, kako radim i slično. Jednom su me pozvali na posao i saopštili mi da oni znaju da sam počela intenzivno da učim engleski jezik. Uopšte nisam znala kako da odgovorim na to. Još uvek nisam razumela šta oni žele od mene. Ja ništa nisam uradila – samo sam obavljala svoj posao. U redakciji su cenili moj rad i pobedila sam u nekom takmičenju, ne znajući da radim nešto što ima reperkusije. Kasnije sam shvatila da je to bio veliki izazov za mene, jer tada nisam imala pojma koliko sam veliki društveni neprijatelj.

Rekli ste da je ŠtB uz nemiravalala vašu privatnost...

Po završetku škole imala sam jednu vezu koja je pretila da će dovesti do venčanja. Dakle, ŠtB je pozvala tog momka i pitala ga da li zna ko sam ja, i da li zna kakav bi njegov život mogao da postane, kako bi njegova porodica mogla da strada. On je bio šokiran, preplašen...

Posle ovog iskustva, ja sam upozorila ženu sa kojom sam živila u pansionu, da je ne zateknu nespremnu ako je neko iz ŠtB bude pitao za mene ili zvao na razgovor o meni. Ona je to olako uzela jer se osećala veoma slobodnom. Rekla je da ja to sigurno izmišljam i preuveličavam. Nedugo posle toga nije razgovarala sa mnom gotovo dve nedelje. Ali ne zato što je bila ljuta na mene, već zato što je doživela nešto vrlo lično i intenzivno. I onda mi je rekla „Prate me.“ Nije znala kako da se sa tim nosi. To su hteli i od mog partnera. I onda potpuno, potpuno na kraju – to je bio vrhunac, sad kad se osvrnem i vidim kakva sam velika neprijateljica bila za čehoslovački narod.

U to vreme sam radila u VSS, u listu kompanije, *Strojar*. Radila sam reportažu u Prakovcu. Tamo su se pravili obruči za cisterne. Kad sam došla, po prvi put sam se srela sa Romima, sa velikim brojem Roma. Oni su radili u veoma opasnom, prašnjavom ili čak toksičnom okruženju. Otišla sam u kadrovsko odeljenje, kod ljudi čija je to nadležnost, i pitala zašto radnici u prvom pogonu nemaju odgovarajuću zaštitnu opremu. I oni su to shvatili ovako – da se ja, Romkinja, zalažem za Rome. Očito, to je uticalo na mene, ali je za mene daleko važnija bila činjenica da su ljudi radili u ovom nezaštićenom pogonu i bili izloženi direktnoj opasnosti po sopstveno zdravlje i život. Činjenica da sam fotografisala u pogonu u kome ne možete raditi takve stvari, budući da je to bio vojni proizvodni objekat i da sam razgovarala sa Romima, sve se to brzo proširilo kroz čitavu fabriku. Kad sam odlazila, na izlazu me je zaustavio agent obezbeđenja i uzeo mi film, a članak koji sam pisala o tome nikad nije bio objavljen. Kratko nakon Plišane revolucije saznala sam od prijateljice da je na jednom intervjuu sa nekim ljudima iz državne bezbednosti isplivalo moje ime i da kada je potvrdila da me poznaje, jedan od bivših ŠtB radnika je rekao „Spremali smo se da je optužimo“. Takođe mi je rekla da je optužba uključivala ono što sam uradila u fabrici u Prakovcu, da sam radila neke antidržavne stvari i da je ŠtB to ocenila kao izdaju. Dakle, da se Plišana revolucija nije dogodila, ja bih sedela u zatvoru kao izdajnica.

Šta po vašem mišljenju jezik znači za Rome?

Često sam razmišljala o tome. Imala sam priliku da se sretнем sa Romima iz čitavog sveta. Čak i tada, u Ženevi, kad su Romi govorili, sve smo razumeli. Da Romi nisu očuvali svoj jezik, oni ne bi bili ovde... Izgubi svoj jezik i izgubio si sve. U Španiji su, na primer, Romi izgubili jezik i... iskorenili su se. Znaju da nisu Španci, ali ne znaju kako da se integrišu u društvo jer se osećaju različitima i duboko osećaju životne obrasce.

Lunik IX, koji se takođe spominje u mom ranijem poglavlju o prostituciji, je javna stambena zajednica na periferiji Košica, drugog po veličini grada u Slovačkoj. Ime je dobio po sovjetskoj raketi poslatoj na Mesec, jer Slovaci smatraju taj komšiluk potpuno nezemaljskim, to je jedan od najvećih i najzloglasnijih romskih slamova u Evropi.

Janeta Slepčík: Život u Luniku IX nas okuplja kao porodicu
april 2009.

Imam brata koji živi u Belgiji već pet godina. Ne znam šta je sa njim. Izgubili smo svaki kontakt... Jedna sestra radi u školi. Druga sestra još uvek pohađa školu. Imam jednog brata u zatvoru. Našao je društvo koje je slušao više nego roditelje... Ja radim kao kulturna radnica u gradskoj kancelariji. Upoznala sam svog muža (u Luniku IV) kada sam imala osamnaest godina. Udalala sam se u dvadesetoj godini.

Da li ste supruga sami odabrali ili su vaši roditelji imali udela u tome?

Ne, roditelji me uopšte nisu savetovali. Sama sam odabrala.

Dakle, to je bila velika ljubav?

Da.

Kako ste bili prihvaćeni u porodici vašeg supruga?

U stvari, moj otac nije želeo da se udam za njega, jer je u srodničkim odnosima sa našom porodicom i to mu nije bilo pravo. Ali se na kraju složio. Moja svekrva je vrlo odlučna žena. Dobro se razumemo. Razgovaramo i o intimnim stvarima. Kaže mi više nego što govori svojoj čerki. Nikad joj se formalno ne obraćam – mi smo u prisnim odnosima.

Da li je to uobičajeno u romskoj porodici da nevesta razgovara prisno sa svojom svekrvom?

Ne. Ja nisam navikla da razgovaram prisno ni sa jednom starijom osobom. Imam koleginicu koja ima 55 godina i ona mi reče, "Nemoj da mi persiraš". Čak i posle toga sam joj govorila "vi", možda neka tri meseca, ali kasnije sam se navikla. Ali stalno imam taj čudan osećaj da moram da joj se obraćam formalno. Ona je starija osoba – mogla bih joj biti čerka. Kod nas Roma se svekri ne govori "ti".

Rekli ste da su... Romi koji... su bili pristojni zapravo otišli u inostranstvo i da imate osećaj da je ovo mesto opustelo. Da li nanosi štetu zapravo to što su najbolji Romi otišli?

Mislim da je tako, da. Jer sada su se doselili Romi iz drugih mesta. Kažem da su oni koji su otišli, koje sam poznavala, koji su živeli sa nama, otišli za boljim životom... I mi smo jednom porodično otišli, ali smo se vratili. Zato što moj otac voli Slovačku...

Kada ste otišli u inostranstvo, kuda ste otišli?

U Nemačku.

Koliko dugo ste bili тамо?

Šest meseci i ja sam se onda vratila... Čekali smo da nam daju azil. Ja sam sa svojim mužem tražila azil. Nismo kod kuće bili dugo, samo oko pet godina. Naporno smo pokušavali na različitim mestima, ali nismo uspevali.

I gde ste pokušavali da dobijete azil?

Prvi put sam sa mužem bila u Švedskoj, onda smo otišli u Norvešku, gde se rodio Števko. Tamo smo bili oko godinu dana i podneli smo zahtev za azil. Tamo bi to možda i uspelo, ali moj otac nije želeo da mi ostanemo. Pa smo se vratili. Kasnije smo otišli u Belgiju. Stvari su tamo bile bolje. Deca su išla u školu.

I onda, nakon dve godine, bili smo odbijeni. Muž mi je rekao, "Da podnesemo žalbu ili ne?" A ja sam rekla, "Idemo kući". I otišli smo. Kasnije smo išli u Dansku. Odseli smo kod sestre mog muža. Čekali smo dok se naš boravak ozvaniči, ali nam nisu dali boravišnu dozvolu. Tako da smo se vratili kući i još uvek smo ovde. Sada ne bih išla nikuda. Više volim da budem ovde. Mnogo smo se namučili u inostranstvu, tako da više volimo da budemo kod kuće. Sve dok imamo zaposlenje, ne planiramo nikuda da idemo.

Vaša deca pohađaju neromsку školu, kako ih neromska deca i nastavnici prihvataju?

Na početku je to bilo teško. Moja čerka je dolazila kući i stalno govorila da joj se rugaju da je Ciganka. Rekla sam joj, "Moraš sa tim da se nosiš. Ti si Romkinja i uvek ćeš to biti". Bila je uzrujana što je tako zadirkuju. Ali ja je nikad nisam razmazila. Kasnije sam otišla u školu, a i napisala imejl nastavniku. Tako smo to rešile.

Znači da je to bila neka vrsta zlostavljanja od strane drugih učenika?

To je bila vrsta zadirkivanja. Sada je sve u redu.

Da li je nastavnik intervenisao?

Ne. Bilo je očigledno da je i nastavnik isti takav. Tek kada sam otišla kod upravnice, to je prestalo.

I gde imate najveće probleme kada kažete da ste iz Lunika IX?

Kod lekara. U hitnoj pomoći. Oni nas ponižavaju ili ismevaju... na primer, kada se negde bilo šta dogodi Romima uvek me pitaju da li znam nešto o tome. Ali drago mi je da nas bar primaju tamo. I sve dok me niko ništa ne pita, ja ne otvaram usta. Ali kada me na kraju isprovociraju, ja viknem, "Nismo mi svi takvi".

Kveta Berki: Želim da “bela” žena sedi pored mene u crkvi
april 2009.

Kveta Berki je iz porodice sa desetoro dece. Njen otac je od mладости radio u rudniku, a majka je bila kod kuće i starala se o deci.

Otac i majka su brinuli o nama. Iako je bilo nas desetoro dece, živeli smo u dve sobe u maloj kući koju su sami izgradili. Bila je sagrađena od cigala i tu smo mi odrasli. Iako nas je bilo toliko mnogo, mi smo se vrlo dobro slagali. Roditelji su nas strogo vaspitavali. Morali smo da idemo u školu. Uvek smo imali užinu. I bili smo čisti. Neko vreme smo živeli u selu Podbrezova. I ne-Romi su živeli tamo. Kao deca družili smo se sa većinskom decom, čak smo se i igrali zajedno. Drugovi iz škole su dolazili da nas posete kod kuće. Ja lično mogu reći da sam imala jako puno neromskega prijatelja sa kojima sam se igrala, i njihovi roditelji nisu imali problem sa činjenicom da sam ja Romkinja. Ja sam iz porodice u kojoj su roditelji bili veoma dobri. Nije bilo batina. Nisu me tukli. I kada su videli da ja idem u školu, da znam da čitam i pišem, ne bi mi dali ni kofu za pranje, jer su hteli da učim. Oni su doživeli puno radosti od mene.

Da li to znači da su vas roditelji podsticali da steknete obrazovanje?

Naravno. Oni su žeeli da ja budem neko. Moja braća i sestre su takođe pohađali školu. Ali oni nisu baš mnogo žeeli da uče. Ja sam žeela da učim. Uživala sam u tome.

Ko je iz vaše porodice završio školu?

Niko nije završio školu. Svi su se upisali u školu, pohađali neko vreme, ali nisu završili. Ja sam stvarno žeela da budem medicinska sestra.

Zašto onda to niste postali?

Prijavila sam se u jednu medicinsku školu, ali me nisu primili, iako sam položila ispite. Poslali su mi odgovor u kom kažu da nema dovoljno mesta i ne mogu da me prime. Bila sam razočarana, jer sam želela da radim kao medicinska sestra.

Da li ste išli u drugu školu?

Ponudili su mi drugu školu – tehničku. Ja sam počela da je pohađam, ali ne dugo. Nije mi se dopadala, jer to nije baš bilo najbolja za mene... Bila sam jedina Romkinja i nisu želeli da me prihvate. Nisam se tu dobro osećala, pa sam je napustila.

Dakle, prestali ste da pokušavate da ispunite svoj san?

Kasnije sam dobila ponudu da pohađam medicinski kurs. Trajao je šest meseci. Završila sam ga sa pohvalama. Onda sam završila dodatne kurseve, imam sertifikate, ali nažalost, nisam našla nikakav posao. Posle toga sam radila dve godine za Crveni krst kao zdravstvena asistentkinja. Putovala sam po romskim naseljima i držala različita predavanja o higijeni. Morala sam da idem u škole da proveravam da li deca redovno idu u školu i odlazila sam kod roditelja da ih ubedim da šalju svoju decu u školu opranu i čistu. Volela sam taj posao, ali sam posle dve godine morala da prestanem, jer se projekat završio. Tako da sam onda morala da budem kod kuće.

Da li ste tražili neki drugi posao?

Da, ali to je bilo teško. Na kraju su partneri iz Holandije došli ovde u Rudnjane. Iako nisam znala engleski jezik, ja sam otišla kod njih i počela da razgovaram. A tamo je bio i prevodilac, pa sam mogla da postavljam pitanja. Zašto su došli, šta žele i tako dalje. Kad su videli da sam tako hrabra da odmah počnem da pričam i oni su počeli da razgovaraju sa mnom. Pitali su me da li bih radila nešto za Rome, ono što smatram da im je najvažnije kao pomoć.

I šta ste vi smatrali da je najvažnije?

Najvažnija stvar za mene je bila da deca moraju imati predškolsko obrazovanje, jer ovde nije bilo predškolskog za romsku decu. Kada sam to predložila, bili su jako entuzijastični. Kroz možda mesec dana, pozvali su me i počeli da traže prostor za decu. Kasnije su došli kod mene i pitali me da tamo radim i ponudili mi da budem organizatorka. Počeli smo da razmatramo pitanje da li Romkinje mogu ići sa decom u predškolsku ustanovu. Odlazila sam sa njim u tu školu. Nisam bila plaćena za to. Radila sam kao volonterka, jer sam želela da pomognem. Na kraju smo obezbedili da majke mogu da idu sa decom. Tamo su razne stvari naučile: da pletu, vezu, kuvaju. Ja sam prevela bajke za decu na romski jezik. Radila sam sa decom i sa ženama, jer sam znala mnogo stvari. Pomagala sam, ali kao volonterka. Godinu i po dana me nisu plaćali. Otkrili su da sam uradila mnogo tamo za Romkinje i decu, pa su kasnije ti ljudi iz Holandije počeli da me plaćaju, mada to nije bilo mnogo. To je bilo pod ugovorom. Zarađivala sam 3.000 do 3.500 kruna mesečno. Ali sam uradila mnogo – bila sam jako predana tom poslu.

Vratimo se sada na vaše detinjstvo. Šta mislite – zašto romska deca nisu uspevala, posebno vaša braća i sestre? Zašto obrazovanje nije bilo važno za njih? Šta je bio najveći problem? Prepostavljam zato što su živeli na veoma nazadan način. Neki roditelji nisu znali da čitaju, pa ih to nije mnogo interesovalo. Po zakonu deca su morala da idu u školu, inače bi roditelji mogli da odu u zatvor. Tako da su deca pohađala školu, ali nije bilo koristi od toga.

A šta je sa vašim roditeljima? Da li su oni znali da čitaju i pišu? Moj otac je znao da čita, ali moja majka nije. Kada sam videla da otac ume da čita novine, bila sam veoma ponosna na njega. Mada

ne i mama. To nju nije interesovalo. Moj otac ima 80 godina sada i čak i sada, ako mu dam nešto za čitanje, on to može da pročita bez ikakvih problema. Problem je bio da iako su deca imala mogućnost da se školuju, nisu se školovala, nisu učila. Glavno je bilo da idu u školu, da im ne bi hapsili roditelje.

Znači li to da je kasnije, ako dete ima obrazovane roditelje koji su u mogućnosti da makar čitaju i pišu, koji su možda završili strukovnu školu, dete onda bliže obrazovanju?

Mislim da, ako roditelji žele, onda može da se dogodi takav preokret.

Kako je vaša porodica danas? Vaša braća i sestre – kako su oni prošli u životu?

Kada je bilo mogućnosti za rad, moja braća su radila. Sada su kod kuće i primaju pomoć.

Da li im je teško?

To je teško, jer su muškarci kod kuće, tako da je to strašno. Mislim da bi im bilo bolje kad bi radili.

Šta se po vašem mišljenju događa muškarcu koji zapravo nema posao, a treba da izdržava porodicu? Kako on to preživaljava i šta se događa u takvom slučaju?

Za njega je veoma teško, znam to, ja živim u tom mestu. Mnogo ljudi nema novca i nesrečni su. Onda prihvataju posao, možda u Češkoj, i tamo zarađuju. Donose novac kući i mogu da kupe više stvari i više hrane za decu.

Odakle je bio vaš suprug?

Moj suprug je bio iz mesta Lučenec, iz oblasti Kokave. Tamo je živeo među belim ljudima. Oni su bili jedina romska porodica.

To je bilo jako malo mesto... Upoznali smo se kad je on bio u vojsci. Bio je tamo sa mojim rođakom. Video je moju fotografiju i napisao mi je pismo, posle smo se venčali.

Da li je to bila velika ljubav? Koliko ste tada imali godina?

Imala sam 18 godina kada sam upoznala supruga. Dopisivali smo se godinu dana, on je godinu dana služio vojni rok. Zapravo nismo proveli ni malo vremena zajedno. Ja sam još uvek bila devica. Iako su momci počeli da se interesuju za mene kada sam imala 15 ili 16 godina, ja nisam bila zainteresovana. Imala sam 19 godina kada se on vratio iz vojske, i odmah smo se venčali. Nisam želela da živim na drugi način. Imali smo lepo venčanje. Bili smo zajedno 18 godina, ali se on onda razboleo i umro. Tako da sam sada već 18 godina sama.

Koliko dece imate?

Imali smo petoro dece. Imam dva sina i tri čerke. Oni sada svi imaju svoje porodice, tako da sam sama.

Kada ste ostali udovica, koliko godina su imala vaša deca?

Najmlađe je imalo 6, a najstarije 18. Nisu bili sasvim mali, ali sam morala sama da ih odgajam.

Kako ste se finansijski snalazili u to vreme?

Dok je suprug još bio živ, nismo imali svoju kuću. Živeli smo sa mojim roditeljima. Kad smo dobili sina, počeli smo da skupljamo materijal. Moj suprug je bio zidar po zanimanju, pa je on izgradio kuću. Imali smo tri sobe. Kada je on umro ja nisam imala finansijsku sigurnost. Bila sam osiromašena i živeli smo skromno. Ljudi koji su mogli da mi pomognu, ponudili su pomoći. Uglavnom su mi roditelji pomagali oko dece. Kada se on razboleo, prestao je da radi, a još uvek nije primao penziju. To je bilo veoma teško.

Da li ste ohrabrivali decu da steknu obrazovanje da bi mogli da imaju bolji život?

Moj sin je pohađao trgovačku školu. Završio je, ali ne radi. Moja čerka je pohađala poljoprivrednu školu u mestu Levoča, ali ju je napustila u završnoj godini. Samo jedna godina je deli od završetka. Prekinula je, jer je bilo teško finansijski izdržati. Za to nisam imala novca. Nisam bila sposobna da im pružim ono što sam želela. Ostale devojčice nisu više želele da idu u školu zato što nisam imala novca. Tako da ni one nisu završile. Moja treća čerka je takođe pohađala poljoprivrednu školu, jer nije imala mogućnosti da pohađa bolju školu. I ona je, takođe, želela da napusti, zbog toga što sam ja u takvoj novčanoj oskudici.

Šta mislite, da je vaš pokojni suprug bio živ i da ste imali obezbeđen život i možda finansijsku sigurnost, da li su vaša deca mogla da uče nešto bolje ili da budu obrazovana?

Naravno. Kada je muškarac u kući, on je glava porodice. Tako da bi sve bilo drugačije, jer bi on radio i donosio više novca i u tom slučaju ja bih mogla više da pomognem deci tako da oni mogu da uče. Ali nisam imala drugog izbora kada je on umro. Više nije bilo moguće da se radi drugačije.

Kakva je situacija danas? Ko živi sa vama?

Ja sam sama, ali vaspitavam svoju unuku od njene druge godine. Ona živi sa mnom.

Zašto je unuka sa vama?

Jer me ona voli još od kad je bila beba. Kada je imala dve godine, ja sam svakog jutra dolazila na autobusku stanicu kad idem na posao, a ona je živila u jednom bloku zgrada. Kad god bi me videla na autobuskoj stanici, dotrčala bi do mene plačući. I morala sam da je vodim sa sobom na posao... Od tada je ona sa mnom.

Da li vam deca pomažu? Ili je suprotno bliže istini, da oni očekuju da vi pomognete njima?

Kada sam radila, pomagala sam im. Davala sam im novac. U osnovi sve, jer sam zarađivala dobro. Bila sam sama i imala sam dovoljno za sebe, tako da sam im vidno pomagala. Ali sada, nažalost, nemam nikakva primanja. Uopšte ne zarađujem. Jedino dobijam penziju kao udovica, u visini od 109 evra mesečno i od toga plaćam stan i struju. Govorim vam istinu – ne želim da lažem pred bogom. Ali kada mi je nešto potrebno, deca mi to obezbede.

Da li mislite da Romkinja ima teži život nego ne-Romkinja?

To je teško reći. Kada živite u takvom mestu gde ima 500 ljudi i kada izadete napolje, tu je nemoguće spreciti da se deca ne potuku. Tada dolaze žene i počinju da se raspravljaju i često se potuku zbog dece. Samo zbog dece. Na primer, ovde ima 350 dece, i ta žena ne zna da li da kuva, čisti ili pazi na decu. Tako da je teško. A za neromsку ženu, ako živi u stambenom bloku, njoj nije pred očima 350 dece, kao što je to ovde. Ona nema takvih problema kao što ih ima Romkinja.

Dakle, ne-Romkinja ima više privatnosti nego Romkinja?

Sigurno. Ne-Romi imaju privatnost, a Romi je nemaju. Zato što ovde svako istrči napolje kad čuje viku. Skupe se i sve slušaju.

Da li bi ne-Romi bili sposobni da žive u tako bliskoj zajednici kao Romi?

Kako to mislite?

Ne-Romi žive u bliskoj porodici – muškarac, žena, dvoje dece – i oni rešavaju svoje probleme. Čak ni njihove komšije ne znaju šta se događa tamo. Zar Romima ne bi nedostajao ovaj više komunalan život. Kaže se da je velika porodica tipična za Rome...

Nisu svi Romi isti. Neki bi želeli da imaju mir i tišinu. Kao primer navodim sebe. Meni bi bili potrebni mir i tišina. Da imam svoj dom i da u njemu nema sve ove buke. Volela bih da to doživim jednom u životu. A ovde ne osećam taj mir. Ovde ne, ne.

Dakle, kada neki ljudi kažu da je taj život pogodan za Rome, to je samo predrasuda?

Da. Svaka osoba želi da živi u miru. Ja znam porodice koje imaju privatnost. Tamo postoji mir, tišina, i oni su srećni što imaju taj mir. Neki možda ne, neki zavise od velikih porodica i zajedničkog života. Ali i Romi žele da se prilagode, žele da žive miran život.

Kada žive u manjim porodicama, da li vam se čini da onda imaju više vremena da posvete svojoj deci i da se to posle više odrazi na njihovo obrazovanje?

Ja mislim, da. Ja bih rekla da je tako. Kada ima manje dece, više im se vremena posvećuje. Kada nema desetoro dece. Kada ne odrastaju u masi od 350. To je ono što sam mislila. Upravo to.

Kada postoji nadzor nad njima?

Postoji nadzor, više vremena im se posvećuje. Moja čerka ima petoro dece, ali ona se stvarno trudi. Kada se vrati iz škole, imaju domaće zadatke. Ona sedi sa njima i pomaže im. I sa čitanjem. Ja takođe pomažem kada sam tamo ili kada oni dođu da me posete. Oni sada imaju bukvare i ja im pokazujem. I kada ih je nekoliko, onda je lakše jer uvek možeš naći vremena. Ali kada ima više dece i porodica koja živi zajedno se uvećava, to je nemoguće.

Rekli ste da ste se udali kada ste imali devetnaest godina. Kako ste zamišljali život pre toga: kakva će biti vaša budućnost, kakvog supruga ćete imati, kada ćete se udati? Šta ćete imati u životu, šta ste želeli, kakve snove ste imali?

Moji snovi su bili divni. Drugačije nisam zamišljala život. Da ću

imati porodičnu kuću, baštu, muža koji radi i zarađuje novac, da će odgajati decu kao deo porodice. Da neće imati mnogo dece. Zamišljala sam dvoje ili troje dece, ali smo imali petoro. Moj muž je bio dobar - nisam imala nikakvih problema sa njim. Nije me tukao. Imala sam dobrog muža, jer je u selu odrastao sa ne-Romima. Odrastao je sa belim dečacima - znala sam odatle njegove prijatelje i ljude koji su ga voleli. On nije živeo život kakav žive naši Romi. Tako da sam ja imala dobrog muža - dobro sam odabrala.

Vaša deca nisu završila školu iz finansijskih razloga. Ali vi imate unuke. Šta mislite kakvu budućnost će oni imati?

Trebalo bi da bude bolja. Jer moji unuci već pohađaju školu. Ja sam stroga baka. Oni su završili osnovnu školu. Išli su u Spišku Novu Ves.

Reći će vam istinu: roditelji su se bojali da ih puste jedino zbog toga što u toj školi ima raznih ljudi. Mi ovde u Rudnjanima imamo onaj tip škole u koju idu devojčice. Uče domaćinstvo. Da šiju na mašini, da vezu. Kućne poslove. Uče nešto тамо. Ja ne znam sve. Dve unuke tu idu. Ne znam da li će se zaposliti kada završe.

Da li je to tip škole koja priprema učenike za rad ili samo za život? Da li je to nešto kao škola domaćinstva, koja priprema devojčice da budu domaćice?

Ne znam tačno, ali mislim da to ne može biti priprema za rad. To je pripremna škola za život. Takav ja osećaj imam. Kada ih pitam šta rade тамо, one kažu da kuvaju, vezu, uče da šiju na mašini. Ali i dečaci idu tu, mislim u šumarsku školu.

Kada završe takvu školu čini se da im neće biti lako da nađu posao. Da li možete da zamislite da će otići i živeti negde sasvim drugačije? U inostranstvo, u Republiku Češku na primer?

Ja bih to prihvatila. Jer oni ovde neće dobiti ništa. Neće imati ništa ovde. Sve dok žive kao što mi živimo, neće dobiti ništa. Ja bih prihvatila da odu negde, da žive u gradu.

Da li ste vi odrasli u tradicionalnoj porodici?

Mi smo morali da slušamo roditelje. Morala sam da radim ono što oni kažu. A tradicija? Uobičajene stvari. Okupljali smo se za Božić. Nismo smeli da psujemo. Govorim vam istinu. Ovih dana, kada čujem kako deca govore, to je nešto strašno. Mi nismo znali tako da pričamo. Mi nismo smeli da kažemo ružnu reč pred našim roditeljima. I ja sam svoju decu vaspitavala tako, da ne smeju da govore ružne reči. I sada sa mojom unukom isto. Čim vide na televiziji da se neko ljubi, pokriju oči i ne gledaju. Meni je to drago. Mi smo tako vaspitani da ne smemo reći ništa ružno pred našim roditeljima ili starijim ljudima. Mi to nismo smeli i držimo se toga i danas. To je jedna vrsta tradicije.

Da li govorite romski kod kuće? I sa vašom decom?

Da.

Da li se mnogo toga promenilo u životu Roma u Rudnjanima posle 1989. godine?

Da. Priznaću istinu: mnoge promene su se dogodile. Reći ću vam. Ovde su došli pobožni ljudi iz Ostrave. Iako, svi kažu mi verujemo u boga. Samo što niko od nas ne zna kako treba da primimo boga. Mi smo svi išli u crkvu. I ja sam išla u crkvu. Čvrsto sam verovala u boga. Ali nisam znala istinu. Nisam znala kako treba da živim sa bogom. Jednostavno rečeno, mi nismo znali božje zakone. Kad su konačno došli ovde da propovedaju, prihvatali smo ih posle nekog vremena. Zato što su nam se dopali. I onda smo naučili da ne smemo da psujemo, jer to nosi greh. Kada neko piye alkohol, to je greh. Tako je, stvari koje mi nismo znali i nismo znali da su to gresi. I takođe smo upoznali druge Rome iz

Bistrana, Markušovca. Nikada ranije ih nismo videli. Ali znamo da smo mi Romi takvi da možemo zajedno da se proveselimo. Danas mogu da zahvalim bogu što pričamo međusobno, mi smo kao braća i sestre. Kada se sretnemo, zagrlimo se i rukujemo. I ne zavidimo jedni drugima, ne ogovaramo jedni druge. Ovde je, na primer, bilo takvih alkoholičara i oni su prestali da piju. Neki su prestali da puše. Mnogo stvari se promenilo ovde. Žene se ovde više ne svađaju tako mnogo, jer su prihvatile božije reči u svojim srcima. Mentalitet ljudi se ovde promenio.

Da li su ovde mnogi Romi vernici?

Da, ovde ima mnogo vernika.

Da li im (Romima) nedostaje... vera, ta samosvest? Da li religija može da ih promeni?

Ja mislim da može da ih promeni. Tako da se ne boje, čak ni da idu napolje među bele. Jer ja se ne bojim. Ja dolazim, ja govorim i ne bojim se.

Bog mi je dao tu moć, tu snagu da ja mogu. Na kraju krajeva, ja sam ličnost. Zašto bih se bojala? Ja se ne bojim. Mislim da bi ljudi trebalo da prihvate reči božije. Onda ne bi bili tako zatvoreni.

Da li ste ikada sreli ne-Rome tokom verskih službi ili na crkvenim okupljanjima?

Da. Kad biste samo znali koliko ih sada mnogo ima u ckrvenoj zajednici. I to nam se mnogo svida. Tamo je sada drugačije. Sada. Ali, kada sam ranije išla u crkvu, kada je više nas išlo i kada bih sela pored bele žene, ona bi se pomerila dalje od mene. A meni bi bilo drago da "bela" žena sedne pored mene. Ali ne. Mislim u sebi da li ovi ljudi zapravo veruju u istog boga? Kada sede u crkvi i stvaraju razlike među nama. Ali danas više nema tih razlika.

Da li tamo postoji prostor koji vam omogućuje da i lično upoznate ljude?

Da, da, jer tamo postoji žensko udruženje. To je neka vrsta društvene grupe. Mi žene se sastajemo i pričamo o svemu. O našim problemima. Tamo ima i žena koje nisu Romkinje. Sve tamo jednostavno iznesu šta im je na umu. I to ženama pomaže. Jednostavno, u toj zajednici možemo sve da kažemo. To je takva radost. Mi pomažemo jedna drugoj. Kada je potrebna pomoć, skupimo priloge i damo ženi kojoj je potrebno.

Dakle, vi verujete da je bog ljubav... Romi ne vole da prihvataju kaznu, jer su zapravo na neki način kažnjeni u ovom društvu samim životom, bojom vlastite kože. Zbog toga tragaju za bogom koji ne gleda na boju kože?

Ja nikog ne osuđujem. Potrošila sam mnogo vremena tražeći istinu. Istina koju sam pronašla nije u strahu, već u božijim zapisima. Na primer, mi ranije nikad nismo čitali Bibliju u crkvi. Sveštenik je govorio biblijske stihove u crkvi. No, ovde čitamo Bibliju.

Da li se sećate kad ste prvi put nosili pantalone kao devojčica?
Imala sam dvanaest godina. Majka mi ih je kupila na moj zahtev. Bože dragi. To je bilo odelo! Potpuno karirano. Bile su to pantalone i sako sa kaišem. Stvarno sam volela da nosim te stvari. I danas nosim pantalone. Ne želim da nosim suknce. Ja sam stvarno volela te pantalone koje sam imala u svojoj dvanaestoj godini. Jer sam pre toga nosila samo suknce, haljine sa karnerima.**Šta pantalone znače za vas?**

Kada nosim pantalone, osećam se seksi. Ja nikad ne nosim kratke suknce, samo duge. Pa, ranije, kada smo nosile suknce, za

Rome, kada bi videli razgoličene noge – to nije bilo lepo. Njima se to nije dopadalo. Ni roditelji nisu hteli da pokazujemo noge i dekolte. To je ono kako smo učene. Kad imam pantalone, totalno sam prekrivena. Tako je, ništa nije vidljivo. I ja još uvek nosim pantalone, jer ih volim. Ne nosim suknje ili haljine.

Kako se mladi Romi danas oblače?

Danas? Stomake pokazuju, gaćice, nije to više ono što je nekad bilo. Mi smo morale da nosimo duge haljine i suknje.

Da li vam se to dopada?

To više ne može da se spreči. Jer za njih je to lepo. I ne bih rekla da mi se ne sviđa. Ja sam se navikla na to. Ovaj svet je takav da je sad to svima normalno. Stari običaji su izumrli. Sada su stvari potpuno drugačije. Tako ja to razumem.

Zar nije sramota što su neki običaji nestali? Uglavnom oni koji su cenili čast Roma? I to što Romi prosto prihvataju najjednostavnije i najpovršnije stvari?

Žao mi je što su ti običaji nestali. Jer ovi stariji ljudi kojih se sećam su imali poštovanje. Mi smo ih poštivali.

Da li vi osećate da ste siromašni?

Ne, uopšte ne osećam da sam siromašna. Jer kada imam šta da jedem i obučem, novac nije bitan. Ne osećam se loše. Imam boga, tako da nisam siromašna. Ne osećam se tako, ne.

Dakle, siromaštvo više leži u unutrašnjoj praznini nego u novcu?

Osoba se uobrazi kada ima novca.

Da li to važi unutar zajednice?

Da, važi. Ne volim uobražene ljude. Nadmeni su zbog toga što

imaju novca. Kakav nameštaj imaju, koliko novca, koliko im je moderna odeća. Ne volim takve ljudi. Ne. Ja kažem: osoba može biti bogata, može imati mnogo novca, ali još uvek mora biti ličnost.

Šta biste vi radili kada biste imali puno novca?

Razdelila bih ga. Dala bih ga onima kojima je potreban. Prvo bih se pobrinula za decu, porodicu i zatim bih podelila onima kojima je najpotrebniji.

Šta je po vašem mišljenju siromaštvo?

Siromaštvo? Ja zamišljam onu decu koja žive u Africi. Koja imaju otečene stomake i kojima se vide kosti. Oh, kako me samo prođe jeza, kad to vidim.

A šta je sa romskim naseljima?

I u romskim naseljima ljudi žive u siromaštvu. Ali ja mislim da sve dok dobijaju nekoliko kruna, još uvek nije tako loše. Znam da nemaju posla, da su nezaposleni. Bože, to je teško za mene. Ali može tako da se živi. Čak i sa ovom podrškom neko može da živi. Zašto ne? Ako se postarate da se ne kupuje alkohol. Čovek treba da razmišlja o tome da je deci potrebno brašna, ulja, kako bi mogla da žive.

Da li su po vašem mišljenju Romkinje dobre domaćice?

Da, jesu. Mislim, neke jesu. Pa, neke jesu. Kada odu u prodavnici, oni mnogo kupuju, do tri ili četiri hiljade kruna. I ja znam da ovde gde ja živim imaju hranu. Imaju zamrzivače i frižidere. Dakle mogu da idu u veliku kupovinu. Iako im posle toga ne ostane mnogo od te pomoći.

Ostavljaju one dovoljno novca da deca mogu da idu u školu. Potreban je novac za autobus.

Kad se kupuje hrana, da li je važno da je hrana visokog kvaliteta ili samo da je bude dovoljno?

To je teško pitanje. Mislim da kupuju najjeftinije proizvode. Ne razmišljaju o kupovini skupog mesa ili skupih namirnica. One kupuju tako da imaju dovoljno da preguraju mesec dana.

Dakle, da bude dovoljno?

Dakle, da bude dovoljno.

Šta je sa porodičnim nasiljem nad ženama?

Pre nego što smo spoznali boga, kad smo pili, svađali smo se i tukli. Ali danas više ne. Stvari su mnogo mirnije sada. Duže vremena nisam videla da momak tuče devojku.

Da li je tome doprinela činjenica da su se ovde u Rudnjanima stambeni uslovi manje više poboljšali? To što je država uložila u stanovanje?

Dozvolite da vam kažem. Od 1997. godine sam se borila. Bila sam velika borkinja. Tamo gde smo živeli pre bilo je klizište, i ja sam bila jedina žena koja se ozbiljno borila da nam nađu bolji smeštaj. Pozvala sam medije, pisala sam vlasti. Takve stvari sam radila. Samo sam želela da pomognem. I učestvovala sam na sastancima, o svom trošku. Janko Kompuš je još uvek radio tamo. Iako je to bilo teško za mene samu, vozom sam išla na te sastanke. Tako sam mogla da predstavim naše probleme. Pokušavala sam svuda, svuda, i na kraju sam uspela. Tako da su nas 1970. godine preselili, to je bilo u zimu pre Božića. Mislim da nam je to pomoglo. Zato što se više nismo plašili. Strah nas je bilo da živimo tamo na klizištu i bio je opravdan strah, jer se nešto kasnije sve obrušilo. Dakle, kad smo se preselili, to je za nas bilo nešto divno. Kada smo se na kraju svi iselili, bilo je veliko veselje. Proslavili smo Božić u tim stambenim blokovima.

Da li Romkinja može biti politički aktivna?

Ja mislim da može, da.

Da li će ih muškarci Romi poštovati u politici?

Pa, kada sam ja bila mlada oni su me poštivali. I danas me poštuju. Misle da sam najmudrija žena na svetu. Kad završavaju neku papirologiju, traže me. Ja im objasnim stvari, pročitam, napišem prijavu. Uglavnom, dolaze kod mene i veruju da im mogu pomoći.

Kako je moguće izgraditi takvo poštovanje u zajednici, prvenstveno sa muškarcima Romima?

To je obrazovanje, oni su znali da ja radim. Videli su da ljudi dolaze kod mene. Imala sam poznanike, prijatelje. Kad sam radila u školi, niko nije želeo da prisustvuje roditeljskom sastanku. Romi nisu išli, ali kada sam počela da radim тамо, dolazili su. U školi su bili iznenađeni, čuli su da Cigani dolaze на roditeljske sastanke. Tako je to bilo.

Kad biste nešto mogli da promenite u životu, šta bi to bilo?**Ako pogledate unazad na svoj život?**

Volela bih da bude mir među nama i ne-Romima. Da mi Romi ne budemo uvek zabačeni negde, i izvan sela i izvan grada. Da se to promeni. Naša deca ne bi trebalo da trpe izdvojena u odeljenja u kojima su samo romska deca. Tako bi mogla da nauče od drugih da se prilagode životu. Da nas niko ne osuđuje...

Zašto su Romi diskriminisani po vašem mišljenju?

Zbog boje kože. I zbog činjenice da svi misle da Romi samo kradu, da su lopovi, da ubijaju. Na taj način mi smo osuđeni. Većina veruje da Romi ne želete da rade. To uopšte nije istina. Romi želete da rade. Kad bi imali zaposlenje, oni ne bi sedeli kod kuće. Čak i sada prelaze velike razdaljine da bi radili.

Šta biste promenili u životu?

U mom životu? Pa, šta je moguće promeniti sada?

Pa, retrospektivno. Recite nam, “da sam to učinila drugačije ...”

Imala sam jednu priliku, i žao mi je zbog toga. Do današnjeg dana žalim što nisam to iskoristila. Jedan profesor u Bratislavi, doktor, ponudio mi je da studiram kod njega. I ja sam danas mogla da budem medicinska sestra, da sam prihvatile. On me je odabrao kada sam pohađala kurs u Kisaku. Čak mi je ponudio svoj stan da živim u njemu. Ali sam bila mlada devojka i plašila sam se. Razmišljala sam kao i mnogi drugi Cigani: on bi mi mogao učiniti nešto nažao. Takve strahove sam imala.

Da li je on bio ne-Rom?

Da. On je podučavao u Bratislavi. Predavao je tamo. Govorio mi je: "Povešću te sa sobom i ti možeš da pohađaš moju školu. Ja će te podučavati. Živećeš sa mnom." Ali sam ja, kao jedna priglupa Ciganka, mislila: on će mi učiniti nešto nažao... To me žulja. Žao mi je što nisam otišla.

Možete li zamisliti sebe da ste uspeli da postanete medicinska sestra? I da danas radite kao medicinska sestra? Kakav bi vam život bio da ste otišli u tu školu?

Ja sam stvarno htela da budem medicinska sestra. Htela sam da pomažem ljudima. I uglavnom sam govorila: gde god ima Roma, ja će im pomoći. To je bio moj veliki san. Htela sam da radim. Da se to dogodilo, ja bih danas bila srećna.

Imate li osećaj da je to bilo moguće da ste se više potrudili?

Ne, tada nisam imala takav osećaj. Jer sam uvek mislila da smo mi Cigani i da smo na marginama društva. Niko neće da nas čuje, niko nas ne shvata ozbiljno. Uvek sam se tako osećala.

Nisam tad bila ovakva borkinja. Plašila sam se. Zato što mi uvek bivamo gurnuti u stranu. Nisam se tada borila, ali kasnije, posle nekog vremena, kada sam otkrila da je to moguće, borila sam se. Ali, već je bilo prekasno.

Da li mislite da razlog što romska deca napuštaju školu nije samo finansijski, već da im i njihovo okruženje, hajde da kažemo, na jedan sofisticiran način, šalje poruku da su manje vredna? Da ona zapravo ne žele ili ne mogu da žive u takvom okruženju u kom postoji sve vrste skrivenih oblika ponižavanja, marginalizacije?

To je kao što sam već rekla. Na primer to, da ne-Romi ne gledaju pozitivno na našu decu i Rome. I dete to oseća. Jer kada neko iz škole pogleda dete, ne osmehne mu se, još se i ponaša loše, dete se boji. I zato deca misle da su inferiorna. I kažu: "Niko me ne voli, jer sam Ciganin, Ciganka". I zbog toga su tako inferiorni, i tako se osećaju. Izdvojeni su od bele dece.

I zato ne vole školu?

Možda da. Ja vam stvarno ne mogu sa sigurnošću to reći.

Šta mislite da li su Romi živeli bolje pre 1989. godine ili posle 1989. godine?

Mislim da su živeli bolje pre.

Zašto?

Život nije bio tako skup. Iako je bilo manje novca, živeli smo bolje. Danas je sve jako skupo. Moraju dobro da razmisle šta će da kupe, ono što je manje skupo. Život je pre bio bolji.

Kad biste imali priliku da kažete nešto članovima Evropskog parlamenta, što bi to bilo?

Da se napokon nešto učini da ljudi mogu da se zapošljavaju.

Muškarci ne treba da sede kod kuće i primaju pomoć. Zar ne bi bilo bolje kada bi ljudi radili? Teško je živeti bez posla. Ako ste uvek kod kuće, ne vidite ništa od sveta. Samo najbliže okruženje. Mislim da su ljudi umorni od toga.

Da li mislite da članovi Evropskog parlamenta imaju dobre podatke o Romima u Slovačkoj?

Mislim da imaju, da. Samo, oni znaju ono što im drugi kažu. Ali kad bi došli da žive među Romima, makar samo nedelju dana, mogli bi sami da se uvere kako je to. Možda bi promenili mišljenje o Romima.

Kad bismo se našli ovde za možda pet godina, možete li da zamislite šta će se sve promeniti u vašem životu do tada?

Šta može da se promeni? Biću starija, možda će biti još teže.

Šta bi se moglo promeniti u vašem ličnom životu?

Za pet godina... Bože.

Koliko ćete imati godina?

Imaću šezdeset do tada. Možda će moje unuke završiti školu i raditi. Možda će se za pet godina otvoriti neki poslovi. I muškarci više neće sedeti kod kuće. Čak će i žene biti u mogućnosti da rade. Zašto ne? Žene bi poskočile od zadovoljstva kada bi imale posao.

9

Romkinje u Brazilu

Fernanda P. Amaral sa Sumajom Saran
Prevela Ksenija Livada

Većina ljudi može da zamisli Rome samo na nekolicini mesta. Može da zamisli sliku Cigana u Španiji koji igraju flamenko (naziv igre nas podseća da su Romi, u vreme kada je nastao ovaj ples, tek pristigli u Španiju i to uglavnom kao izbeglice iz Belgije), ili pomisle na boemske prosjake iz 19-og veka sa ulica Pariza (ovde nas naziv podseća na vreme kada je mnogo Roma izbeglo iz Češke u Francusku, gde je reč boem, ili Čeh, bila sinonim za Cigane), ali Cigani su dosta prostorno rasuti po svetu. Romi žive u svim krajevima Evrope, u bivšem Sovjetskom Savezu, ali i u onim delovima sveta koje su kolonizovale evropske zemlje, od Australije do Argentine. Romi žive na Havajima, u Izraelu i na Kubi. Španija i Britanija su u kolonije deportovale ljude bez stavnog boravka ili zaposlenja, pa je početkom 18-og veka bilo puno Roma u Severnoj i Južnoj Americi.

Ipak, retko možemo da pročitamo nešto o životu i kulturi Roma u Južnoj Americi. Život Roma u Brazilu je zanimljiv zato što je ova zemlja dugo bila dom mnogim Romima iz Istočne Evrope i mnogim ciganskim porodicama iz Portugala i Španije. Za Brazil je u romskoj istoriji vezana jedna interesantna činjenica: naime Brazil je jedina zemlja koja je ikad izabrala predsednika koji je

imao romsko poreklo. Žuselino Kubiček, koji je bio predsednik od 1956. do 1961. godine, bio je polu Rom i imao je nomadske rođake.

Sledi neuobičajen i kratak uvid iz perspektive izvan zajednice, u zajednicu koja ima iznenadujuće mnogo zajedničkog sa Romima iz celog sveta, zasnovan na razgovorima sa nekolicinom Romkinja.

Ko su brazilske Romkinje? Koje su njihove potrebe i kako im je feminizam pomogao?

Antropolog Frans Munen primećuje da je prva zvanična pojava „Cigana“ u Brazilu bila 1574. godine, kada je Žoao de Toresova „ciganska“ porodica deportovana iz Portugala u brazilsku koloniju. Veliki prliv katoličkih Cigana imao je veze sa katoličkom dogmom i represijom na Pirinejskom poluostrvu. Iako su bili hrišćani, na njihov brak i običaje krštenja, proricanje sudbine kao izvor prihoda i posebna slavlja gledalo se kao na paganstvo. Vlasti su smatrali čitavu „cigansku“ populaciju nemoralnom (Texeira, 2008). Najveće deportacije počinju 1686. godine kada je trebalo naseliti najsevernije krajeve Brazila.

U sledećem veku, Salvador je postao glavni grad ciganske brazilske zajednice. Teišeria kaže da „od 1780. do 1786. godine državni sekretar mornarice, Martinjo de Melo Kastro, šalje grupe od 400 Cigana godišnje u Brazil“. U Rio de Žaneiru, neke ciganske zajednice su procvetale. Stekli su novac i radili u kancelarijama tokom 18-og i ranog 19-og veka. Njihovi plesovi i muzika su uglavnom bili cenjeni u visokom društvu. Međutim, brazilsko društvo je i dalje gledalo na Cigane kao na pljačkaše i skitnice.

Danas, sa ograničenim mogućnostima za obrazovanje i sa retkom profesionalnom spremom, neke romske žene prose po

ulicima i gledaju u dlan. Ovo ne doprinosi poboljšanju slike o zajednici, kao što možemo da zaključimo na osnovu isečka iz Munenovog istraživanja (2008):

“Za obične ljude Ciganke su i dalje gomila skitnica.

„Te kučke, divljakuše, žive na ulici i uz nemiravaju druge. Čekaju priliku da ukradu bilo šta,“ kaže M.A, pedesetogodišnjakinja. Ona smatra da treba proterati Ciganke iz *Lagoa*. (Žoao Peso, O Norte, 16.10.93)

Kad sam stupila u kontakt sa kalonskim Ciganima koji žive u Bahiji, saznala sam da nijedan novinar nije imao petlju da lično poseti ciganski kamp. Samo nekolicina odraslih žena koje znaju da gledaju u dlan „izlazi na ulicu“ (zapravo na udaljenu obalu, turističku zonu, ili *Lagoa* u centru Žoao Peso), a ostale koje nisu dobro naučile ovu veštinu nisu nikad ni izašle iz kampa.

Ako kažemo da je život za romsku populaciju u Brazilu komplikovan zbog predrasuda, šta da kažemo za život Romkinja? Ovim ženama je bila uskraćena svaka mogućnost napredovanja u životu, uglavnom zbog predubeđenja koja su važila za sve žene u Brazilu. Povrh toga Romkinje su smatrane skitnicama, lažljivicama.

Šta da uradimo sa ovom percepcijom?

Pitanja za četiri Romkinje iz Brazila

Identifikacija po grupi, godištu, obrazovanju, zanimanju, gradu:

Grupa: Kalderaš

Godine: 32

Obrazovanje: diplomirala

Zanimanje: spisateljica, specijalistkinja medicinske radiologije

Grad: Karaguatatuba

Grupa: Kalon

Godine: 23

Obrazovanje: u toku

Zanimanje: državna službenica

Grad: Souza

Grupa: Sinti (Estrekarja)

Godine: 46

Obrazovanje: nedovršeno (PR i marketing)

Zanimanje: razno

Grad: Sao Kaetano do Sul

Grupa: Sinti (Valštike)

Godine: 44

Obrazovanje: završila školu

Zanimanje: spremaćica

Grad: Sao Paulo

Tri od njih četiri su rekле da su nekad bile diskriminisane zbog svog etniciteta. I tri od njih četiri su se složile da društvo treba više da zna o njihovoj kulturi. Jedna od njih, Žade Kamargo, kaže: „Ne mislim da treba da postoji poseban projekat za promociju naše etničke grupe, jer će to stvoriti podelu između Roma i ne-Roma. Mislim da umesto toga treba da se zna više o našoj kulturi...“

Ingrid Ramanuš je Romkinja koja veruje u predstavljanje svoje kulture: „Kada se iole govori o našoj kulturi u medijama, to ne rade Cigani, već drugi u naše ime. U praksi to često dovodi do nesporazuma i nerazumevanja kakvi smo mi zapravo. To je bitka sa kojom se moj muž i ja suočavamo. Zato smo osnovali neprofitnu organizaciju čiji je cilj promocija romske kulture. Držimo besplatna predavanja. Prezentaciju uvek završimo muzikom i plesom... Sami sve finansiramo.“

Kalin Šukar kaže:

“Snažnijim širenjem naše kulture, imali bismo više prilika i da okončamo to što nas generalizuju: kada Ciganka uradi bilo šta loše, društvo nikad ne govori *njeno* ime, već kaže Cigani, u množini, kao da su svi Cigani loši ljudi. Ovo... stvara još više predrasuda i povećava diskriminaciju.”

Kada sam postavila pitanje o široj viziji romske kulture, jedna ispitanica je pomenula narodnu religiju kao izvor stereotipa. Rekla je da pojedine afro-brazilske religije veruju u „ciganske duhove“ koji rade na duhovnom nivou. Ljudi nekad brkaju „rad sa ciganima“ na duhovnom nivou i pripadnost romskoj etničkoj grupi.

„Ovo može da stvori velike nesporazume i predrasude zato što ti ljudi sebe predstavljaju kao Rome, ali ne znaju ništa o romskoj etničkoj zajednici, tako mogu da pošalju pogrešnu sliku o tome što znači biti Rom.“

Ingrid je pričala o svom venčanju. U njenom klanu je običaj da muškarci nose šešir kad god su izvan kuće. Sa šeširom na glavi i u pratnji porodice i prijatelja, došli su u opštinu. Matičar je tražio da mladoženja skine šešir u znak poštovanja, dok je venčanje trajalo. Mladenci su pokušavali da objasne šta čin nošenja šešira predstavlja u romskoj kulturi, ali uzalud. Bilo je potresno. Gosti na romskom venčanju bili su svedoci incidenta i poniženja Ingridinog muža. Posle obreda, uložili su protest. Kad se kasnije par vratio u opštinu, matičar je, uz izvinjenje, dozvolio mladoženji da nosi šešir.

Feminizam/i i Romkinje

Romi u Brazilu imaju mnogo problema i potreba u oblasti obrazovanja, zdravlja i zaposlenja. Godine brazilskog feminizma

nisu uradile mnogo da inkorporiraju zahteve Romkinja za zaštitu i poštovanje. Hoću da ispitam preovlađujući pogled na romske žene u Brazilu i to koliko su one nevidljive feminističkom pokretu. Na Romkinje se u Brazilu uvek gledalo kao na jadnice i nepoštene proročice, ali vremenom se pojavila i drugačija stigma. Na primer, postoji ono što Tekseira zove „jaka, seksi žena, čak i osvetoljubiva i strastvena, fascinantna“.

Ova slika seksi Romkinje se pojavljuje svaki put kad ukucamo u pretraživač gugl reč „Ciganke“ na portugalskom. Nailazimo na slike prelepih, mladih žena izvajanih tela, u provokativnoj odeći, duge kose, koje imaju bujne grudi, prikazane u seksi pozama. Upravo ovakve slike ilustruju većinu blogova u kojima se diskutuje o romskim zajednicama i njihovim kulturnim običajima. Provela sam tri meseca tražeći slike „Ciganki“ i naišla sam na samo nekolicinu slika starijih žena.

Dok se na romske žene generalno gleda kao na veoma seksi i atraktivne, na Romkinje koje žive po ulicima se gleda kao na „šarlatanke i čupave prevarantkinje“ (Veloso, 2008). Po istraživanju Letisije Velozo, opterećene ovim predrasudama Romkinje ne uspevaju drugačije da se predstave na radnom mestu ili na razgovorima za posao. Žena iz njenog istraživanja kaže: „Jednom mi je neko rekao da ne mogu biti Ciganka, zato što sam čista i obrazovana. Ljudi ne mogu da pojme da nomadi (mnogo žena iz ove zajednice žive po privremenim logorima) imaju težak život.“

Munenovo kratko istraživanje o ciganskoj zajednici iz Souze 1993. godine donosi jednu uz nemirujuću činjenicu. On u tom tekstu traži da „kompetentne osobe iz oblasti zdravstvene zaštite“ provere tvrdnje da su Romkinje u Souzi bile prisilno sterilizovane:

„Na pitanje zašto je smanjen natalitet, mnogi Cigani su kao odgovor naveli siromaštvo i teške uslove u kojima žive danas... ali bilo je i onih koji su optužili doktora iz lokalnog porodilišta za sterilizaciju ciganskih žena... Ovim ženama su podvezali jajnike. U najmanje tri slučaja, sterilizacija je urađena bez znanja i pristanka para...“

Feminizam i brazilske Romkinje: dijalog?

Ženski pokret se pojavio kao potencijalna moć za celu Latinsku Ameriku. Feministkinje su dovele u pitanje mušku dominaciju u kući i u javnom prostoru. Služavke, žene u politici, marginalizovane žene, žene političke aktivistkinje i sve ostale borile su se za svoja prava. Feministički pokret se pojavio u Brazilu za vreme diktature. Feministički pokret 1970-ih se borio za demokratsku slobodu i političku amnestiju.

Po rečima Džoan Skot (1998), „socijalna struktura gradi odnose između muškaraca i žena i ideju o ženi“. Postoji kolektivna ideja o tome kakva treba da bude Romkinja; sa tom idejom moramo da raskinemo. Postoji etnička grupa sa određenim kulturnim karakteristikama, ali te karakteristike treba da se prouče bez stvaranja predrasuda prema pojedincima.

Feminizam može da učini vidljivom situaciju u kojoj se nalaze brazilske Romkinje, pokazujući njihove problem društvu i insistirajući na jednakim pravima muškaraca i žena. Nužno se postavlja pitanje zašto se feminizam do sada nije bavio ovim ženama. Na žalost, nemamo puno istraživačkog materijala o romskim ženama u Brazilu. Možemo to da promenimo, podržavajući istraživanje u ovom neispitanom polju. Neophodno je da se kolektivno mišljenje o brazilskim Romkinjama dekonstruiše i smesti u društveno-istorijski kontekst.

Sumaja Saran, Romkinja priča o svom iskustvu:

„Puno ljudi, iz ljubavi, iluzije ili ludila, kaže da su iz ciganske loze nakon što pročitaju knjigu ili vide cigansko ime u svojim dokumentima. Tako naprasno postanu „Cigani“, bez ideje šta to znači... Postoje stereotipi vezani za obrazovanje, inteligenciju, seksualnost. Dok sam studirala, mogla sam jasno da vidim iznenađenje na licima mojih kolega kada bi saznali da sam ja Romkinja koja ide na fakultet. Lekcija koju sam naučila glasi da je ova kultura preživela zahvaljujući svom ponosu... Mnogo puta sam morala da objašnjavam da Ciganke ne idu okolo razgolićenih ramena i zavodljivog hoda... Objašnjavala sam da su ciganske žene normalne žene i majke. Uče, brinu o svojoj porodici i sanjaju... kao Ciganka, ja sam ovo isto ljudsko biće i znam odakle potičem... Ponosna sam na svoju kulturu...“.

10

Sećanje na ljubavne afere

Ištvan Forgač

Prevela Jasmina Tešanović

Poznavajući rad ovog pisca već godinama, želeo sam da ga uključim u knjigu. Iako potiče iz tipične romsko-mađarske porodice i skromnog je porekla, pohađao je dobar fakultet. Kao student, a posle i kao službenik u multinacionalnom, kosmopolitskom okruženju, imao je priliku da se bori protiv stereotipa koji su Mađari i ostali imali o Romima, ali i da iste obrne u svoju korist. S obzirom na mađarsko (i evropsko) uverenje da su Romi post-komunističke Evrope nevoljni i da ih je nemoguće asimilovati, smatram da je značajno kako je Ištvan Forgač predstavio odnos svoje veoma tradicionalne porodice prema njegovoj ljubavnici iz spoljnog sveta i njegovom životu u neromskom društvu.

Isto tako, njegovo pisanje mi je veoma iznenadjuće. Njegova svakodnevna ličnost je toliko drugačija od osobe koja priča anegdote, da teško mogu da ih povežem. Možda je to deo čara njegovih međuetničkih veza. Postoji potreba za novim likom, potpuno drugačijim i neočekivanim, ispod maske stereotipa. Kao što je i potreba za drugim i različitim tipom bele devojke očigledno srž jedne od Ištvanova priča.

Njegove vulgarne priče romskog mladića koji se upuštao u seksualne odnose sa neromskim svetom, pokazuju smešne i

ogoljene momente – i dobre i loše – kako je to biti objekat tuđe egzotike.

Vatra u venama. Ovo mi je bila omiljena fora koju sam koristio na ženama koje sam upoznavao kasnih '90-tih u pabovima ili na fensi terasama u Budimpešti. Dobra stara vremena.

Vesela i uzbudljiva dla, vatra u venama. Ili još bolje, crvena, tečna vatra struji kroz moje telo, paleći mi um i srce. Žene su oduvek volele muškarca Ciganina koji priča kao pesnik i startuje ih sa nečim novim. Ne standardne priče o novcu, kolima, ili položaju, već elementi iz bajke, koji ih podsećaju na njihovo detinjstvo. Naravno, bile su potrebne savršene okolnosti; lep bar, fina terasa, kozmo. Ili neko dobro mađarsko vino iz Viljana. Ali uglavnom je zavisilo od pristupa. Najsmešnije je što su se ove dame dugo, dugo držale kao da nikad, ama nikad ne bi hteli da razgovaraju ili da uopšte budu u istoj prostoriji sa Ciganinom. Ali ja sam to mogao da promenim.

Pre nego što dođem do žena, da podsetim čitaoce da biti Rom u Mađarskoj – možda bilo gde u svetu, ali pogotovo u bivšem Sovjetskom bloku – nije lako. Stranac si. Uglavnom nepoželjan, iz nedobrodošle porodice ili zajednice. Mora da si siromašan, živiš u uslovima trećeg sveta, imaš mnogo dece i rođaka, svedok si nasilju u porodici. Verovatno si i sam silovatelj. Svi treba da te se plaše. S druge strane, možeš da smatraš poreklo zanimljivim, ako uspeš da ga spoznaš, a da ne postaneš deo toga. Svet Cigana je uzbudljiv i odvratan u isto vreme. Nešto o čemu ne znaš, a mogao bi satima da pričaš. Moliš da proviriš, da uskočiš u srce posebnog sveta sa garancijom da ćeš ga napustiti čim budeš spremna.

U Mađarskoj većina ljudi su stranci. Mađari su specijalna mešavina Slovena, Jevreja, Roma, Rumuna i Nemaca. Poslednji

pravi Mađar mora da je napustio zemlju rane 1900-te i otišao u Ameriku ili Australiju, da gradi filmske studije i da pomogne da se izgradi Njujork. Svi koji su ostali su mešavina. Shvatiš to kad pogledaš njihova prezimena, pogledaš im fizionomiju. Mogu biti Srbi, Bosanci, Nemci, Jevreji, Romi, Rumuni, Slovaci. Ili gledajući iz drugog ugla, svi Srbi, Jevreji, Romi i Slovaci mogu biti Mađari. Francuski premijer je Sarkozy, mađarsko prezime. To je prezime romskih familija vekovima. Svaki dan upoznaš nekog ko se zove Gdin Sárközy u Mađarskoj ili u Slovačkoj, i možeš biti siguran da je Ciganin, ili da bar ima ciganske korene. Znači Monsieur Sarkozy, *lasho djes tuke, phrala*. Mađarska je kazan u kome su se sve manjine zajedno kuvala da postanu većina, takozvani Mađari, te da diskriminišu one sa kojima nisu mogli da se stope. Mađarska mora ponovo da nauči kako da živi u harmoniji sa svojim manjinama i da živi s njima bez problema kao što je bilo u Austro-ugarskoj monarhiji, pre više od sto godina.

Danas postoji veliko nepoverenje. Ali sa druge strane – i ovo smatram zanimljivim – Mađarska, posebno Budimpešta, je toliko ponosna na svoje raznobojsno, multikulturalno nasleđe, iako u svakodnevnom životu ljudi nisu toliko tolerantni. Posebno ne prema Ciganim.

Ali samo sekund. Ko su ti Cigani o kojima pričamo? Stvarno bih ovde da podvučem da tamo nema ciganske ili, kako više vole da budu zvani u većini Evrope, romske nacionalnosti. Nema zajednice ili zajedničkog porekla uopšte. Postoje *plemena*, ili jednostavno ciganske grupe koje mogu biti različite. Slično je kao sa američkim domorocima (*Indijancima*), koji koriste imena svojih etničkih grupa koja se odnose na njih, tako da u stvari nema Indijanaca, već *Siuksa, Apača i Dakota*. Naravno, većina građana i vlada žele da uproste stvari što je više moguće, tako da smo mi samo obični Cigani, što se tiče društva. Nikoga se ne

tiče što ja potičem iz *plemena Lovari*, jedne od najpoznatijih i najcenjenijih zajednica u Vlaško-romskoj zajednici i nemam ni zajedničku istoriju ni isti sistem vrednosti sa preostale dve grupe u Mađarskoj, *Romungrima* i *Banjašima*.

Mađarska je zemlja u kojoj živi skoro milion Cigana, od deset miliona ukupnog stanovništva, tako da je svaka deseta osoba Ciganin, podeljeni u tri glavne grupe. Izvan grada postoje stotine sela i malih gradova u kojima su veoma vidljivi, žive u getu ili kartonskim naseljima u zaista lošim uslovima i stvarno izgledaju kao da su razbojnička manjina. Siromašni su, prljavi, glasni, sebični, nije im stalo do harmonije i saradnje. I prežive sve.

Kad napuste svoje zajednice, Cigani su diskrimisani u obrazovanju (u segregisanim odeljenjima ili čak školama), na poslu i na javnim mestima. Zabranjen im je ulaz u barove, restorane, itd. Možda ste čuli za slučajeve sterilizacije u Slovačkoj u državnim bolnicama '90-tih. Nastaviću dalje. Nemam reči.

Većina stereotipa su negativni i cela Mađarska je sigurna da su Cigani, od celog mađarskog društva, najopasniji, najglasniji, rođeni kriminalci. Kradu, samo se jebu i rađaju decu, i ne zanima ih obrazovanje, ne misle na sutra. *Ljudi koji žive od danas do sutra i koriste sve mogućnosti, bilo šta da im zatreba.* Da, mislim da ovako većina neciganskog naroda misli o nama.

Bio bih srećan da mogu da kažem da je sve to sranje. Nažalost, ne mogu. Zatvori su puni Cigana, kao i porodilišta. Televizijske vesti uvek prenose neki ciganski incident na selu ili da je ciganski političar ili vođa optužen za korupciju. Većina je ubedjena da su njihove predrasude opravdane – samo gledajte vesti, čitajte novine.

Nekada sam radio za kancelariju mađarskog premijera i imao šofera. Jednom mi je rekao u kolima „Ištavne, zašto se ne vratiš u Indiju? Bilo bi mnogo bolje i za Cigane i za Mađare. Zašto ne predložis tu ideju UN-u?“

Nazad u Indiju. Super.

Zajedno sa negativnim stereotipima, postoje neke pozitivne pretpostavke. Ciganski narod je egzotičan, oni žive potpuno slobodno, bez propisa i frustracija. Ciganin je najbolji igrač i muzičar u Evropi i, naravno, najbolji ljubavnik na svetu. Živi kako hoće, instinkтивно. Sećate li se spota Dženifer Lopez? Džej-Lo nailazi na cigansku čergu u šumi i pridružuje se grupi. Obožavam ga. Svi pozitivni stereotipi su u tom spotu. I Madonna. Imala je sličnu fazu, zaljubljuje se u bend Gogol Bordela, i maze je Cigani. Britni Spirš je sledeća.

Odrastao sam u pravoj ciganskoj zajednici, gde obrazovanje nije bilo prioritet. Najvažnija stvar je bila da se što pre oženiš i da dobiješ decu. Nađi svoje mesto u zajednici i pridruži se porodičnom biznisu. Naša zajednica na prvom mestu. Moj otac je oduvek govorio „Zgazi ih! Uhvati ih za gušu, sine moj“. Ne zato što je htio da se sukobi sa gadžo ljudima, već zato što je htio da me ojača i učini ponosnim na moju jedinstvenost, na moj manjinski status.

Kada sam bio mali, otac je shvatio da imam talenta i da će možda biti prvi posle niza godina iz naše zajednice koji će da završi školu, možda ode na fakultet. Svi su ga upozoravali na opasnost neizbežne asimilacije. Napustio bih njihov način života. Ali moj otac je verovao u mene. Nadao se da će jednog dana izrasti u pravog Lovari muškarca i kao takav naći svoje mesto u gadžo društvu.

Danas kada ljudi pričaju o Ciganima u Evropi i kad neće da koriste reč *Ciganin* ili *Rom*, nazivaju ih *ugrožen narod*. I kad kažeš tako, misliš da im treba pomoći, da ih koči njihovo poreklo. Mene nije. Ja sam imao dva maternja jezika, dve kulture i dva načina razmišljanja i diplomu visokog obrazovanja. Našao sam način da se izrazim i u romskom getu i na 37-om spratu Svetske banke u Vašingtonu. Postao sam Ciganin koji može da ponese svoj svet gde god hoće i da stvori novi, ako poželi. Rekao bih da ja mogu da živim u oba. Doneo sam u gadžo svet svoj ciganizam, gde niko ne želi da ostane, ali svi žele parče tog egzotičnog, drugog života. Mogu da im organizujem povratno putovanje.

Dorka

Bila je moja prva prava veza. Smeđa kosa, krupne oči, prelepa bela koža koju muškarac nikad dotakao nije. Nikad nije bila zaljubljena i nikad pre nije imala pravi seks. Bila je anđeo, verovala je u Dobro, plašila se Zla i imala više kočnica nego što možeš da zamisliš. Diplomirala je sociologiju/socijalni rad i uvek je htela da spašava bespomoćne. Skitnice Budimpešte, siročice iz Centralne Afrike, ili diskrimisane, ugrožene ciganske porodice iz nekog geta, sela blizu mađarsko-slovačke granice, negde gore na severu, gde čak ni policija nije htela da ide. Bilo je očigledno da je tema Cigana bila veliki izazov za nju.

Odavno se znamo. Odrasli smo u istom gradu, završili istu srednju školu, i naleteli jedno na drugo u Budimpešti u tramvaju kao nezavisni, sveže diplomirani ortaci. Počeli smo da izlazimo i odlučili ubrzo da budemo zajedno. Imali smo puno zajedničkih prijatelja, ista očekivanja, puno sećanja, tako da je sve imalo smisla. Ona je bila nevinašće, studentkinja društvenih nauka, potkovana gomilom teorija, a ja Ciganin praktičnog uma spremjan za stvaran svet. Savršena kombinacija.

Volela je da joj pričam o slobodoumnosti Cigana ili o tabuima ciganskog plemena. Bila je moderna, borila se za ženska prava, ali je takođe volela patrijarhalne navike ciganske zajednice. Mislim da se pored mene osećala kao prava žena. U suknjama, u šarenoj odeći (voleta je taj cvetni dezen), noseći alke i ogrlice. Bila je savršena živa reklama za bilo koju vrstu retro Vudstok događaja. Volela je da bude sa mnom u situacijama gde sam joj pomagao da svakodnevno i samopouzdano vlada životom posle školovanja, a gde je ona mogla da posmatra kako je društvo zatvoreno. Morali smo zaista da se potrudimo da ga razvalimo. U restoranu, u metrou ili u liftu sa nekim frustriranim gadžo muškarcima i ženama koji nisu znali gde da gledaju, ali su bili odlučni da me ne gledaju u oči. Ona se osetila tako slobodnom.

Provodili smo što više vremena u bioskopima, gledajući filmove o Ciganima, Jevrejima, gejevima, beskućnicima, šta god. Morali smo da budemo okruženi netolerancijom. Naravno da smo odgledali sve filmove Emira Kusturice, i moram da priznam da su dobri, ali daju uvrnut pogled na Cigane. Taj stil je uticao na sve u Mađarskoj. Svi vole da gledaju njegove filmove. Onda odu kući posle projekcije i shvate da su Cigani i dalje tu i da to više nije smešno. Dorka je htela da pokaže društvu da su ove osetljive grupe neizbežan deo Mađarske. Ja sam bio savršen alat. Vatra u venama. Divlji, ali inteligenatan.

I kao što sam rekao, nikad pre nije probala seks. Bila je nevina u telu i duši, i ponosna na to. Imala je i neke frustarcije. Znala je od početka da mi se njen telo sviđa i da je glad za njim samo rasla. Prelepo telo. Dženifer Garner sise, ni prevelike, ni premale, uvek su bile primećene u javnosti. Izgledala je hladno i toplo u isto vreme, sa baš krupnim očima koje su zračile dubokim moralom. Šta sa njom da se radi kad dođeš kući?

Da li sa njom nežno vodiš ljubav kao džentlmen ili je razvališ dok se ne sruši? Da li gledaš da slomiš tu čednost i nađeš pohotnu kurvu iznutra?

Moj otac ju je obožavao. Nikad nije želeo da imam devojku Ciganku. Nikad se nije plašio asimilacije. Bio je siguran da u meni postoji dovoljno ciganskog, onoga što ne bih menjao zbog sredine. Zato je voleo Dorku, i ona je volela moju porodicu. Mogli smo čak o braku da razmišljamo. Njenoj porodici su se sviđali moji savremeni pogledi na svet, a i proširio sam njihove što se tiče Cigana. U svakom slučaju bili su liberalni u svojim razmišljanjima iako su imali neke predrasude.

Voleo sam da je ljubim. Uvek je žmurila i htela da je grlim čvrsto. Nije htela da joj dodirujem zadnjicu i grudi. Da diram njene sise. Video sam da se još plašila. Uplašena od mojih velikih šaka, jakih i dugačkih prstiju, uplašena od punokrvnog ciganskog kurca. Rekla mi je posle da je bila zabrinuta da će je prvi put razvaliti.

Želela je što pre moguće, ali takođe i da odloži.

Da li me stvarno želiš? Pitao sam je.

Nisam bio čist, netaknut andeo koji se osetio nesigurnim. Bio sam neko ko je želeo da zna da li su moj um, telo i duša poželjni.

Da. Ne želim nikad da se predam nekom od onih netolerantnih rasista! Želim da otkrijem seks sa tobom.

Znači bio sam njen alat za otpor ili protest protiv celog mađarskog društva, a seks samo...

Ne, ne uopšte. Volim da te držim za ruku, da te ljubim u javnosti ili da te pustim da me vataš ispod sukne, ali moraš da razumeš da je tvoj ciganski identitet poklon za oboje. Ne verujem u boga, ali sam zahvalna bilo kojoj sili koja mi te je dovela. Ti si prava mešavina istočnog i zapadnog, prošlosti i sadašnjosti, najuzbudljiviji čovek kojeg sam ikad upoznala.

Bio sam malo razočaran posle takvog odgovora, ali sam uvek mogao da se izgubim u njenom pogledu, što učinih i sad. Nema više pitanja tog dana. Odlučio sam da se skoncentrišem da nađem zlo u njoj, đavola u njenim predivnim očima. Prva tri puta su bila ok. Tela, znoj, poljupci, vagina, kurac, zagrljaji, zvuk seksa, miris, pili smo mnogo vode posle. Svidelo mi se. Nisam pronašao zlo u njoj, priznajem. Puno se smejala, držala me čvrsto u krevetu. Ne bi vrištala, ne bi molila, nema seksa na javnom mestu. Toliko toga sam se pitao: Gde je ta prirodna požuda u njoj koju sam htEO da pronađem? Možda nije bilo nevaljale devojke iza tih anđeoskih očiju.

Nakon nekoliko nedelja, navikla se da me ima, ne samo čoveka koji je ljubi i drži za ruku, već ljubavnika. Probali smo i pozu otpozadi, iskoristili sve iz frižidera kao rezerve i konačno je počela da priča bezobrazno. I izgledalo je kao da uživa. Tako da ću možda ipak naći moju kurvu iznutra, treba sačekati.

Svuda smo išli da upoznam njene drugarice, predstavljala me kao svog retkog, egzotičnog ciganskog ljubavnika. Davalo joj je samopouzdanje.

Zamisli, Kristina me je pitala u kupatilu, koliki ti je kurac. Ona nema nikog u poslednje vreme, tolikoOOO je ljubomorna! O moj ciganski ljubavniče, obožavam te, jebi me i hoću to svima da pričam!

Nije mi se sviđala ova pozicija. Očekivao sam da imam kontrolu. Sada se ona igrala sa mnom.

Ne, grešiš! Stvarno te volim. Ali sam toliko zahvalna što te imam, sad vidim kako ovi površni ljudi ne mogu da razumeju šta mi se dešava. Mogu da vide i moraju da shvate da sam ja jaka, da blistam i da imam samopouzdanja i to sve zbog tebe!

Kada sam rekao da možda Kristini treba ciganski kurac takođe, smejala se pola sata.

Hoćeš da je jebeš? Znaš šta, ako ikada raskinemo – Sigurna sam da nikad nećemo – možeš da jebeš Kristinu, ne bih ti branila.

Smejala se do suza.

Zabavljali smo se godinama, ali sam konačno raskinuo. Ne postoji pravo objašnjenje zašto. Možda sam htio uzbuđenje ili da upoznam nekog novog. Zaista ne znam. Bio je to dug i bolan proces. Iz meseca u mesec sve manje sam je voleo. Seks je bio sve bolji i bolji. Rekao bih savršen na kraju. Naš poslednji put je jedan od mojih najboljih kresova. Bilo je prvi put ispočetka. Nažalost, prvi i poslednji za nas.

Bili smo u praznom stanu njene porodice, pregledajući ga pre nego što ga izdamo. Prazan, prašnjav i uzbudljiv. Bilo je pomalo kao *Poslednji tango u Parizu*. I bože, oduvek sam htio da budem Marlon Brando.

Prestala je da koristi anti-bebi pilule i to je promenilo njeni celo telo. Mislim na hormone, osećanja, ceo stav prema seksu je promenjen.

Hoću da pušim tvoj tvrd kurac. Rekla je čim smo ušli u stan.

Ne, nećeš.

Hteo sam da odbijem, ali to je uvek bila igra, znala je da može da me izludi za nekoliko sekundi.

Molim te, umirem za tvojim ciganskim kurcem, loži me.

Pa uzmi ga....

Bacio sam je na kolena, otkopčao pantalone i nabio joj kurac u usta.

Jel ovo poslednji put?

Znala je. Ni reč pre ovoga nije rekla. Oči su mi zasuzile i klimnuo sam glavom.

Nek bude nezaboravno...

Htela je da je jebem kao nikada do sada. Surovo, jako. Oči su joj pozelenele. Usne su joj postale otvorena vagina.

Jebi me, jebi me, jebi me! Veži me, tuci me! Ugrizi me. Radi mi šta hoćeš, svom snagom.

Da li me je samo izluđivala i pokazivala šta propuštam do kraja života? Zavrtno mi se u glavi.

Napravio sam od nje šta sam htio i bila je potpuno slobodoumna, onako kako je videla sebe pored muškarca Ciganina. Da li sam je napravio potpuno slobodoumnom u njenoj seksualnosti?

Bio je to dug i divlji seks. Doživljavala je, što bi rekli, trajan orgazam, drala se, plakala, vikala. Nisam htelo da se završi. Hteo sam da je jebem do kraja sveta. Znao sam da se promenila, da se otvorila svetu punom drkadžija koji takođe žele da vide njeno unutrašnje zlo, i hoće. Trebalо bi da mi zahvale.

Judit

Nekada je radila vrata do mene. Uvek je bila ljubazna, duhovita, dobro društvo za sve od pauze za kafu ili ručak, do odlaska u bioskop, na koncert, ponekad izložbe. Bila je starija od mene, preko trideset kada sam ja počinjao kao novajlja u organizaciji, sa dvadeset i tri. Nikad nisam o njoj razmišljao kao o dami koju bih odveo u krevet. Tačnije, nikad nisam ni htelo. Bila je više od prijateljice, inteligentna i mnogo duhovita. Krupne oči, puna usta. Štaviše, bila je krupna svugde, previše za moj ukus.

Odrasla je u gradu punom Cigana. Kaže da su bili glasni, nasilni, agresivni. Nikad nisu hteli da budu u harmoniji sa belim društvom. Ali mi smo radili u međunarodnoj organizaciji gde su svi imali liberalan, slobodoumni pogled na svet, tako da je bila spremna da sazna nešto novo o Ciganima. I naravno, ja sam to htelo da joj pokažem. Hteo sam da pokažem da su moja zajednica, moje pleme i moja ličnost mnogo više od onog što je videla.

Nikad nismo imali prave sastanke. Išli smo zajedno na događaje.

Dosta smo pričali o ciganskoj muzici i ponekad smo išli na koncerте. Sviđalo joj se što imam dva maternja jezika i stalno je htela da iskopa neku veliku tajnu o mom životu; tradicionalni mladi Rom koji nije pratio svoju sudbinu. Biti bez žene u dvadeset i trećoj godini, završiti fakultet i živeti sam u velikom gradu, daleko od svoje zajednice. Dobro obučen, ponekad malo metroseksualac. Možda je mislila da sam gej. Volim nekad da odam takav utisak.

Hoćeš da jedeš sa mnom? Kod mene, večeras.

Bilo je proleće, kada su svi otvoreniji. Slobodouumniji, opušteniji. Pogotovo što smo radili u „Institutu za otvoreno društvo“. Postavila mi je pitanje sa lepim, velikim osmehom. Naš odnos je bio dovoljno jak da bismo se ponašali kao muškarac i žena na jedno veče; ja bih kuval, ona bi donela flašu vina. Pokazala bi mi svoj stan. Dopustila bi da uđem u njen najintimniji kutak da vidim diskove, postere, mačke ili ribice, i mogao sam da pokušam da budem više od običnog asistenta programa.

Nasmejala mi se. Siguran sam da je imala dosta bludnih noći i dobrih jebačina, pravih iskustava dok sam ja još uvek bio klinac u velikom gradu sa svojom prvom velikom platom. Sve je bilo uzbudljivo, slatko i privlačno. Svaki mesec bih potrošio sav svoj novac, imao dobar stan u centru grada i ponekad bih čak pozvao poslovnu pratnju. Radoznalost pomešana sa čežnjom.

Judit je takođe živela sama u centru. Zarađivala je znatno više od mene, tako da sam očekivao da je zateknem u ogromnom stanu sa bračnim krevetom, đakuzijem, fensi nameštajem.

Kupio sam kutiju jagoda, malo pomorandži, flašu crnog vina. Nisam očekivao nikakvu posebnu noć, ali mi se činilo kao dobra prilika da ostavim dobar utisak u ime Cigana.

Čekala me je ispred zgrade. Bila je nasmejana i pomalo zbumjena.

Ištvane, imamo problem. Nema struje u mom stanu.

Zezaš.

Ne, ne. Ne zezam. Mrak, nema svetla uopšte. Kada sam poslednji

put putovala preko, zaboravila sam da platim račune i isključili su me danas popodne. Moram da platim i onda će me opet uključiti, ali sutra. Izvini.

Pa... možda možemo kod mene... ili ajmo u bioskop.

Ma daj, nije toliko strašno. Molim te se popni i onda vidi da li bi da ostaneš ili ne. Ok?

Ok, pokaži mi svet slepog čoveka. Možeš li da me držiš za ruku i pomogneš da dođem do gore?

Nasmejala se i uhvatila me za ruku. Imala je velike šake. Svidele su mi se. Zamislio sam svoj kurac u njenoj ruci dok joj dopuštam da me vodi na četvrti sprat.

Ceo stan je bio osvetljen svećama. Na policima, na prozoru. U dnevnoj sobi, u kuhinji, u kupatilu (oko kade).

Vau!

Zamalo sam ostao bez daha. Pokazala mi je unutrašnjost stana. Nije bilo bračnog kreveta, nije bilo đakuzija. Bio je udoban stan. Ne mogu da se setim šta je spremila za večeru. Sedeli smo za stolom, okruženi svećama, pokušavajući da budemo muškarac i žena.

Nego, reci mi, zašto još uvek nemaš ženu? Imaš dvadeset i tri godine i dalje si sam. Koliko znam, to je Ciganima veoma bitno.

Mislim da je to za sve važno. Zašto si ti i dalje sama?

Ćaskali smo o vegetarijancima, o kulturnim razlikama između Cigana i gadža. Dopalo mi se, ali posle izvesnog vremena, hteo sam da napravim veće uzbudljivijim.

Da li si ikada imala ljubavnika Ciganina?

Pitao sam posle par čaša jakog mađarskog crnog vina. Nije rekla ništa, ali mogao sam da vidim nešto u njenim očima, pod odsjajem sveća.

Nije imala pravu spavaću sobu. Pitao sam je gde spava i pokazala mi je veliki dušek na sred dnevne sobe pokriven jastucima.

Nekoliko minuta posle, ležali smo na njemu, ne tako blizu jedno drugog. I dalje nisam mislio da je jebem. Nisam mogao da zamislim da sam dovoljno dorastao tako velikoj devojci.

Posle nekoliko minuta priče ni o čemu i svačemu, tražila je da je masiram. Skinuo sam košulju. Htela je da ostanem u potkošulji sa mojim medaljonom. U pitanju je Sv. Marija, kult među Ciganima.

Judit se dopalo. Okrenula se da me pogledala u lice. Uhvatio sam je za grudi.

Kapirate.

Priča o Virag

Još jedna dama sa kojom sam radio, Virag nije radila vrata do, već na istom odjeljenju. Jednostavno nije mogla da ima seks sa Mađarima (etničkim Mađarima). Stalno je tražila savršen *kar* (*penis na romskom jeziku*) koji bi bio tu kad god ona poželi. Problem za nju je bio što bi trebalo da bude *kar* mešanac. Jevrejin, Afroamerikanac, Arapin i Ciganin svi odjednom u njoj.

Ona je bila najluda. U Americi bi lako naišli na nju. Voli sastanke na slepo sa muškarcima koje je upoznala na internetu. Trči na aerodrom da leti za Čikago, Njujork, Majami zbog toga. Njen apetit je beskrajjan i ne postoji jelo koje ne bi probala. Ona je rob svoga tela i perverznog uma. Napravila je teoriju o svom divljem instinktu, možda da bi postao prihvatljiviji i za nju samu i njene prijatelje.

Kaže da veruje da je čovek za nju negde preko Atlantskog okeana. Ali izvan Mađarske sigurno. Mađarska je samo zemlja gubitnika i ona zaslužuje obrazovanog, dobro situiranog crnca ili latino Amerikanca. Ili nekoliko. Ne može da živi bez seksa. Za nju, seks je širok pojam svega što osetiš kad pustiš svoje instinkte nekontrolisano.

Imala je ljubavnika Persijanca na fakultetu. Tip je postao doktor – u Mađarskoj se medicinska škola dobro kotira. Virag kaže da je Persijanac u njoj otvorio neke nove dimenzije u seksualnosti. Stalno je pričala o Alijevom velikom nosu i kako je skoro isti kao moj. Jako je zanimljivo kako ljudi misle da veličina tvog nosa ili šake ili prstiju može da ukaže na to koliki ti je kurac. Ali to uglavnom nije tačno. Bar u mom slučaju. Nemam na šta da se žalim. Ako pitate Virag, ona vam može reći svoje mišljenje o mojoj veličini. Naravno Virag je htela da zatekne metar kurca u mojim pantalonama, ali bila je zadovoljna i sa realnošću. Ustvari, bila je prva koja me je uverila da veličina nije bitna. Veličina, tehnika i emotivno stanje su podjednako potrebni za savršen seks. Barem po njenom mišljenju.

Prvi put kad sam je sreo već sam znao za nju. Čuo sam o kestenjastoj kosi, produhovljenoj ribi pomoćnici ministra, koja se nije plašila nikog u Ministarstvu. Svi su govorili da moraš da si dobar sa njom ako bi da imaš prođu u kancelariji.

Upoznao sam je u kantini, čekajući sendvič sa sirom i šunkom i koka kolu za doručak. Bio me je strah da započnem razgovor.

Hej čoveče, izledaš kao stranac. Jesi li Palestinac?

Ne, nisam.

Onda, mora da si Jevrejin, jel ?

Mora? Zvući besmisleno... Ne, nisam ni Palestinac ni Jevrejin. Ja sam Ciganin.

U pa još bolje! Sve vas obožavam! Sve vas Cigane koji činite život zanimljivijim u ovoj dosadnoj zemlji i društvu!

Sviđao mi se njen osmeh čim je počela da priča o nekim pravim, ciganskim gangsterskim porodicama iz Budimpešte sa lošom reputacijom koji su bili njeni „priatelji“. To znači da je nekada živela u ciganskoj ulici negde u 8-om bloku, u delu Budimpešte zvani ciganski Harlem. Kaže da je uvek bila dobrodošla kod njih, kao „sestra“, stvarno je volela multikulturalno okruženje.

Ocenio sam situaciju i odlučio da rizikujem, iako je prvi susret.

Pa, ako poznaješ Cigane, pretpostavljam da znaš i za njihove posebne veštine.

Posebne veštine? Koje to posebne veštine vi imate?

Mislim, znam na šta misliš...

I reci mi, ako me zaista kapiraš, šta sad stvarno želim?

Ovakav tip žene, prepostavljam, hoće da oseti da vodi razgovor. Ali ako hoćeš da budeš pravi muškarac, mora da ti poveruje, kroz male detalje, da si zapravo ti taj koji vodi.

Hoćeš nešto slatko. Kolač sa sladoledom. Ali sačekaj sekund... Ne, siguran sam, hoćeš konjak. Ili bejlis.

Nije odmah reagovala. Samo me je gledala u oči, skenirala mi lice, uglavnom moj nos i odmahnula je glavom. Svidelo mi se. Cela situacija je bila jeftina, tipična, kao u porno filmu B kategorije.

Jebo te, u pravu si. Stvarno bi mi prijala čaša bejlisa sad. Dobro, odlično. Verujem ti sad da si Ciganin. Jevrejski Ciganin koji je sin palestinske majke i jevrejskog vojnika, rođen negde na Zapadnoj obali. Jel sam u pravu?

Jesi. Ali čekaj da se vratim na čašu bejlisa. Reci mi, gde hoćeš da je popiješ? U restoranu, ili u tvom udobnom, malom stanu?

Kako znaš kakav mi je stan?

Prepostavljam samo.

Nasmejala se.

OK, priznajem, moj stan je udoban, mnogo lep, mali stan. Pravi ženski kutak.

Pusti me da ti pričam još malo o mojim specijalnim veštinama. Da imam magičnu moć i da mogu baš sad da ti stvorim flašu bejlisa, gde bi htela da ga popiješ i u kakvom društvu?

Oh, to veoma cenim, ciganski magu, stvori moj omiljeni liker ni iz čega. Naravno htela bih da ga popijem u svom stanu, gde bi ti, moj slatki magu, bio VIP.

Pa, šta možemo da učinimo?

Zajeban si ti. Neću te odmah pozvati kod mene, ok? Čekaj da se priviknem na činjenicu da imam inteligentnog kolegu Ciganina jevrejskog izgleda.

Okrenula se i ostavila me u kantini. Osetio sam se smirenim gledajući je kako odlazi. Imala je savršeno dupe u toj suknji. Morao sam da je skinem što pre.

Znao sam da sam već unutra. Ubrzo je otvorila kapiju i pustila ciganski vojni marš da je okupira.

Nekoliko dana sam joj slao mejlove i nekad bismo se slučajno sreli na stepenicama. Mogao sam da vidim u njenim očima da je znala da ima još toga da se otkrije.

Zvonio sam skoro minut, nije otvarala. Nije mogla da pretpostavi da sam ja ispred njene kuće, i bio sam siguran da bi je moja pojava tamo zbulnila.

Ko? Ne razumem, ko je tamo?

Ja sam, Ištvan. Tvoj prijatelj izbeglica iz Palestine, tj. ne, tvoj jevrejski finansijski nadzornik.

Ne verujem, kako si me našao? Smejala se na interfonu.

Ma ajde, nije baš teško jednom Ciganinu magu da sazna gde živiš i gde da donese flašu bejlisa.

Stvarno? Popni se! Na 14-ti sprat. Ali molim te, ne idi liftom. Doleti mi!

Dok sam stajao u liftu vozeći se do četrnaestog sprata, smešio sam se. Već sam mogao da osetim njenu savršenu pičku. Žao mi je što nikad nisam naučio malo hebrejskog ili arapskog.

Stan je stvarno bio lep. Mala kuhinja, malo kupatilo u kombinaciji sa velikom dnevnom i spavaćom sobom. Portreti egzotičnih muškaraca, uglavnom crnaca i Arapa. Svi su bili snažni i niko nije bio evropski tip.

Bila je u spavaćici, dole ružičasti veš, i mogao sam da osetim neki parfem. Zašto dame stavljaju parfem pred spavanje?

Bila sam skoro spremna za krevet. Šta hoćeš?

Doneo sam ti flašu bejlisa? Nadam se da ti se sviđa.

Da, sviđa mi se, mnogo ti hvala. Molim te stavi je u frizider i možemo je podeliti neki drugi put. Umorna sam i hoću u krevet.

Ovo je postao šablon. Volela je da napomene da je umorna, da nema volje ni za šta. Zamalo da odem, ali hteo sam da se borim za moju jebačinu.

Čekaj da te pitam. Da li znaš koji je prosek potrošača bejlisa koji ga piju sa golim partnerom?

Nasmejala se.

Ne, reci mi!

16 %

I misliš da možda treba da ga povećamo?

Definitivno.

Poli me. Svuda.

Masirao sam joj celo tela. Nisam joj dodirnuo ružičaste delove. Samo sam posmatrao kako je postajala vlažna i gladna. Bila je prelepa. Uzeo sam gutljaj svaki put kad sam pomislio da gubim kontrolu. Nagao sam se nad pičkom, poljubio je i polako stavio bejlis u vaginu.

Vrištala je. Nisam imao pojma po zvuku jel joj se dopalo ili ne. Bila je već skoro pijana i nije htela ozbiljno da se pojebe. Htela je da je ližem, ali bez alkohola. To je moje upozorenje svim obožavateljima kulinarskog seksa. Nikad ne stavljajte alkohol u vaginu. Dame to ne vole.

11

Ne vraćati se

Bil Bila

Prevela Iva Kljakić

Kada sam otišao da živim u Prag, sredinom 1990-ih, grad je bio pun Amerikanaca i ostalih zapadnjaka, od kojih su mnogi tu imali korene. Bilo je puno američkih Čeha i puno američkih Jevreja čije su porodice imale veze sa regionom. Ali prelazak preko Atlanika je za Rome bio više kao put u jednom pravcu. Bila Bilu, Njujorčanina romskog porekla, upoznao sam skoro odmah pošto sam sleteo i što sam češće mogao uživao sam u pričanju priča o našim životima kao životima veoma egzotične vrste živih bića. Smejali smo se rasističkim stvarima koje su nam češki belci govorili o Romima pre nego što bi saznali, a naročito onima pošto bi saznali... smišljali smo strategije za rešavanje lokalnog romskog pitanja dok su nas analizirali sa mešavinom zavisti i gađenja.

Njegova priča možda će podsetiti mnoge Amerikance – naročito one koji su prva generacija – na sopstvene porodice. Mnogi od nas su unutar porodica imali konflikte koje smo jedva mogli da razumemo zbog toga što starije generacije imaju predrasude i životne priče koje nama skoro ništa ne znače i zbog toga što oni ne dolaze iz kulture koja podstiče otvoreni razgovor o nekim temama. Ono što mi je najinteresantnije u vezi sa njegovom pričom je bol zbog nužnog izmišljanja; on veoma često zna taman toliko da bi

morao da zna još i zna toliko malo da oseća da je prinuđen da smišlja priče kojima može da popuni praznine.

Ovo nije samo iskustvo američkih Roma. Koliko god da neki Afro-Amerikanci ili američki starosedeoci osećaju da njihov obrazovni sistem ignoriše njihovu istoriju, Romi mogu još manje da očekuju od evropskih škola.

Ono što Bil Bila bez nagadanja zna je da se o teškoći interetničkog braka između romske žene i belog Slovaka nikada, čak ni posle godina zajedničkog podizanja dece, nije eksplisitno govorilo.

Konačno je bila slobodna. Dok ju je čerka vozila poslednji put od kuće iz dobrostojećeg predgrađa Klivlenda, gde je živela poslednjih devetnaest godina, oči su joj se napunile suzama. Gotovo je. Zaista se dešava. Sve što je bilo poznato, sada je otišlo u prošlost.

“Hoćeš da stanemo kod tvoje drugarice Meri pre nego što izađemo na autoput?”, pitala ju je čerka. Možda bi joj to pomoglo da se osloboди fatalističkih osećanja koja su im porodična sklonost.

“Ne. Idemo samo.”

Na sledećem semaforu, moja majka je pitala: “Šta misliš, možda bismo nekada mogle da jedemo napolju, u restoranu ili negde? Umesto da stalno kuvamo?” Pokušavala je da zamisli svoj novi život, kako će biti drugačiji, kako sad može da bira šta će da radi u svojoj novostečenoj nezavisnosti. Morala je da misli o svim izborima koje sada ima i da zapravo vežba da ulaže napor u proces donošenja odluka. Siguran sam da joj je mozak radio vrtoglavom brzinom. Cela ova situacija ju je bez sumnje preplavila. Odlučila da poštuje jednu od najvažnijih odluka

koju je donela u poslednjih nekoliko decenija i sada je živila tu odluku. Uvežbavala je svoju novu mogućnost da bira i da pravi naredne, dečje korake izvan onoga što joj je poznato.

“Naravno da možemo. Bilo kada. Stalno. Kada god ti želiš”, odgovorila je moja sestra. Koliko je bilo tužno to što se njena majka do sada osećala nesposobnom da radi ono što želi. Kakva spoznaja, videti koliko je zadovoljstva i sreće njena majka očekivala u vezi sa tako jednostavnom stvari kao što je mogućnost da jede izvan kuće u vreme i na mestu koje izabere. Uradila bi sve što može da usreći majku. Sada je u majčinoj moći bilo da nadoknadi sve godine tokom kojih se osećala ograničeno, inferiorno.

Ne znam da li je postojao određeni trenutak u četrdeset četiri godine braka kad je moja majka *odlučila* da izbegne konflikt, da popusti pod osećanjem inferiornosti i sakrije misli od mog oca. Koliko ja pamtim, uvek je bilo tako. Uprkos njenim očiglednim opravdanjima, izgleda da je strategija izbegavanja bila rezultat njenog izbora. Napravila je toliko izbora koji nisu bili u njenom interesu, zato što je radije trpela nego se borila. Vremenom je postajalo gore. Tokom godina se istrošila. Ako je on rekao da je glupa, ona nije radila ništa da dokaže suprotno. Pustila ga je da misli da ona nema svoj mozak. Hoće da budem glupa? Važi, ponašaću se kao da sam glupa i daću mu to što želi. Zašto bih ja morala da mislim kad je on tako pametan, fakultetski obrazovan muškarac. Neka on smisli šta je najbolje. Baš me briga. On će patiti više nego ja.

Toga se sećam od ranog detinjstva. To je postao njen kredo kada sam napunio dvanaest godina. Tokom osamnaest godina njenog braka nakon što je moj stariji brat – njen prvo dete – izvršio samoubistvo, želeta je da on pati. Nije zaista aktivno

tražila osvetu. Ona nikada nije mogla da zaista uradi nešto da bi on ispaštao. Nije bila svrha njenog života da proizvede tu seriju malih prkosnih činova samonanošenja patnje koji su vremenom postali njena navika i njen život do razvoda. Ne, svrha njenog života bila su njena deca i njena unučad. Posvetila je mnogo vremena njihovom odgajanju. Ne, nikada nije imala želju da kontroliše ili primorava nekoga da radi ono što ne želi. Tako da i nije iznenađujuće što je ostala samo da ga natera da pati.

Da, ali to ne biste znali da ste pitali mog oca. To nije mogao da predvidi. Kada su pred njega stigli papiri, glumio je povređenu stranu: "Eh, ona samo hoće sve pare, pogledajte šta radi, ona je luda".

Ona nije želela da natera mog oca da plati za štetu koju je napravio. Razvod je bio čin samoodbrane. Odlučila je da se razvede u 70. godini. Slovačka domaćica koja nije volela da govori na engleskom, bila je umorna od života sa istim čovekom koji joj je nanosio, kako je izgledalo, beskrajnu i rastuću mentalnu bol tokom najmanje 30 godina. Toliko sam ja imao kada je podnela zahtev za razvod. Ne sećam se da su majka i otac ikada bili srećni zajedno. To on nikako nije mogao da predvidi. Bio je naučnik, inženjer. Znao je hemijske reakcije. Zar zaista nije znao? Da li je jednostavno bio toliko usmeren na sebe da ga nije zanimalo ništa osim njegove sopstvene sreće? Da budemo iskreni, ona je dobro krila svoja osećanja od njega. Moj otac se spremao za penziju, ali ona nije htela da okean deli nju i njenu decu. Apsolutno nije htela da se vrati u staru zemlju.

Otac je želeo da se vrati. On je bio veliki Amerikanac, dečko iz malog grada koji je uspeo i koji je očekivao da će biti dočekan kao heroj. Njegova penzija bi duže trajala u slovačkom selu. Zdravstvena zaštita je bila dobra, tamo su bili prijatelji i osećao

se kao kod kuće. U teoriji, moja majka bi tamo mogla da ima kvalitetniji društveni život. Posle trideset godina zatočištva u američkim predgrađima gde je zavisila od toga da je moj otac svuda vozi, zar ovo ne bi bilo nešto čemu bi trebalo da se raduje? U malom gradu sa trotoarima, lokalnim autobuskim linijama i odličnom vezom sa vozovima kojima može da stigne svuda koristeći svoj maternji jezik, mogla je opet da ima udoban život. Ne bi više bilo borbe sa engleskim i u poređenju sa životom u Sjedinjenim Državama, bilo bi mnogo manje brige zbog nasumičnih činova nasilja naoružanih narkomana. Ali da je moj otac malo više promislio o tome ko je moja majka i odakle dolazi, vrlo lako bi shvatio zašto ona ne želi da se vratи i da se nosi sa tim da je građanka drugog reda. Kako je mogao to da zaboravi?

Nekada je bila veoma nezavisna. Bila je verovatno najpametnija od svoje sedmoro braće i sestara. Imala je dobar rezon, naporno je radila i znala je da želi bolji život za sebe i svoju decu. Uzimajući u obzir kakvo je bilo vreme i okolnosti posle Drugog svetskog rata, sve je izgledalo više nego moguće. Da li bi neko sa njenim porodičnim poreklom uopšte došao u obzir za medicinsku školu pre nego što su komunisti došli na vlast? Bila je 1956. godina. Imala je dobar život, izdigla se od svog neposrednog okruženja i bila je uspešna. Imala je dvadeset tri godine i radila je kao medicinska sestra kada je srela mog oca u zapadnoj Slovačkoj.

Kada vidim fotografije koje je napravio, izgledala je kao filmska zvezda. Lepa. Elegantna. Puna života. Bio je prilično dobar amaterski fotograf. Na tim fotografijama zabeležio je njenu poniznost, ali i iskru nečega što je inspirisalo velike stvari. Mislim da je bilo jasno da nije želela da ostane tamo gde bi ona ili njena deca bili podvrgnuti toj istoj snishodljivosti, u svetu ograničenih mogućnosti.

Ona sama je odrasla u jednosobnoj kući sa šporetom na ugalj, bez tekuće vode i sa petoro sestara i braće. Sećam se da je tokom mog detinjstva pričala priče u kojima je često komentarisala sebičnost svoje majke. Jednom se žalila kako nije mogla da ide u školu u septembru, jer je morala da ide da radi, da kao mala pastirica okuplja stada komšijskih koza i krava kako bi donela novac u kuću. Njena majka je i dalje živela u toj jednosobnoj kući sa šporetom na ugalj i odbijala da troši novac na bilo kakvo poboljšanje uslova za život. Moja baka je mislila da je to luksuz kada je konačno imala dovod za hladnu vodu i slivnik sa odvodom. Više nije morala da izlazi do bunara. Osećanja samopožrtvovanja i poniznosti kod moje majke su morali odnekud da potiču. Uvek deca mogu da se sete kako su roditelji doprineli nekom njihovom mentalnom oštećenju. Bilo je to smešno, zato što se i pored njenih povremenih žalbi na račun majke sećam kako je uvek vodila računa da ostane prisutna i pomogne na najbolji mogući način uprkos tome što je bila preko bare i sa druge strane gvozdene zavese. Prepostavljam da je bar taj odnos bio zdrav.

Majka je srela mog oca na lokalnoj igranci. Mislim da je imala sastanak sa drugim tipom ili se možda prosto pojavila sa drugaricom i lepo se družila sa nekim drugim dečkom, kada je moj otac uskočio. Tako nešto je bilo. Ono što je bitno je da su se dvoje ljudi sreli prvi put. On je bio nov. Bio je stranac, ali vrlo uporan. Tako su stvari počele.

Bio je par godina mlađi od nje, i dalje na fakultetu sa nekoliko godina do diplome. Studirao je u Pardubicu, udaljenom oko šest sati vozom i za vikend je došao kući u jedno od susednih mesta, kada je otišao na tu igranku na kojoj je bacio oko na moju majku. Imao je motorcikl. Verovatno je to bila "java", kompaktni i praktični češki motorcikl, ali verovatno vrlo kul za to vreme

i mesto. Mora da su se zabavljali. Mogu samo da zamislim. Ja samo znam da je ubrzo potom moja majka bila trudna.

Šta se desilo u međuvremenu, pa, zapravo nikad to nisam čuo. Pretpostavljam da su išli da se voze motorciklom, da gledaju filmove, na igranke i radili druge zabavne stvari koje su radili mladići i devojke u pedesetim. Mora da su se videli više puta. Mora da su se dobro slagali, inače stvari ne bi napredovale. Šta ih je spojilo? Šta su videli jedno u drugom? Ovo nisu priče koje se pričaju deci. Ne u mojoj kući. Ni sa gadžo, niti sa romske strane. Rekla mi je da mu je, kada je saznala da je trudna, rekla da je dete njegovo i da joj je u redu da ga podiže sama ukoliko ga on ne želi. Znao sam da je to istina. Osetio sam kada je pričala tu priču, a pričala ju je nekoliko puta. Mogla je da se nosi sa stresnim situacijama. Uvek je bila tu za nas, decu. Emitovala je snagu koju sam mogao da osetim, uprkos onome što sam kasnije video u njenom ponašanju. Uvek je bila jaka za svoju decu, čak i kada nije bila za sebe. Ja sam bio najmlađi. Kako sam odrastao i kako su se moje sestre i braća odseljavali, imala je sve manje i manje potrebu da bude jaka.

Takođe mi je rekla da je odgovor mog oca glasio: "Majka kaže da beba možda nije moja". Pre nego što je uopšte srela svoju svekrvu, to je bilo njihovo upoznavanje. Postojaće neprekidna oholost nekoga ko se inicijalno osećao superiorno u odnosu na nekoga kao što je ona. Uticaj njene svekrve na njenog muža nikada nije oslabio. Moja majka je bila pametna, ali su joj bile potrebne godine da shvati da će ovaj tip, za koga se udala, zauvek biti u senci svoje majke. Tada je bila mлада i jaka i puna nade. Možda je u sebi mislila – kakav šonja. On čak ne može ni da kaže šta misli. Mora da citira svoju majku, ali možda će prerasti to.

Ne, meni ovo ne treba, mora da je mislila. Mogu da se nosim sa ovim sasvim fino sama. Bez straha. Korak po korak. Nogu pred nogu. Ovaj svet je dobro mesto i šta god da radim, mojoj deci će biti bolje nego što je bilo meni. Imam veliku porodicu koja će mi pomoći, imam dobar posao i sve može samo da bude bolje.

I to je bila istina. Rat je bio gotov. Bilo je puno radnih mesta. Bilo je dobro vreme i dobro mesto za život za većinu ljudi. Šta je ona stvarno mislila u to vreme? Sama je rekla da se mnogo toga ne seća. Šta se zapravo desilo što ju je navelo da promeni mišljenje? Možda ga stvarno jeste volela i idealizovala njihov zajednički, bolji život. Bila je puna nade za njihovu budućnost. Možda je jednostavno bilo to da u 1950-im, čak i u jednom socijalističkom i ateističkom društvu, biti samohrana majka nije bio najlakši izbor. Svakako da su za podizanje deteta dva izvora prihoda bila bolja od jednog. Da li je bilo tako nešto jednostavno i lako? Čini mi se da nije moralno da bude mnogo komplikovano, niti da je postojalo obilje izbora i kriterijuma za razmatranje. Prosto, izgleda da je moja majka bila uvek praktična i mada je imala neke poteškoće u donošenju odluka, ne mogu da je zamislim kako pada u depresiju osećajući se kao da se njen svet raspada.

Siguran sam da joj je u nekom trenutku prošlo kroz glavu: "Ne želim da moja deca odrastaju kao ciganska deca. Želim da imaju bolje šanse za dobro obrazovanje, dobar posao i da se uklope sa drugom decom u školi. Ovo je moguće samo ako imaju belog oca." Beli otac bi dobio više poštovanja od školskih vlasti. I pored cele retorike o jednakosti pod socijalizmom, većina, beli Slovaci, imali su izvestan status. Da je samo mogla da se odseli u drugi grad i utopi se, niko ne bi ni znao da je Romkinja. Mogla bi da prođe. Već je to jednom radila i upalilo je, i to na kratkoj razdaljini od Brezove pod Bradlom do Nove Mesta. Sigurno bi mogla da to ponovi i napravi čak i veći skok do Bratislave.

Nisu svi na poslu znali, iako je došla iz jednog od obližnjih sela. Siguran sam da nije to ona sama smislila. Svi su to radili. Njeni stariji brat i sestra su se odselili i utopili u okolinu. A njen brat je bio toliko taman. Kako je to uspeo? To je bilo moguće u velikom gradu kao što je Prag. U svakom slučaju, izbegavajući da svima govori iz kog sela dolazi i kloneći se sunca, već je prolazila kao bela kod većine svojih kolega. Ali šta će se desiti ako dete ispadne tamnoputo? Da li je uopšte mislila o tome?

Postojali su takođe izvesni rođaci o kojima u porodici nikada nismo govorili. Ne znam da li je to bila romska stvar ili je to bilo samo u našoj porodici iz nekog razloga. U jednom trenutku kada je odrasla trebalo je da se uda za svog daljeg rođaka iz nekog sela sa druge strane brda u Modri. Kako sam razumeo, to nije baš bio ugovoren brak. To je bilo nešto što su radile porodice kako bi posredovale i osigurale da im deca ne budu sama. Upoznala ga je, nije joj se dopao i rekla je ne. Ne dolazi u obzir, u stvari. Šta se zapravo desilo i zašto je ovo odlučila, ponavljam, mogu samo da nagađam. Ne sećam se mnogo detalja. Rekla mi je da to uopšte nije bilo važno. I nije bilo. Nikada nije zvučalo kao neprijatno sećanje kada je pričala o ovom rođaku, vereniku. Možda prosto nije bilo mnogo šta da se kaže. On je bio jednostavan momak, ne toliko pametan, ne toliko zgodan, ne specijalno fin ili zloban, samo, šta je poenta? Zašto bi želela da bude sa njim? Mnogo godina kasnije imali smo uznemirujući telefonski poziv jednog njegovog deteta. Rekao je da je u SAD i da hoće da vidi da li može da nas poseti, ali nije odgovorio ni na jedno pitanje moje majke, zbog čega se ona vidno uznemirila i spustila mu slušalicu. Bilo je kao da je videla duha, ali sve što je rekla je da je on veoma nepristojan što nije odgovarao na njena pitanja. Nije bila zainteresovana.

U mojoj kući nikad nismo pričali o seksu. Dok sam odrastao, mislio sam da je to normalno. Moji roditelji su bili stariji i bili

su imigranti. Prepostavio sam da su jednostavno dva puta staromodniji nego Amerikanci njihovih godina. Sada, kada vratim film, pitam se. Da li je bilo nešto što je moja majka krila? Da li je nekad bila seksualno zlostavljana? Odakle je dolazio njen strah? Dok smo bili deca, nikad nas nije ispuštala iz vida. Znala je da deca mogu da budu zlostavljanja od strane najmanje sumnjivog komšije ili rođaka mnogo pre nego što je javni servis počeo da informiše na tu temu. To su bile 70-e, ljudi su tek počeli da govore o tim stvarima, ali moja mama je već sve to znala. Nikada nismo imali bebisiterku. Da li je to bilo preterivanje? Meni baš i nije, kad se ima u vidu da nikad nije želela sama da izlazi sa mojim ocem.

Uvek je bio bar jedan roditelj pored nas kada sam bio klinac. Moj otac, tiranin, bio je zagovarač discipline i njega smo se svi plašili. Moja majka nikada nije verovala u telesno kažnjavanje. On nije morao dvaput da se zapita da li da raspali nekog od nas. Da li je to nešto romsko? Da, mislim da zapravo jeste. Romski roditelji razgovaraju sa svojom decom. Odrasli smo brzo, zato što smo brzo naučili koje su nam granice. Majka mi je pričala priče kako je kada je bila mala skakala gore-dole po krevetu sa svojim bratom i sestrom i na koji način je njen otac pričao sa njom. On je rekao: "Vi mali treba da se smirite. Šta ako padnete i udarite glavom? Do doktora treba da se ide daleko u grad, čak i ako bismo pozajmili mazgu i kola od komšija. Kako ja da vas odvedem do bolnice na vreme?" I tu je bio kraj skakanju. Poštovanje za mudrost starijih i učenje slušanjem je romski način. Romi ne mogu da priušte nikakav luksuz učenja činjenjem ili pravljenjem grešaka. Možeš da završiš mrtav. To je definitivno bio pristup kojeg se sećam. Neki od najintimnijih trenutaka u mom detinjstvu su bili slušanje priča poput ove i osećanje da želim da uradim pravu stvar da sprečim nezgode i zaštitim sve od bespotrebne muke.

Kada bi oca obuzeo bes, majka je pokušavala da interveniše najbolje što je mogla, ali ne mogu da prestanem da se pitam. Zašto nikada nije uradila ništa za sebe? Zašto nije izlazila i imala prijatelje? Zašto je žrtvovala sve što je mogla od društvenog života da bi bila kod kuće i zaštitila svoju decu? Zaštitila. Možda je osećala da je njena dužnost da spreči da se ono što se desilo njoj desi nekome od nas. Uvek nam je govorila da nikada ne bi poslala po nas nekoga u školu, da nikada ne smemo da poverujemo ako nam neko tako kaže i da treba da zovemo policiju ili da kažemo nastavnicima ako se to ikada desi. Nikada ne veruj nijednom strancu, govorila nam je. Pod strancima su se podrazumevale i komšije iz susednih kuća i svi drugi odrasli koji nisu naši roditelji. Bila je to dobra zdravorazumska prevencija. Trebalo je da ona piše one brošure i reklame javnog servisa. Kako je ova prosta imigrantkinja znala tako dobro kako da podiže decu i zaštitи ih u SAD-u? Da li je to jednostavno bila romska stvar, držanje stranaca izvan porodice? Šta se to desilo da joj je bilo dragoo da bude u Americi, izolovana, sama i daleko od svojih šestoro sestara i braće, rođaka, prijatelja i komšija u tom malom slovačkom selu? Pitam se, da li ju je njen ugovoren verenik silovao?

Šta se desilo na igranci? Da li je mislila da mora da nađe muža zato što je bila silovana pre igranke? Da li se to desilo posle igranke? Da li je verenik, rođak čuo da ona izlazi i odlučio da hoće da preuzme kontrolu nad onim što mu pripada? Možda ako želim da saznam treba da se usudim da pitam majku. Ne mogu da pitam zato što bi to bio izraz sumnje da moj najstariji brat i mi ostali imamo istog oca. Nikad neću postaviti to pitanje dok je živa. Ne mogu da izazivam taj bol svojim rečima.

Na igranci, moj otac nije imao predstavu da je ona Romkinja. Kako je mogao da ima? Nije poznavao ni jednu, osim onih stvarno tamnih koje govore sa onim smešnim akcentom. To je

ono na šta ljudi misle kada zamišljaju Cigane. Oni su upadljivi kao bolni palac, ne možeš da ih ne primetiš u malom gradu, inače punom običnih, belih seljaka. Ah, svi su rekli da je on gledao samo u nju. Nije mogao da je se okane. Dobro, njegova majka nije bila srećna zbog toga. Morao je da uradi nešto da je ubedi. On je verovatno mislio da bi bilo dobro da prvo upozna porodicu moje majke, da bi kod kuće mogao da kaže nešto o svojoj budućoj ženi. A kada je moj otac upoznao porodicu moje majke, mislim da je postalo bolno očigledno da za njegovu majku to nije bila samo "ona trudna žena", već i nešto drugo. Nešto što ne može da se iskaže rečima. Pripadala je klasi i rasi ljudi koje njegova majka nikada ne bi prihvatile. Da li su oni ikada uopšte govorili o pitanju rase? Ili je samo mislio da ona nije kao ostali *oni*. Kako god. Bilo je jasno da je stav njegove majke bio da se njen sin neće oženiti tom manje-od-čoveka, necivilizovanom, nekulturnom ženom. On je bio naučnik, student, budući inženjer hemije. Bio je oboren s nogu, a nikada nije bio baš dobar u komunikaciji. Stvarno, kako je on kao pragmatični naučnik mogao da nastavi ka braku kad je izgledalo da bi svaka odluka u tom pravcu bila propast? Koja je tu korist, uz mogućnost da ga odbaci sopstvena porodica? Možda mu se može odati priznanje zato što je sledio svoje srce. Ili je samo imao napad besa kao velika beba i njegova majka je morala to da prihvati, kao u slučaju mnogih Čeha koje su razmazile njihove popustljive majke? Sledio je srce, ali nikada nije aktivno branio svoju ljubav pred svojom porodicom. Samo je očekivao da oni prihvate njegovu odluku. Prepostavljam.

Možda je bilo važno i to što je otac moje majke bio član Komunističke partije. Majka misli da je ovo možda igralo ulogu, iako bih ja voleo da mislim da je iza ove ideje samo njen nedostatak samopouzdanja. Samo lutzer može tako da razmišlja. Znajući koliko moj otac nije imao pojma, mislim da ne bi bio sposoban da bude tako prevrtljiv, a čak i da je bio, zar ne bi

postavio svoje mete malo više? Mislim, mama, stvarno. Moja majka je mogla bolje. Zašto ima tako nisko mišljenje o sebi? Ona je bila ulov, pametna, dobro je izgledala, ali nije bila iole značajna za nekoga ambicioznog. Otac je možda bio obrazovani dečko sa fakulteta, ali je u srcu bio samo jedan jednostavni seoski dečak. Moj deda sa majčine strane je bio član Partije niskog ranga sa malo moći, ali je bio povezan sa nekim ko je mogao da preporuči mog oca da uđe na poslediplomske studije. Moj otac je bio iz onoga što se tada i tamo smatralo buržoaskom porodicom. Teško da su bili buržui, po bilo kojim smislenim standardima. Ali to je bilo vreme represije u komunističkoj Čehoslovačkoj. Dobro obrazovani, uprkos njihovom ekonomskom statusu, smatrani su buržoazijom ako se nisu zakleli na poslušnost batinašima u Komunističkoj partiji. Otac mu je bio glavni računovođa u jednoj od najvećih industrijskih firmi i njihov društveni položaj se pogoršao posle rata, mada nisu bili bogati ni pre.

Preporuke od svog novog tasta i upis na poslediplomske bili bi dobar razlog da njegova majka bolje prihvati njegovu trudnu ženu i njenu porodicu. Bar ga se porodica neće odreći zbog toga što preduzima ovaj korak ženidbe sa njom. U stvari, on mi nikada nije to objasnio, ali nisu ga se odrekli. Nikada nisu rekli nikome u široj porodici da mu je žena Romkinja. To je bila, to jeste, tajna. Po mojoj majci, oni je jednostavno nikada nisu prihvatali kao sebi ravnu. On ju je poveo svojoj kući da upozna njegovu majku u jednom od susednih slovačkih gradova, Holiču. Holič je poznat po tome što ga je jednom posetila carica Marija Terezija. Iako su živeli u Slovačkoj, njegova majka je bila Čehinja iz Pardubica, bogatog, modernog industrijskog grada. Ona nije progovorila slovački do svoje smrti, iako je živila u Slovačkoj preko 50 godina. Imala je visoke standarde i visoka očekivanja od svog sina. Neko iz njenog komšiluka kaže da je i posle deset godina i četvoro dece rekla: "Ta žena ovde nikada neće biti dobrodošla bez mog sina".

Moja majka je donela svestan izbor da prihvati život sa mojim ocem. Izdržavala ga je dok je studirao. On je dalje išao na magistarske i neki poslediplomski rad u Bratislavu. Dobro su se slagali. Moja majka i on su počeli da žive zajedno kada je diplomirao i odslužio vojsku i kada su se zajedno preselili u veliki grad, Bratislavu. Mora da je to videla bar delimično kao ulaganje u svoju budućnost i budućnost svoje dece. Želela je da imaju bolji život. Ovaj momak je bio fin, išao je na fakultet, delovao je prilično pametan i dosta dobro je izgledao. Svima se dopadao. Šta bi moglo da bude loše u vezi sa njim? Nije joj bio potreban, ali je izgledalo kao da bi bilo bolje da bude uz njega, posebno što se činilo da je bio ludo zaljubljen u nju.

Da li je mislila da bi bilo moguće ono što se dešavalo tokom naredne 43 godine? Da je njegova majka nikada neće prihvatići, nikad? Iako ostatak njegove porodice nije bio otvoreno protiv nje, da li je očekivala da će bar neko u njegovoj porodici učiniti makar najmanji otvoreni pokušaj da ublaži užasavajući rasizam njegove majke? Verovatno je očekivala da će ih zadobiti vremenom, bar malo. Ali to se zapravo nikada nije dogodilo. Nisam siguran da je bilo ko od ostatka porodice bio eksplicitno protiv nje, oni samo nisu pravili otvorene pokušaje da joj to objasne. Koliko bi to promenilo stvari. Da li je mislila da je bila uspešna uprkos svim tim međuklasnim i međurasnim odnosima? Ipak je ona osvojila belog muškarca. Kada god se premišljala tokom godina, svi u njenoj porodici su joj govorili da se drži njega, jer je to absolutno bolje za nju i njenu decu. Bili su preko Atlantika. Šta su oni mogli da znaju o tome kako se on ponašao prema njoj ili kakav je psihološki efekat to imalo na nju?

Moja majka nikad nije otvoreno govorila o svom etničkom poreklu. Nije se “autovala”, da tako kažem. Nije čak ni meni rekla sve do moje dvanaeste godine i zabranila mi je da ikada

govorim o tome sa ocem. Moj najstariji brat je bio rođen četiri meseca nakon što su se naši roditelji venčali. Imao je tamne oči i tamno maslinastu kožu. I on i ja smo bili tamniji od naših roditelja. Ali ja, najmlađi od svih, rodio sam se četrnaest godina kasnije. Moja ostala braća i sestre su svi imali plave oči. Oni su imali mnogo svetlij ten nego ja. Mogu samo da zamislim koliko je bilo sumnje u vezi sa tim ko je pravi otac mog najstarijeg brata, bar od strane mog oca i njegove majke tokom četrnaest godina koje su prethodile mom rođenju.

Nakon što su se preselili u Bratislavu, moja majka je imala bolji posao u većoj bolnici. Imala je belog muža i niko nije znao da ona dolazi iz Brezove, ciganskog sela. Govorila je pravilni slovački, a ne sa čudnim neukim ciganskim naglaskom.

Posle porodiljskog odsustva, vratila se na posao i ostavljala je mog najstarijeg brata Džordža u obdaništu. Kada je Džordž imao oko četiri godine, majka je jednog dana došla da ga pokupi i nije mogla da veruje svojim očima kada je pogledala kroz prozor. Sva deca su se igrala osim njenog sina. On je bio uplakan i na silu su ga hranili. Vaspitačica nije htela da ga pusti da se igra, pa čak ni da ga ostavi na miru dok ne završi. Umesto da odmah uđe i usprotivi se takvom tretmanu, majka je otišla direktno kod direktora i zahtevala da on momentalno dođe da vidi ovo zlostavljanje. On je prekinuo tu situaciju u sekundi, prekorio vaspitačicu i takođe uverio moju majku da nikada neće morati da brine da će ta žena ponovo biti zadužena da vodi računa o njenom detetu.

Ali zašto je ta žena bila tako grozna prema mom bratu? Da li je to bila samo glupost, nedostatak iskustva ili bi bila drugačija prema svetlijem detetu? Majka mi je ispričala tu priču kada sam bio veoma mlad i njena verzija nije imala nikakve rasne nijanse. Decenijama kasnije, sada kada znam ono što znam o tome kako

stvari tamo funkcionišu, ne mogu a da ne mislim o tome. Pošto je moj brat umro, majka je rekla da je jedna od stvari zbog kojih se najviše kaje u životu to što nije ušla u tu igraonicu i išibala tu ženu po licu i počupala je za kosu. Ona stalno misli o pet minuta koliko joj je trebalo da ode do direktorove kancelarije i kako je njen dete moralno da podnosi još pet minuta torture u svom kratkom životu. Kaje se što nije učinila svaki živi minut koji je proveo na ovoj planeti prijatnjim. Da nije bio mučen kao dete, možda se ne bi ubio u dvadeset četvrtoj godini. Umesto toga, moja majka muči sebe misleći o tome. Ne mogu da je ubedim da je uradila pravu stvar. Njen izbor je da na svet gleda naknadnom pameću.

Šta da se nikada nije udala? Da nije došla u Ameriku, Džordž bi bio živ. Kao dete ne bi bio izložen nikakvoj torturi a kao mlada osoba mentalnoj patnji koja ga je dovela do samoubistva. Zašto je pošla za mojim ocem u Ameriku? On je bez nje otišao u Beč, zašto je morala da ga prati?

Sviđalo se to meni ili ne, bio sam rođen nakon što je došla u Ameriku. Imao sam tamnije oči i kosu od bilo koga u našoj porodici, baš kao moj brat Džordž. Toliko bih potamneo leti, da su druga deca u osnovnoj školi mislila da sam jedan od onih klinaca iz Indije. Meni je to bilo super. Moja braća i sestre (osim Džordža) su svi bili ljubomorni što mogu da pocrnim više od njih. U 70-im je bilo baš kul da skroz pocrniš. Nikad nisam izgoreo. Nikad nisam pocrveneo. Imam puno fotografija na kojima sam ja leti i sigurano je majka bila veoma srećna što može da ih pošalje muževljevoj porodici kući u Slovačku.

Jasno se sećam kako je tokom mog odrastanja majka nesumnjivo osećala da joj je očeva porodica nanela nepravdu. Mislio sam da je to normalna stvar u odnosima sa porodicom supružnika.

Tek godinama kasnije sam konačno shvatio da su moji roditelji međurasni par. Bilo je u vezi majčinog nedostaka samopouzdanja nečega više od njenih ličnih problema, a to je da je ona bila proizvod vremena i mesta kojima nisam bio izložen do kasno u životu i na tome sam zahvalan. Nažalost, danas vidim obrasce koji se ponavljaju u brakovima mojih mlađih rođaka koji su i dalje u staroj zemlji, pošto ova problematika postaje samo ukorenjenija u rasno i politički polarizovanoj Srednjoj Evropi.

Moja majka je morala da se bori sa četrdeset četiri godine manjka samopouzdanja i da se nosi sa nedostatkom podrške od strane svog supruga koja bi joj pomogla da se oseća kao ravnopravno ljudsko biće. Majka je želela da ja odrastem kao običan beli dečak, što sam i bio u Americi (osim činjenice da sam bio veoma taman tokom leta). Ne znam da li bih ikada tražio od nje da se žrtvuje na način na koji jeste, omogućavajući mi da odrastem bez prepreka sa kojima se ona i danas suočava. Ono što znam je da posle trideset godina života u Americi kao obična osoba, evropska imigrantkinja u belom društvu, nije htela da se vrati u društvo u kome bi bila tretirana kao građanka drugog reda. Stavovi kakve je imala njena svekrrva i u 21. veku preovlađuju kod većine Slovaka.

Uprkos problemima sa samopoštovanjem, živila je u svetu u kome nije bila svakodnevno okružena ovim temama. Njena prošlost je i dalje imala uticaja na to ko je ona i kako se odnosila prema mom ocu i njegovoj porodici, ali američki svet to nije znao. U SAD ona nije mogla da prestane da se oseća inferiorno, ali je barem niko nije podsećao na to. Da se vratila u Slovačku, bila bi konstantno podsećana na to šta Slovaci misle o Ciganima. Ne možeš to da izbegneš. Niko ne sakriva svoju mržnju, prezir i antipatiju prema Romima. Ona bi se verovatno brinula da li će joj biti pruženo fer lečenje. Kao sedamdesetogodišnja osoba, zašto biste odabrali da dodate još jedan sloj brige za svoju zdravstvenu

zaštitu? Ako bi načula rasističke opaske u bolnici ili bilo gde drugde kad smo kod toga, zar bi čutala nakon što je živela u zemlji dr Martina Lutera Kinga? Šta bi se dogodilo ukoliko bi odgovorila? Nije želela da mora da brine o tim stvarima. Nije želela da se vrati na to da mora da misli o tim stvarima. Nije želela da se vrati. Zbog toga se razvela.

Sada živi sa jednom od mojih sestara. Stigle su tog dana, nekoliko sati kasnije u njenu kuću. Išle su u nekoliko restorana tokom narednih nedelja. Ubrzo potom ustalila se u obrascu da sedi u kući sama, da gleda televiziju i povremeno piše pisma ili razgovora telefonom.

Ima priliku da živi koliko god želi nezavisno sa svojih sedamdeset godina. Nema baš puno iskustva sa nezavisnošću u skorašnjoj prošlosti. Sestra želi da pomogne našoj majci da se oseća dobro i da radi stvari za sebe, ali je to frustrira. Naša majka po navici ne čini sebe sretnom. Taj novi početak posle razvoda nije bio početak novog poglavlja. Za njen život je to bilo samo okretanje stranice. Nije odjednom povratila nezavisnost duha koju je imala kada je bila sama i mlada žena. Navika da bira da ne misli i da tera mog oca da donosi odluke, ne slama se lako.

Voleo bih da mogu da joj pomognem da bude srećna. Ne znam kako iko može da bude srećan ostajući u kući i gledajući sapunice na španskom. Prepostavljam da bi se samostalno učenje španskog sa sedamdeset godina moglo računati u nezavisnost i da pokazuje samo-motivisanost, ali da li je to dovoljno? Ona zapravo ne voli da ide u restorane. Koliko god da je ta ideja zvučala privlačno onog dana, to stvarno nije aktivnost koja bi unela više zadovoljstva u njen život. Zar je stvarno dovoljno samo se otarasiti stresa loše veze i osigurati ostanak u SAD do kraja života? Možda i jeste, i ona zna to da poštuje.

Volim svog brata Džordža i užasno mi nedostaje. Svejedno mi je i da je on samo moj polubrat. Nema razlike. Nema razlike ako je moja majka lagala, osim činjenice da joj sigurno nanosi mnogo bola to što oseća da i dalje mora da laže. Ne mogu da je pitam. U stvari, mislim da je oslobođenje od tog tereta ključ za njen srećan život. Možda je to bolno sećanje, a možda sam i ja samo stvorio celu fantaziju u svojoj glavi koja bi je razbesnela ako bih to samo pomenuo. Koje god da su činjenice iza romanse koja je dovela do braka mojih roditelja, ponašanja su činjenice za sebe. Povređeni smo kada nas roditelji ne podržavaju, patimo kada odrastamo osećajući se inferiorno u odnosu na one koji bi trebalo da su naši vršnjaci i jednakci, a ako odrastamo bez tog kompleksa inferiornosti, onda se osećamo krivima za ono što su naši roditelji morali da pretrpe žrtvujući se za našu dobrobit.

Sada majka jednostavno ostaje kod kuće. Ona plete, gleda TV, povremeno ide u kupovinu namirnica sa mojom sestrom. Ništa ne mora da radi na silu i siguran sam da to ceni. Ide kod zubara i lekara kada je potrebno. Više je ne zanima da ide u restorane. Piše pisma svojim prijateljima i rođacima u Slovačkoj i prenosi mi vesti koje čuje od njih. Kaže da ne želi ništa. To mi otežava da pružim nešto, ali to je moj problem, a ne njen. Sve što imamo danas je kako se odnosimo jedno prema drugom. Možda je to sve što ona želi.

Jednom je razmišljala da ide u Meksiko na odmor, ali kada sam se ponudio da je vodim, nije prihvatile. Ne želi da nauči da živi na drugi način. Nekada je u životu imala ograničenja. Sada živi u granicama navike. Ali mi se odnosimo jedno prema drugom sa ljubavlju i poštovanjem. Kada to znamo i prihvativimo, onda sve bude u redu.

12

Ko je ovde gazda?

Kerol Miler

Prevela Emilia Epštajn

Kerol Miler je antropološkinja kulture i autorka dve knjige o američkim Romima. Njene knjige „The Church of Cheese: Gypsy Ritual in the American Heyday“ (Crkva Sira: ciganski ritual u Americi na njenom vrhuncu) i „Lol'a's Luck: My Life Among the California Gypsies“ (Lolina sreća: moj život među kalifornijskim Ciganima) nude pronicljive i na trenutke duhovite poglede na svet koji izučava. Kultura koju je istraživala strogo razdvaja muškarce i žene, a posebno ih drži na odstojanju od ne-Roma suprotnog pola. Kao što Miler sama primećuje, i njeno razumevanje ove kulture je ograničeno usled nemogućnosti da često stupa u kontakt sa muškarcima Romima. Meni se čini da je njeno pisanje često nepravedno. Unutar kulture u kojoj i muškarci i žene zarađuju, u kojoj obe strane tvrde da su hranioci porodice, ali i da ih supružnici kinje, Miler u svom radu nikada ne prenosi stanovišta muškaraca. Pa ipak, esej Kerol Miler koji sledi, originalno napisan za ovu zbirku, ne treba shvatiti kao ultimativnu istinu o ovoj temi. U pitanju je temeljno informisan pogled na jednu proširenu srodničku grupu i načine na koji su se odnosi između muškaraca i žena menjali od autorkinog prvog susreta sa njima, pre svega nekoliko decenija.

Još jedna opaska za čitaoca. Miler piše o kontaminaciji i moći žene da kontaminira. Ljudi opisani ovom prilikom se, kao mnogi Romi, ozbiljno pridržavaju rituala čistoće. Kultura zabranjuje određene radnje, a pojedine stvari nije dozvoljeno dodirivati. Postoje pravila na koji se način pere odeća i kako se kupati, pravila koja odvajaju gornji i donji deo tela, muško od ženskog. Već generacijama, žene poseduju moć da okaljaju bilo kog muškarca (da ga učine nečistim i, u suštini, nedodirljivim) činom „zabacivanja sukњe“. Ako muškarčevu glavu ili gornji deo, žena „slika“ donjim delom tela ili suknjom, može da ga zagadi. Ovo se smatralo ozbiljnim činom koji zahteva posredovanje plemenskog suda kako bi se ispravio. Danas u Americi se Romi iz Mačve ne pridržavaju ovog običaja. Zaključili su da žene time raspolažu sa previše moći i zbog toga su plemenske starešine/sudije (muškarci) stali na put ovoj praksi.

Pitanja roda među mačvanskim Romima

Pre sto godina, mačvanski Romi su stigli u Sjedinjene Države iz Mačve u Srbiji. Oni su prvobitno putovali na konjima i u karavanima, od gazdinstva do gazdinstva, nudeći poslove u zamenu za hranu i proricanje sudbine. To su bila teška vremena, deca su bila brojna, a dve sfere, muška i ženska, toliko specijalizovane da dva pola nisu mogla opstati jedan bez drugog. Tokom ovog perioda, čini se da su rodni odnosi mačvanskih Roma bili slični Romima Kalderašima koje je (1951. godine i ponovo 1998.) opisala Rina Koton Groper.

Kada sam i sama kao antropološkinja otpočela terenska istraživanja među Mačvanima^{1*} šezdesetih godina, primetila sam da su uloge muškaraca i žena, manje više u skladu sa nomadskom tradicijom. Iako su Mačvani bili čvrsti u stavu

1 * Autorka u daljem tekstu pod Mačvanima (Mačvani i Mačvanke) podrazumeva Rome iz Mačve. prim.prev.

da nisu Kalderaši, glavna briga Mačvanke, kao i u istraživanju Kalderaša koje je sprovedla Groper, bila je njena „bračna biološka porodica“. Muškarci Kalderaši su, s druge strane, bili javne persone, „pokretači i glavni učesnici u institucijama zajednice... vitse i njene proširene porodice“ (223). Slično tome, Mačvanin je zauzimao ključno mesto u pitanjima zajednice, pozicije zajednice u društvu i javnom imidžu svoje proširene porodice. Svakako, Mačvanin je odgovarao svojoj *vitsi* (srodničkoj grupi sa istim imenom) za moralno ponašanje celog svog krvnog srodstva, nećakinja, nećaka i braće i sestara od tetaka, ujaka i stričeva.

Različita rodna očekivanja su se izražavala tako što se ukazivalo i uživalo poštovanje. Među Mačvanima, poštovanje se nazivalo „da se ne sramote“. Kako bi se učvrstio status, Mačvani su učestvovali u *krisi* (sud), kao i u ritualima i proslavama. Ugledna porodica se pridržavala pravila prihvatljivog ponašanja vaspitavanjem dece na „pravi“ način, njihovim venčavanjem za druge Mačvane, izbegavanjem hapšenja i „autsajderskih“ (neromske) zatvora i, što je najvažnije, neposustajanjem pred mačvanskim normama time što bi, kako kažu, „postali Amerikanci“. Dosta toga je zavisilo od izbora i ponašanja odrasle dece koja su bila u stanju da osramote svoju rodbinu i *vitsu* bežanjem od kuće kao činom nepoštovanja. Do nedavno, Mačvani su živeli prema pravilima ukazivanja i uživanja poštovanja. Poštovanje je atribut odraslih, znak prave zrelosti. Verovalo se da duhovno preplitanje dve različite snage, muške i ženske, kroz brak i seksualno opštenje, otvara mogućnost za mačvansku sramotu/poštovanje, kao i za njihovo razumevanje.

Muškarcima se više ukazivalo poštovanje iz razloga što, prema rečima Mačvanke Lole, „tako hoćemo“. Stevo je to objasnio nešto drugačije: „Žena muškarцу ukazuje poštovanje da bi se on osećao ponosnim“. Muškarci su avanturisti i slobodni da idu gde

god požele. Svojevremeno, žene su izlazile iz kuće isključivo u pratnji drugih Mačvana. Na pitanje zašto, i muškarci i žene su odgovarali da je muškarac „gazda“ i da su žene uglavnom „one koje ostaju kod kuće“.

Iznenadila me je fizička razdvojenost polova; ovo je bivalo najočiglednije na javnim događajima kada su muškarci sedeli sa muškarcima, a žene sa ženama. Bilo koja interakcija, posebno kada bi žene prolazile pored muškaraca, bila je nespontana i sa pažljivim ukazivanjem poštovanja (Miller, 1994). Muškarci su prvi sedali i bili prvi posluživani. Zašto? „Poštovanje prema svojoj porodici pokazuješ ukazivanjem poštovanja prema drugima.“ Kada sam pitala da li su muškarci bolji, žene bi odgovarale da nisu, već da su žene najbolje, najvoljenije, da se ne žale i da su vrednije, zapravo, toliko vredne i radne da bi ponekad zaboravljale da jedu i da su uvek služile na ponos drugima (muškarcima?) – sve navedeno predstavlja, naravno, različite vidove ukazivanja poštovanja. Iznova tokom decenija slušala sam da „žena čini muškraca“. Muškarac možda jeste „gazda“, međutim to imenovanje „gazdom“ je, shvatila sam, podrazumevalo i zapravo bilo moguće samo zbog podrške i udovoljavanja od strane čerki, supruga i majki.

Jedinstvo muškarca i žene bilo je „onako kako je bog osmislio“. Među Mačvanima, brak između muškarca i žene predstavlja jedini izbor. Brakove su dogovarali stariji članovi dveju porodica. Brak je bio briga zajednice; produžetak *vitse* bio je osiguran davanjem blagoslova deci. Brak je predstavljaо propisanu normu. Muškarac koji bi ostao udovac ili žena koja bi izgubila muža, statusno su se u zajednici spuštali nekoliko rangova niže. Uglavnom zbog uz nemirujuće snage seksualne želje, verovalo se da neoženjen muškarac predstavlja opasnost za dobrobit zajednice i za stabilnost drugih mačvanskih brakova.

Kako je teklo moje istraživanje, rodne razlike su postajale sve vidljivije, kao i odvojenost sfera uticaja i domena. Kada god bih postavila pitanje, žene bi pričale o ženama, a muškarci samo o muškarcima. Razlog za to, kako su mi objasnili, su bile suštinske razlike u prirodama, s obzirom da su žene žensko, a muškarci muško. Prema istoj logici, ova misterioznost je po svemu sudeći davala neodoljiv kvalitet suprotnom polu.

Usled spoljašnje prirode njihovih genitalija i, sledstveno tome, lakoće sa kojom se kupaju, muškarci su prirodno čistiji². Ali nisu nužno bili bolji. Lola je tvrdila da su češće žene bile čistije zbog toga što su muškarci bili neodgovorni po pitanju kontakata, dok su žene uglavnom ostajale kod kuće sa decom – a deca su čista i dobra. Takođe, žene su bile te koje su imale moć kontaminacije; zabacivanje sukњe, kao i bilo koji dodir sa ženskim predmetima koji se vezuju za donji deo tela, ispod struka, mogli bi da ukaljaju muškarca. Zaista, jedan Mačvanac nižeg statusa kojeg sam poznavala i koji je bio nesiguran po pitanju toga da li bi bio dobrodošao u drugim kućama, uvek je vodio svoju ženu sa sobom kako bi bio siguran da je dobro obezbeđen i da može da uzvrati istom merom (Miller 2004:60-64).

Kao kod Kalderaša o kojima piše Groper, i mačvanske mlade su odlazile da žive kod proširenih porodica svojih muževa. Brak je bio patrilokalan i, do poslednjih nekoliko decenija, brak je činio mladu strankinjom, „autsajderkom“, u svojoj novoj porodici. Unutar nje je imala veoma malo moći.

Četrdesetih godina, Lolinih šest čerki je udajom ušlo u pet različitih mačvanskih srodničkih grupa. Tokom šezdesetih kada smo se susrele, one su se žalile da ih tretiraju kao „sluge“

² * u ovom kontekstu, u duhovnom smislu, prim.prev.

u porodicama u koje su se udale, i da je to stanje trajalo sve do senilnosti ili smrti njihovih starijih u porodici. Žene su radile zajedno i mladina svekrvaje bila njen gazda i njena podučavateljka. Svekrve su bile i očekivalo se da budu „zle“ i jedino se Lola sećala svoje s ljubavlju. Iako se jedan od ugovorenih brakova čerki pokazao kao relativno srećan – udala se za Mačvanina koji je, prema njenim rečima, ličio na Dejvida Nivena – ostalih pet je vremenom napustilo svoje muževe, ili bi provodile mesece „na odmoru“ od muževljeve porodice. Na kraju se njihova majka, Lola, takođe razvela od svog muža, mada ne pre smrti svoje svekrve. U to vreme, odnos između žene i njene svekrve je bio mnogo važniji od odnosa žene sa svojim suprugom.

Groper (222) piše da su Kalderaši koje je proučavala bili kovači bakra. Mačvani su, sa druge strane, govorili o sebi kao o bivšim trgovcima konjima i, u skorije vreme, prema nahođenju, trgovcima automobilima. Šta god Mačvanin zaradi ide u njegov džep, uglavnom njemu na raspolaganje. Šta god da radi za novac, prljanje ruku se smatra ponižavajućim. Ako mu to prilike omogućavaju, Mačvanin više voli ulogu milostivog domaćina i bonvivana.

Groper je došla do zaključka da u većini slučajeva žene Kalderaša izdržavaju porodice „hronom, kirijom i odećom“ (222). Isto se očekuje od Mačvanki. Međutim, uspeh u izdržavanju porodice, kada su ove druge u pitanju, predstavlja veliki izvor *vitsa* ponosa. Mačvanke su ušle u legendu po svojim proricateljskim sposobnostima. Otkad je tinejdžerka Šreča, naknadno poznata kao Madam Baterflaj, tridesetih godina zaradila svojih prvih sto hiljada, od svih mačvanskih mladi se očekivalo isto. (Miller 2010:57) I zaista, prilikom odabira mlade, shvatila sam da su izgled, narav i spretnost u domaćim poslovima bili od male važnosti i da je bračni uspeh zapravo zavisio od sposobnosti devojke da zaradi

novac. I dok bi muž, otac ili svekar bio zadužen da nađe *ofisa* (kancelariju) i teritoriju, da šarmira lokalne vlasti i pokrene posao svoje žene, po završetku ovih poslova, Mačvanka proročica, hraniteljica, bi bila manje više prepuštena sebi. Dakako, krajem prve godine braka očekivalo se da mlada kroz umeće proricanja povrati sav novac koji je njena brakom stečena porodica uložila u cenu mlade i troškove veridbe, kao i troškove dvodnevne svadbe. Tokom šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina, bilo je nešto lakše naći lokacije za proricanje; američka ekonomija je cvetala i to se postizalo bez poteškoća (132).

Posledica spretnosti žene da zarađuje ogledala se u spretnosti muža da troši, da bude darežljiv u društvenim situacijama, da iskazuje poštovanje prema svojoj zajednici učestvovanjem u ritualima i zabavama, i *bon vivant* ponašanjem uopšte. Među Mačvanima, status određuje meru poštovanja koju je moguće ukazati i uživati, a pokazati da imaš sreće ključno je za status.

Zabavljalо me je saznanje da se mačvanskoj mladi uvek sudilo u zavisnosti od njene sposobnosti da zarađuje, a mladoženji na osnovu njegovog izgleda, pojave i plesačkih sposobnosti. Zaista, sposobnost da se prikaže kao imućan i spreman da se zabavlja je do skora bio jedan od najvažnijih razloga postojanja za Mačvanca. „Plejboj“ način života je umnogome superioran američkom „od-devet-do-pet“ radnom vremenu, koje postavlja obaveze posla i samo zaposlenje ispred mnogo ubedljivijih potreba za prijateljima, porodicom, *vitsom*, verskim ritualima i dobrom provodom. Moguće je da rad za „gazdu“ koji nije Mačvanac ugrožava autoritet plejboja. Osetljivost na bilo koje sprovođenje vlasti i nepoverenje prema ne-maćvanskom „gazdi“ je razumljivo kada znate da su Mačvani Vlaški Romi, potomci Roma koji su bili robovi stotinama godina na prostorima koji su današnja Rumunija.

Ženski ideal Mačvanke podrazumevao je da budu „kao zlato“ u pravljenju novca, nešto što ja nikada nisam radila – a ni danas ne znam kako. Mačvanin je ocenjivan na osnovu lepote – da, muškarci su opisivani kao lepi – popularnosti, sposobnosti da šarmira muškarce svoje *vitse*, kao i po svojoj reputaciji po „dobrom provodu“. Ovo je bilo u kontrastu sa mojom američkom kulturom. Gosti na venčanju su pre procenjivali mladinu bajkovitu pojavnost nego njenu zaradu ili profesiju, dok bi američki mladoženja koji je sklon piću i dobrom provodu mogao da najde na oštru osudu.

Za studentkinju postdiplomskih studija, hipi sedamdesete su bile vreme protesta. Mačvani koje sam poznavala u Sijetlu su bili zgroženi kad su čuli da protestujem protiv Vijetnamskog rata. Otvoreno suprotstavljanje nije bio njihov *modus operandi*. Moja draga prijateljica Lola se brinula za mene: „Nemoj to da radiš. Vidim na vestima da se to policiji ne sviđa.“ To je bilo vreme u kojem su rasa i seks bili zapaljive teme, i ideja da je muškarac, bilo koji muškarac, „gazda“ ženi, je gubila na snazi.

Nisam sigurna koliko je ovo uticalo na američke Mačvane. Međutim, elementi revolucionarnih promena su svakako učestvovali. Mačvanin kao gazde vezivao se za koncept proširene porodice u kojoj je najstariji muškarac bitan u donošenju odluka, a njegova supruga, sinovi i snaje, hijerarhizovani prema starosti, sa *bori-ma* na samom dnu. Veličina i moć proširene porodice jenjavala je sa jeftinim stanovima za izdavanje i državnim socijalnim službama koje su podsticale manje porodične jedinice. Kako je proširena mačvanska porodica prestala da postoji kao efikasno funkcionalna i stabilizirajuća snaga, poštovanje moralnog uređenja je bilo u opadanju. Mlade su prestale da budu neupitno poslušne prema željama starijih i, pri najmanjoj neugodonosti, vraćale su se kući svojim roditeljima.

Sa devedesetim godinama, praktične potrebe su podrile patrilokalni fokus. Sada, mladi biraju svoje supružnike: iznova se venčavaju i razvode. Bez profesije i ekonomski nepripremljeni za život u Americi – teritorije na kojima proriču su nestale – često se seljakaju između mladoženjine i mладине porodice.

Uloga muškarca kao gazde gubi na snazi, što Gorper takođe beleži kod Kalderaša: „Muškarac u svojoj ulozi supruga i oca i kao veza sa širom grupom Kalderaša, trebalo je da bude glava jedinice, međutim priznavalo se da žena nosi veliki ideo posla i obaveza“ (226). Američke ideje, ranije zabranjivane, prodiru u stare tradicije s obzirom da i Mačvani i Mačvanke imaju pristupa popularnim medijima, televiziji, filmovima, elektronskoj pošti, ajpodovima, Fejsbuku, video igricama, itd. Češće nego njihovi muževi, Mačvanke danas nalaze i pokreću sopstvene poslove. Jedna od posledica je veća ravnopravnost među polovima.

Međutim, ravnopravnost među Mačvanima nije potpuna novina. Tokom godina koje sam provela sa njima i dok su žene „čitale“ sudbinu, njihovi muževi su često kuvali i pomagali oko dece – većina je bila veoma sposobna u kućnim poslovima. U zaista teškim vremenima, u siromašnjim porodicama se od muškaraca tražilo da doprinesu koliko mogu porodičnom budžetu. U prošlosti, kako mi je rečeno, i muškarci i žene su bili članovi *kriše*. Za razliku od manjih porodica Kalderaša, koje su nalagale da se žene udaju izvan svoje *vitse*, koje Groper pominje, sa šezdesetim godinama mačvanske mlade su počele da se udaju unutar svojih *vitsa* koje su, u tom trenutku, premašivale nekoliko hiljada. Kao posledica, nisu bile toliko izolovane kao kalderaške mlade i, s obzirom da su iz iste *vitse*, u mnogo većoj meri su uživale muževljev status i njegove obaveze prema zajednici. Kao i njihovi muškarci, bile su motivisane da poteraju dobru sreću kroz dobar provod. Takođe, mačvansko srodstvo se uvek računalo preko

oba roditelja. To znači da su se i porodica majke i porodica oca smatrali korenom subbine i ishodom njihovih potomaka. Obe se tretiraju, kada za to dođe vreme, kao božanski i voljeni preci.

Još uvek se pitajući ko je zapravo gazda – možda obe strane, možda nijedna – pratila sam ove ljude u Kaliforniju, ritualnu bazu Mačvana tokom sedamdesetih godina. Dnevne aktivnosti su planirane prema poslovnim sastancima žene. Muškarce je to retko interesovalo i Mačvanke su bile te koje su bile aktivne u zarađivanju novca. Dakako, žene su bile te koje su donosile većinu odluka tokom dana i činilo se da drže porodičnu zajednicu na okupu. Primetila sam da se o baki često govorilo kao mnogo „žilavijoj“ i opasnijoj od dede. Naravno, moje kontakte su pretežno sačinjavale žene i moji intervjuji sa mušzacima su bili mogući samo u prisustvu žena; ovo je svakako bio razlog za izvesnu pristrasnost. Međutim, možda je uloga gazde bila mnogo više na snazi kada su putovali, u vremenima koja su se oslanjala na mušku fizičku snagu i sposobnost. Stara Bibi me je uveravala da je teranje konja i kola bilo „teško, muškarci su to radili“.

Osamdesetih je postalo očigledno da je sposobnost muškarca da dominira bila ograničena. Jedno od mačvanskih pravila jeste da *autsajderi*, koje Mačvani nazivaju „Amerikancima“, nisu dobrodošli na ritualima i zabavama. Zbog toga su mi muškarci koje nisam poznavala, u nekoliko navrata prigovarali. Ljutito su me optuživali i jedan mi je rekao, „ona nije Mačvanka. Ona ne bi trebalo da bude ovde!“ Na moje iznenađenje, žene su stale na moju stranu i suprotstavile im se, uzvraćajući im sa „Ovo su ženska posla“. Situacije su se završavale odlaskom muškaraca koji su se verovatno plašili da će izazvati sukob – a sukob bilo koje vrste je zabranjen na javnim okupljanjima. Izgleda da se usmeno uveravanje da su muškarci „gazde“ javljalo samo onda kada su žene bile dobro raspoložene.

Bilo mi je sasvim uredu da sedim sa i pod zaštitom žena. Naučila sam različite načine na koje se poštovanje na adekvatan način ukazuje. Na kraju sam se i identifikovala sa Mačvankama. Postala sam svesna ovoga kada je na jednom venčanju muž tražio od Lepe Ružice (*Pretty Rosie*), nezadovoljne žene u svojim pedesetim, da stoji iza njega za muškim stolom i da ga služi tokom njegovog dugog obedovanja. Isprva se cela sala utišala. Potom su žene počele da se došaptavaju da je Ružičin Mačvanac „lud“, „pun sebe“, što je ozbiljna kritika, jer je skromnost (kao i visok status, a Mačvani konstantno rangiraju) popularna vrednost. Uznemirena, pitala sam Keti da li možemo da idemo kući. Na izlazu, jedan mladić pored koga smo prošle na hodniku podsmevao se da se Jandro pretvara da je Kralj Cigana, ali da će mu Ružica vratiti. To je i učinila. Već sledećeg meseca ona je napustila Jandra i udala se za nekog drugog.

Nedavno sam pitala Anastasiju šta Mačvani misle kada kažu da je Mačvanac bio gazda šezdesetih godina, u vreme kada je ona napustila svoj narod i „pobegla“? Ona je objasnila da je uloga gazde bila više simbolična nego realna i istakla da je žena ta koja zarađuje. To je, kako me je uveravala, uvek davalo Mačvanki neupitnu moć. Verujem da je Anastasija u pravu. Međutim, Anastasijino mišljenje nije nužno tipično. Ona je čerka Barbare Miler, jedine značajne i moćne predvodnice koju su američki Romi ikada poznavali; ona je decenijama bila „vlasnica“ San Franciska.

Tokom devedesetih, živahna, neodoljiva Lisa me je pozvala da se požali i ja sam snimila njene žalopojke. Ona je bila udata za Mareja više od četrdeset godina i njihova deca su odrasla. Uglavnom sam zvala Lisu za najnovije tračeve. Izražajna Lisa je bila spremna da ih ispriča. Meni je uvek bilo priyatno u njihovom društvu, jer su bili posebno srećan i skladan par. Do ovog telefonskog poziva, nisam bila svesna ozbiljnosti njihovih privatnih problema.

Ranije, kad god bih čula da se svađaju oko novca, to je bila dobroćudna prepirkica. Lisa se nadala da će deo svog novca moći da odvaja za decu i kiriju, dok je Marej htio da troši koliko god novca da ima, na putovanja i na „do poslednje pare“ zabave sa svojim prijateljima. Sfere uticaja i obaveza koje Groper pominje, ženske koje se odnose na domaćinstvo, a muške na javno i društveno, su po svoj prilici i dalje bile na snazi. Vremena, međutim, nisu nužno bila teška. Lisa je lepo zarađivala, vispreni Marej je imao niz odušaka, a oboje su voleli da se zabave. (Tokom ovog perioda sam shvatila da nikada neću biti devojka za zabave. Ništa mi se ne čini težim, ako ne i nemogućim, nego da se bez prestanka zabavljam.)

Tokom više od trideset godina, pratila sam Lisu i Mareja u njihovim dobrim i teškim vremenima. Komplementarne, ponekad suprostavljene uloge plejboja i osobe koja zarađuje imale su primesu sjaja i slave tokom velike ere novca u Americi. Dakako, ljudi se sa nostalgijom sećaju vrhunca dostignutog šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina: „svi smo imali para“. Ali, tokom istog ovog perioda, mnoge mačvanske institucije su postale ugrožene, mlade su napuštale svoje tazbine koje im nisu odgovarale; deca su bežala od mačvanskih zakona u potrazi za onim što su smatrali slobodom i zabavom u Americi. Sa sažaljenjem se gledalo na sram/poštovanje kao običaj koji izumire, *krisa* više nije imala moć da razreši teritorijalne probleme, a verovanje koje se negovalo da se „niko ne zabavlja bolje od Cigana“ ih je razočaralo. Negde u to vreme, ljudi su počeli na posebno melodramatičan način da se žale na činjenicu da se „pretvaraju u Amerikance“. Kao što je pomenuto, postati Amerikanac, nekoliko decenija ranije, smatralo se kriminalnim činom.

Lisina porodica je prolazila kroz promene više lične prirode. Kao prvo, Marej, ne više mlad čovek, je bio isuviše bolestan da

pije alkohol sa svojim društvom. Društvene aktivnosti koje su svojevremeno okupirale njegovo vreme, skupe zabave i posebno rituali zajednice postali su sve ređi. Topli odnosi unutar zajednice koje su muškarci oduvek gajili, deljenje i bratstvo iz prošlosti, počeli su da jenjavaju. Većina mačvanskih porodica je imalo veoma malo para i vremena za zabavu. Lisa je počela da sama sebi šije odeću za slavlja. Marej je, naravno, još uvek angažovao krojača da mu pravi neophodne ispravke na skupocenim odelima. Iako je završio samo šest razreda škole, Marej je bio izrazito inteligentan čovek. Bez nečega što bi mu okupiralo pažnju i ispunilo dane, bilo mu je smrtno dosadno. Sva njegova deca su se venčala bez njegovog blagoslova. Njegov sin se odselio u drugi grad. Besan na američke lekare, bolnice i lekove koji su sve više uzimali primat u njegovom životu, iskaljivao je svoj bes na prvoj osobi pored sebe, svojoj ženi.

Pa ipak, uživanje i slobodu da radi samo ono što voli Marej je smatrao svojim sudbinskim nasleđem, pa čak i pravom gazde. Toliko starih praksi je nestalo da su se njegove opcije suzile. Ono što je Marej zaista voleo jeste da se kocka i njegova strast je postala zavisnost, kao i ključna tačka sukoba ovog para.

Sledi zabeleška Lisinog poziva. Ostavljam čitaocima da odluče ko je, ako iko, gazda.

23. jul 1999.

Uvek mi govorи da ne znam o čemu pričam. Ne, ti si glupa, kaže mi on, pa je izgubio kuću koju smo imali i sada ja nemam ništa. Nemam ništa, ništa. Ceo moј životni rad i borba. I onda sam uvek ja kriva. On nikog drugog nema na koga će da svali krivicu.

Znaš koliko sam samo zaradila ovde, dvadeset godina ovde? Da imam pare koje sam zaradila u ovom ofisu, mislim da bi mi bilo

poprilično udobno. A on? Ne! Svaka para koja se zaradi, on zna gde će da je ućerda, on zna gde da je razdeli, on zna šta će s njom. Ok? Svo to kockanje i sranje kojim se bavio! Ma, pusti. Ne želim ni da mislim o tome. Kockanje me je dotuklo. Njegovo kockanje! Potrošio je sav novac. Onda se okomio na moj nakit, da ga da u zalog, da ga proda. Ma, pusti. Izgubljen slučaj.

A ja i dalje ništa ne vredim. A ja i dalje nisam dobra proročica. Kaže mi da nisam dobra koliko druge Mačvanke. Šta misliš? On kaže da nikad nisam ni bila. Kako bi se ti osećala da ti neko kaže tako nešto. Kao da živiš na dnu dna?

Trebalo je da budem škrtija žena celog života. Da skrivam novac. To druge žene rade. Tako su mi rekle.

Kako si ti počeo da nas vodiš, rekla sam mu, kako si ti počeo da radiš po svom, sve je otišlo dođavola. (Kad je Marejev otac bi živ, bili su bogati.) I onda je počeo da psuje i viče i arlauče. I okomio se na mene, a otkad sam mu dala da nas vodi, sve što sam napravila, sve za šta sam radila, on je uništio. Dijamante, pare, nekretinine, decu – uništio je sve.

Naterao me je da ga zamrzim. Izveo me je van grada i doručkovali smo u nekom restoranu, i okomio se na mene i ostavio me je tam. Morala sam ili da stopiram ili nađem autobus, ili da pozovem taksi.

Čuješ šta mi je uradio. Bili smo u drugom gradu i jedne noći me je poveo preko nekog mosta. To je bilo oko osam uveče... da vidi neka kola. Da, išao je da vidi neka kola. I počeo je da prolazi kroz crveno svetlo i rekla sam mu da to ne radi – ubićeš nas. Nema potrebe da žurimo kad čovek neće prodati kola tako kasno uveče. I onda se okomio na mene i počeo da psuje. Onda se uprakirao i rekao mi, izlazi. Ostavio me je tam i nisam imala čime da se vratim kući.

Tako, našla sam neku sladoledžinicu koja radi 24 sata. Rekla sam momku tamo da mi pozove taksi, da moram da se vratim kući. Dva lika su ušla u taksi, a imala sam skoro deset hiljada u džepu (da kupimo kola). Dva lika su pričala na svom jeziku i nisam imala pojma koji đavo pričaju. Mislila sam da planiraju da me odvedu negde i ubiju. Ok? Počela sam da plačem i plačem u kolima. Na kraju, stigla sam kući, a on gleda TV i kaže mi, Jel' ti se svidelo?

Onda sam zvala policiju da ga zatvore. Policija je došla i on je počeo da govori razne laži o meni. Ok? Jer sam htela da ga izbacim iz kuće, rekla sam policiji da on ništa ne vredi, šta mi je uradio, da me je odveo iz mog ofisa i uništio mi biznis i potrošio novac. Kapiraš? Policija je razgovarala sa njim i on je otišao na sprat i mesec dana nismo govorili. Živeli smo kao pas i mačka.

Ja mu kažem, idi stavi oglase, da proričem. Ti si me ovde doveo i hoću da zarađujem. Ne, kaže on. Idi na ulicu. Idi.

I tako, našla sam ulični vašar. A on mi se podsmevao. Kaže, tamo su samo hipici i gejevi i da neću ništa zaraditi i da ču dobiti sidu. Rekla sam mu „radije bih imala sidu nego da živim sa tobom“.

To je samo nekoliko blokova od moje kuće i zvala sam jednu stalnu mušteriju da me primi. Rekla sam toj finoj ženi da moram da zaradim novac i ona mi je dala najbolje mesto na sred vašara za samo deset dolara. Rekla sam joj da nemam nastrešnicu i ona mi je dala nastrešnicu. Subota, nedelja, zaradila sam četiri hiljade za dva dana. Šta misliš? Sve sami redovi. Proricala sam sudbinu jednom Kinezu i dao mi je četiri stotine na vašaru. Sutradan je ponovo došao na vašar i rekao da sam pogodila. I da se desilo onako kako sam mu rekla. Pozvao me je nedelju dana kasnije da mi se zahvali i dao mi hiljadu i petsto.

Moja mušterija mi je pomogla. Pogledala je u novine (Lisa ne zna da čita) i našla klub za momke i devojke, prostor za 25\$. Eto, rekla je, vidi, tu ima mesta. Žena je ustala rano ujutru i našla mi mesto. Napravila mi je mali znak Lisa Proročica. Otišle smo u taj klub za momke i devojke. To je kao hala sa malim štandovima. Došla sam rano i stajala sat vremena. Izašla sam i popušila cigaretu, uzela kafu i u dvanaest sam imala skoro petsto dolara u džepu.

Klub za momke i devojke. Subota, nedelja i zarađila sam skoro šest hiljada.

Kada sam se vratila kući, Marej je poludeo. Rekao mi je, hajde da nabavimo malu prikolicu i da idemo iz grada u grad po vašarima. Ja sam rekla – ne. Ne želim da putujem sa tobom. S tobom ne želim nikuda da idem. Rekao je, otići ćemo u Kanadu i razbiti ih. Da, rekla sam mu. Ti idi. Ja ne idem. Šta misliš?

Znaš šta je uradio? Stavio je u zalog korvetu za osam hiljada da bi išao da se kocka. Tako sam se loše osećala. Imali smo ta kola četrdeset godina. To je bila naša sigurnosti i mir. I šta misliš šta je uradio? Morala sam da platim kamatu za zalog i nisam imala novca. Pa sam otišla na bingo i vratila se sa hiljadu i po. Evo, rekla sam mu. Uzmi i plati kamatu. Uzeo je moj novac i prokockao ga na trkama i kartama. Stiže račun od čoveka za tri kamate, i to ispade sedamsto pedeset mesečno. E pa, ljudi hoće svoj novac ili će da prodaju korvetu. Stavili su oglas za kola u novine i čovek je kupio korvetu za dvadeset i četiri hiljade. Marej je dobio šest hiljada. Od sve uštedevine. Šta misliš?

Da je vodio računa o poslu, bio bi vlasnik pola grada. Da je odigrao kako treba. Imao je bankara, čoveka za nekretnine i taj čovek za nekretnine mu je pokazao koje kuće da kupi. Zašto nije kupio moj ofis (kancelarija, office, za proricanje) pa da mogu da

živim na spratu? (Oni su „vlasnici“ malog naselja u drugoj državi sa licencom za proricanje koju je izdalo gradsko veće. To je osiguranje da teoritoriju poslovanja Mareja i Lise neće prisvojiti druga romska porodica.) *Postoje dve spavaće sobe na spratu sa kuhinjom, tušem, klozetom. Zašto mi nije to kupio da ja radim dole, a da živim na spratu. Ali nije htelo to da uradi. Rekla sam mu, kupi ovu nekretninu. Lepo ćemo je srediti. Uložićemo još dvadeset hiljada i staviti novu kuhinju, kupatila i sve novo.* (Ove godine uradila je sve to sama u ofisu koji pominje.) *Hajde da kupimo to. A on kaže, nema parkinga i ovde nema garaže. Zašto da kupimo ovo usrano mesto?*

Sada nemam ništa. Nemam ama baš ništa. Šta misliš? Ako stignem u bolnicu, nemam para. Nemam osiguranje. Dobijala sam SSI³, ali su me otpisali. Pokazala sam im račune iz bolnice i od lekara i kako sam dobila dijabetes, kako sam dobila anemiju, astmu. Dobijala sam tri i nešto (tri stotine) plus malu karticu od mojih lekara. Sada ne idem kod lekara.

Ja sam žena od šezdeset godina i ne mogu dalje. Ne više. Imao je operaciju noge i sada ne može da hoda odavde do vrata. Ali hoće da ide da peca i hoće da ide u Rino. Uvek velike ideje. Kaže mi da ako umre treba da pustim da ga Grad sahrani i da ne želi da iko dođe na njegovu sahranu. Ne želi da iko zna kada umre.

Kada smo bili mladi bilo je isto sranje. Trošio je moj novac na svoje prijatelje i razbacivao se novcem. (Ustvari, oboje vole da se kockaju, ali ona ne u meri u kojoj on.) Kada mu je umro otac, trošio je više od hiljadu dnevno u kapeli. Tad se nije toliko kockao. Ali, sada je potrošio novac od korvete za dva dana. Kockanje. Onda nije imao novca za benzin, pa je došao meni za dvadeset

³ * Supplemental Security Income, ili Socijalno osiguranje (prim. prev.)

dolara. Šest hiljada je za njega kao dve pare u džepu. Koliko god da zaradim nikad nije dovoljno. Ovo nije laž. Ne lažem. Ja sam kriva, kaže on, zbog toga što nemamo para. Ništa.

Nemam ništa.

Ipak, kada je Lisa umrla nekoliko godina kasnije, saznaла sam da mora da je skrivala novac, jer je svakom svom detetu ostavila „nešto“. Mačvanke nemaju poštovanja prema ženama koje ne odvajaju sa strane za vanredne situacije i krize.

13

Prisilna sterilizacija Romkinja u Češkoj i Slovačkoj

Klod Kan

Prevela Ana Zorbić

I tako stižemo do dokaza da predmet ove knjige nije puka ezoterija¹. Važno je da se suočimo sa predrasudama i važno je to što je zapadna kultura stigmatizovala Rome kao one koji previše vole „slobodu“ da bi donosili racionalne odluke (postoje indicije da isti stereotipi prema Romima i „Ciganima“ postoje i u Aziji – ali je to već tema za neke druge istraživače). Verovanje da su Ciganinu pružene iste prilike kao i svima ostalima, ali on odbija da živi normalno i nema emotivne, pa samim tim i romantične i seksualne granice, dovodi do teških posledica. U prethodnim odeljcima, nekoliko Romkinja je spomenulo teškoće koje Romi, a naročito žene, doživljavaju u kontaktu sa zdravstvenim radnicima. Stereotipi imaju uticaja na to kako se odnosimo jedni prema drugima. Oni utiču na politiku i praksu.

Takođe je važno koje mitove sami Romi usvajaju, bilo da ih internalizuju (sami veruju u njih) ili jednostavno biraju da se ne suprotstavljaju tim stereotipima. Neke od optužbi i predrasuda sa kojima se Romi bore zahtevaju diskusije koje nas je sramota da

¹ Namjenjen ili razumljiv samo malom broju onih koji se interesuju za specifičnu oblast.
(prim. prev.)

vodimo. Izbegavanje tabu tema, za Rome, može da ima opasne posledice.

Klod Kan je jedan od vodećih stručnjaka za predmet sterilizacije Rominja koju su državni službenici sprovodili u Centralnoj Evropi tokom i nakon komunizma. Samo se nekolicina istraživača bavila ovom temom. Detaljan istorijski pregled i analiza borbe za odbranu prava Rominja predstavlja idealan završetak ove knjige.

„Položaj Roma u Čehoslovačkoj nije tema koja zanima ostale, pa je zato razložno da kažemo da većina građana ništa ne zna o ovoj manjini koja je u tako velikoj meri diskriminisana. Nedostatak informacija je rezultat dobro planirane kampanje koja ima za cilj da prikrije sve što ima veze sa ovom manjinom.“

- Dokument 23, Povelja 77², 13. decembar 1978.

„Zaštitnik prava građana veruje da problem sterilizacije sa nedopustivim motivima ili nezakonit, postoji u Češkoj i češko društvo mora s tim da se suoči. Zaštitnik je siguran da je prihvatanje ove neprijatne realnosti jedini način postizanja katarze, kao i usvajanje mera koje će onemogućiti prakse navedene u ovom izveštaju.“

- Zaštitnik prava građana Republike Češke (Ombudsman), 23. decembar 2005.

Početkom 1970-ih, pod uticajem nanovo probuđenog interesovanja za eugeniku, čehoslovački lekari sistematski i prisilno vrše sterilizaciju Rominja, uz podršku političara i državnih struktura i uz punu pomoć socijalnih radnika. Ove

² http://en.wikipedia.org/wiki/Charter_77 (prim. prev.)

prakse su rano i trajno postale deo pitanja ljudskih prava koje je postavljala čehoslovačka disidentska grupa Povelja 77.

Posle pada komunizma, nova demokratska vlast pokušava da prekine ovu praksu, ali ona ipak ostaje na snazi i tokom post-komunističke ere i u Republici Češkoj i u Slovačkoj.

Lekari i socijalni radnici su vršili prisilne sterilizacije koje su pretežno ciljale Romkinje koje su živele u društvenoj izolaciji, često imale velike porodice i za koje su češki socijalni radnici znali i koje su im bile „sumnjive“.

Sterilizacija je veoma nesrazmerno ciljala romske žene. Postoji samo jedan zabeležen slučaj u kojem se navodi da je muškarac sterilisan pod pritiskom ili bez dobijanja adekvatnih informacija, pa samim tim u okolnostima koje se mogu okarakterisati kao prisilne. Ovo ukazuje da je postojao rodni, ali i psiho-seksualni aspekt: na Romkinje se gleda kao na (1) opasne, osobe koje se ne mogu seksualno kontrolisati; (2) nedovoljno oslobođene prisile svojih supruga i seksualnih partnera, pa u nemogućnosti da imaju punu kontrolu nad svojim telima; (3) naročito sklone rađanju. Sve navedene prepostavke dolaze iz tradicionalnih folklornih verovanja o „divljim Ciganima“ koja su i danas na snazi.

Čehoslovačka i njene države naslednice nisu jedine države koje su morale da se suoče sa ovim pitanjima. Kada je eugenika dobila status državne politike u nacističkoj Nemačkoj, prisilna sterilizacija je predstavljala ključni deo programa nacističke Nemačke, naročito pre početka Drugog svetskog rata i pretvorila se u program koji je sve snage usmeravao na istrebljenje svih Jevreja, Cigana i ostalih za koje su smatrali da „ne zavređuju

život”.³ Švedska, Švajcarska i Norveška su tokom 1990-ih dale javna izvinjenja povodom programa sterilizacije i srodnih praksi koje su sprovedene u sve tri države u periodu od 1920-ih, pa sve do ranih 1970-ih.⁴ I drugi delovi sveta imaju istoriju prisilne sterilizacije žena pripadnica određenih grupa. Čehoslovačka praksa se čini da je dobila novi zalet i pojačano delovanje tokom 1970-ih godina kada su u zapadnim zamljama ovakve metode već uveliko smatrane sramnim.

Uprkos velikim obavezama u oblasti ljudskih prava koje su i Češka i Slovačka preuzele u poslednje dve decenije – i pored niza godina zagovaračkog rada – sudovi i druge državne institucije izbegavaju da primene mere odgovornosti na sve osim šačicu slučajeva, a vlade pažljivo izbegavaju donošenje mehanizama opštih pravnih lekova. Čini se da postoji strah od reakcija javnosti, a u svakom slučaju postoji skepsa da su „Cigani“ žrtve vredne uvažavanja. Pa ipak, novembra 2009. godine Vlada Češke objavljuje konačno izjavu kojom izražava žaljenje u vezi sa prisilnom sterilizacijom. Tokom konferencije za štampu na kojoj je objavljena ta odluka, pokojni češki zaštitnik građana Otokar Motejl, čiji izveštaj iz 2005. godine predstavlja jednu od najvažnijih studija o nasleđu prisilne sterilizacije u Čehoslovačkoj i njenim državama naslednicama, saopštava da je čak 90.000 žena sterilisano na teritoriji bivše Čehoslovačke u

3 Iscrpan opis ovakve prakse daje Gizela Bok (Gisela Bock) u *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus: Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1986. - Relevantan tekst iste autorce “Nacistička rodna politika i ženska istorija” u prevodu Slavice Miletić i Slobodanke Glišić se može naći na našem jeziku na <http://www.scribd.com/doc/131605406/Gizela-Bok> (prim.prev.)

4 Švajcarski Parlament objavljuje javno izvinjenje na osnovu sveobuhvatnog izveštaja o praksi prisilne sterilizacije, ali ne daje saglasnost o kompenzaciji. Švedska, ipak, odobrava mehanizam kompenzacije, ali javna diskusija koja je prethodila ovoj odluci bazira se na tezi da ova praksa nije pogodala samo Rome, mada stvarnost pokazuje da je često bilo upravo tako.

periodu nakon 1980-ih.⁵ Tajno obavljanje sterilizacije, naročito onih nakon 1989. godine kao i osporavanja njihovog značenja, značajno otežavaju opis događaja. Činjenice su otkrivane i rekonstruisane tek naknadno. Pre 1989. godine sterilizacije su se javno odvijale, ali bez otkrivanja njihovog značenja, uprkos naporima čehoslovačkih disidenata. Posle 1989. godine praksa se nastavlja pod velom tajnosti pošto je nominalno deklarisano da je to u suprotnosti sa zakonom, odmah nakon dramatičnih promena tokom 1989. godine. Priroda sterilizacije i uticaj srama, uprkos velike pažnje koju je ona izazvala, doprineli su da ni sada nemamo tačan pregled svega što se dešavalо.⁶ Možda neobično kada su u pitanju ljudska prava, ali većina činjenica jeste otkrivena po prvi put tokom pravnih i kvazi-pravnih postupanja.

Nacionalni zakon

Zakon iz kasnijeg perioda Čehoslovačke je pružao jasan pravni

5 http://www.lidovky.cz/ministr-kocab-politovani-sterilizovanych-zen-je-prvni-faze-pld-ln_dovmov.asp?c=A091124_184921_ln_domov_tai. (Tekst na češkom dostupan 28.3.2013. - ovaj novinski izveštaj predstavlja sažetak gore navedenih događaja - prim.prev.)

6 Navodeći samo jedan primer koji ilustruje ovde spomenute događaje, autor je obimno radio na velikom broju primera diskriminacije nad Romima u Ostravi, Republika Češka tokom perioda 1999 – 2000. godine zajedno sa Vlastom Holub koja će kasnije postati liderka grupe podrške žrtvama “Grupa za žene kojima je sterilizacija nanela štetu” /Group of Women Harmed by Sterilization/. Njih dvoje su pripremali veliku tužbu koja se ticala segregacije Roma u školama. Autor navodi da se u toku tog perioda zbližio sa Vlastom i njenom porodicom i da su redovno koristili slobodno vreme u situacionom testiranju ugostiteljskih objekata u Ostravi koji su bili poznati po diskriminaciji Roma. Tokom tog vremena, Vlasta se nijednom nije poverila nikome iz tima da je i sama bila prisilno sterilisana. Elena Gorolov, još jedna od vodećih članica Grupe, je nedavno izjavila: „Sve je počelo pre tri godine (2004) kada je nekoliko organizacija ugovorilo sastanak sa ženama koje su imale nešto zajedničko, tj. da se neko umešao u njihove živote i zdravlje. Na svakom narednom sastanku, polako smo počele da shvatamo da nismo same i da ne smemo skrивati svoja osećanja povređenosti i bespomoćnosti.“

osnov za sterilizaciju. Uputstva⁷ čehoslovačkog ministra zdravlja iz 1972. godine detaljno opisuju uslove pod kojima se može izvršiti sterilizacija. Prema Članu br. 2 ovog dokumenta, sterilizacija je dozvoljena na osnovu pristanka ili samog zahteva pojedinaca/ki:

- a) u slučaju oboljenja polnih organa muškarca ili žene u svrhu lečenja, a prema pravilima medicinske nauke;
- b) u slučaju kada život žene sa zdravim polnim organima može biti ozbiljno ugrožen trudnoćom ili porođajem, ili može uzrokovati ozbiljna i trajna oštećenja zdravlja;
- c) ukoliko žena sa zdravim polnim organima boluje od bolesti koja može ugroziti fizičko ili mentalno zdravlje njene dece;
- d) ukoliko muškarac sa zdravim polnim organima boluje od bolesti koja može ugroziti fizičko ili mentalno zdravlje njegove dece;
- e) muškarac sa zdravim polnim organima ukoliko njegova supruga boluje od bolesti koja može biti razlog za obavljanje sterilizacije u skladu sa gore navedenim tačkama b) i c), ali bi u slučaju sterilizacije žene njen zdravstveno stanje moglo biti ugroženo ili usled nekih drugih razloga nije preporučljivo sterilisati ženu;
- f) sterilizacija žene sa zdravim polnim organima, ukoliko njen suprug boluje od bolesti koja može predstavljati razlog za sterilizaciju kako je navedeno pod gornjom tačkom (d), a suprug odbija da se podvrgne tretamanu;
- g) sterilizacija žene sa zdravim polnim organima, ukoliko žena ispunjava dugoročne uslove za veštački prekid trudnoće iz zdravstvenih razloga.

⁷ Směrnice MZ ČSR č. 1/1972 Věst. MZ ČSR (reg. Částka 5/1972 Sb.)

U slučajevima sterilizacije koja se primenjuje usled razloga opisanih u tačkama b-g, Član 5(1)(b) ovih uputstava zahteva formiranje komisije koja bi utvrdila opavdanost sprovedene procedure. Direktor regionalnog odeljenja za zdravlje nacije, kojoj pripada nadležna bolnica ili klinika, formira ovu komisiju. Predsednik komisije je direktor bolnice ili klinike. Uputstva nalažu da predsednik komisije vodi zapisnik u kojem se navodi ime i adresa pacijentkinje, profesionalno mišljenje članova komisije i zabeleška o radu komisije.

Član 5(2) dalje nalaže da u slučajevima kada je sterilizacija potrebna usled genetskih razloga, komisija mora dodatno da zatraži mišljenje genetske komisije endokrinološkog odeljenja Češkog medicinskog društva.

U slučaju da osoba o kojoj se radi ispunjava subjektivne kriterijume opisane u uputstvima, u slučajevima sterilizacije usled razloga kontracepcije, pacijentkinja/pacijent mora dostaviti pisani zahtev za intervenciju. Ukoliko je osoba sa invaliditetom ili na drugi način u nemogućnosti da to učini, njegov ili njen zakonski zastupnik mora dostaviti pisani dokument, ili to može učiniti osoba koju imenuje sud za svaki pojedinačni slučaj.

U članu 11 se navodi da, pre obavljanja same procedure, pacijentkinja/pacijent ili njegovi tj. njeni zakonski staraoci ili zastupnici treba da potpišu izjavu o punom saznanju da je sterilizacija nereverzibilan postupak.

Kako ćemo videti u nastavku, kasnih 1990-ih, u procesu istraživanja mogućih zloupotreba, češke i slovačke vlasti su na različite načine interpretirale uputstva iz 1972. godine. Češki ombudsman je posmatrao odredbe uputstava kao deo međunarodnih pravnih obaveza preuzetih od strane Republike

Češke, dok su slovačke vlasti usko razmatrale značenje odredaba uputstava.

Sterilizacija kao deo „Politike prema Romima“ u Čehoslovačkoj

Sterilizacija je aktivno promovisana u Čehoslovačkoj kroz različite državne mere uključujući i seriju socijalnih davanja koja su uvedena tokom 1970-ih.⁸ Jednokratna pomoć u slučaju sterilizacije se navodi u internom dokumentu Ministarstva rada i socijalne politike Češke Socijalističke Republike iz 1973. godine.⁹ Kasnije je ovaj dokument uključen u odredbe socijalne zaštite.¹⁰ Man sumira politiku i postupanja u Slovačkoj Socijalističkoj Republici na sledeći način:

„U svojoj uredbi ... od 30. oktobra 1974. godine Vlada bivše Slovačke Socijalističke Republike (SSR) je obavezala Ministarstvo zdravlja SSR da objavi 'smernice koje se tiču regulisanja kontracepcije Romkinja kroz primenu najmodernijih iskustava, savremenih metoda i

⁸ O prinudnim aspektima novčanih nadoknada vidi Wilentz, Vrhovni Sudija Robert N., "The Matter of Baby M", Vrhovni Sud Nju Džersija, 1988. godine, 109 N.J. 396 537 A.2d 1227, ponovo štampano u Elshtain, Jean Bethke and J Timothy Cloyd (urednici), Politics and the Human Body: Assault on Dignity, Nashville and London; University of Vanderbilt Press, 1995.

⁹ Ref. No. IV/1-8750-13.9.1973/7. Sprovedene reforme uoči događaja u Čehoslovačkoj 1968. godine, koje su bar delimično prouzrokovane slovačkim nezadovoljstvom veoma centralizovanom državom Čehoslovačkom, dovele su do toga da socijalističke republike Češka i Slovačka imaju razdvojene zakonodavne sisteme, u okviru zajedničke socijalističke federacije.

¹⁰ Na primer, Zakon br. 121 iz 1975. godine (121-1975 Coll.) o socijalnom osiguranju, Češki nacionalni savet Zakon br. 129 iz 1975. (121-1975 Coll.) o mandatu tela socijalne zaštite u Češkoj Socijalističkoj Republici i uputstva o sprovođenju zakona Ministarstva rada i socijalnih pitanja Češke Socijalističke Republike br. 130/1975. godine za oba zakona, koji uključuje i uputstva od strane Ministarstva rada i socijalnih pitanja ČSR izdatih u istu svrhu.

sredstava'. Zahtev 'da se više pažnje posveti problemima ... planiranja porodice i smanjenju visokog procenta nezdrave populacije' se nalazi u uredbi Vlade SSR, koja je usledila 1983. godine. Ministarstvo zdravlja je odgovorilo na ovaj zahtev kroz donošenje amandmana na uputstva o vršenju sterilizacije: u skladu sa prvobitnim uputstvima, donetim 1972. godine, sterilizacija može da se izvrši nad ženama mlađim od 35 godina sa troje dece, ženama starijim od 35 godina pošto rodi troje dece, tako da ova uputstva ukidaju starosnu granicu kod sterilizacije i ista se dozvoljava u slučajevima 'imanja troje ili više dece' ... naročite finansijske podobnosti i materijalna nadoknada kao nagrada za ženin pristanak izvršenja 'medicinske intervencije ... u korist zdravlja populacije i u cilju izlaska iz nepovoljnih životnih uslova', su garantovane zakonom kroz specijalni paragraf koji je u Službenom glasniku objavilo Ministarstvo zdravlja i socijalnih pitanja 1988. godine...'.¹¹

Posle pregleda više izveštaja socijalnih radnika u periodu sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, češki zaštitnik građana objavljuje listu preporuka u izveštajima čehoslovačkim nacionalnim komitetima, dokumentujući tako način na koji je sterilizacija postala integralni deo češke politike prema Romima i ukazujući da su socijalni radnici bili ti koji su naročito učestvovali u sprovođenju ovakve politike sve od ranih 1970-ih pa na dalje. „Politika prema Romima“ je obuhvatala čitav set mera uključujući preuzimanje romske dece i stavljanje pod staranje države, sterilizaciju i abortuse. Sterilizacija je naročito naglašena praksa tokom 1970-ih kako bi se „doprinelo postizanju zdravije

11 Man, Arne (Mann Arne), „The Development of the Romany Family“, <http://www.radaeuropy.sk/?1494> (20.3.2009.) – 09.05.2013. godine stranica daje uputstvo na slovačkom o novinama u pristupu ovoj dokumentaciji. (prim.prev.)

populacije“. Do kraja 1970-ih bilo je uobičajeno izveštavanje poput ovog od 14. maja 1979. godine iz Oblasnog nacionalnog komiteta grada Tabora upućeno Regionalnom nacionalnom komitetu južne Bohemije:

„Petnaestoro ciganske dece je rođeno na našoj teritoriji u 1978. godini. Troje od ovih je imalo manju težinu od prosečne pri rođenju, sva deca su živorodena. Izvršeno je 12 prekida trudnoće i sterilizacija je urađena na četiri Ciganke. U svim slučajevima intervencija je urađena na osnovu velikog broja dece u porodici.“¹²

Ovakav pristup se nastavlja i tokom osamdesetih godina. Na primer, Centralni nacionalni komitet regije Bohemije komentarišući izveštaj o „rešavanju pitanja romske populacije“ predlaže 1989. godine Ministarstvu zdravlja i socijalnih pitanja Češke Socijalističke Republike sledeće:

„Kako bi se ubrzala integracija Roma, prikladno je promovisati porodični model sa maksimalno troje dece po porodici ... predlažemo da se finansijska pomoć porodicama sa po troje dece značajno uveća, a da se postojeći iznos za dodatnu decu smanji ... Ovakvo postupanje će definitivno doprineti zdravoj i kvalitetnoj populaciji. Kao dodatnu meru obezbeđivanja zdravije i kvalitetnije populacije bilo bi prikladno razmisliti o uvođenju sterilizacije iz medicinskih razloga u slučajevima kada postoji šestoro ili više dece. Opšte je poznato da mnoge porodice romskog porekla žive od

12 Citirano u JUDr. Otakar Motejl, Zaštitnik prava građana, „Završna izjava Zaštitnika prava građana po pitanju sterilizacija izvedenih u suprotnosti sa zakonom i predloženi pravni lekovi“, Brno, 23.12.2005. godine (engleski tekst koristi zvaničan prevod sa češkog) str. 49-52.

dečijih dodataka – Romkinje znaju da više dece znači i veći prihod porodici. Ovo su razlozi zbog kojih odbijaju kontracepciju i sterilizaciju.“¹³

Politika kasnog komunizma u Čehoslovačkoj je očito bila pod uticajem eksplisitnih stavova eugenike do te mere da je zakonodavac preuzeo akciju kako bi se „stvorila zdravija i kvalitetnija populacija“. Rasistički eugenički stavovi su imali dodatne posledice po politiku, mere koje su usvojene su naročito pogădale Rome. Romi su bili opsesija socijalnim radnicima koji su blisko sarađivali sa zdravstvenim radnicima.

Povelja 77 – Akcija iz 1978. godine

Grupa čeških disidenata okupljenih u organizaciju Povelja 77 izdaje „Dokument 23“ decembra 1978. godine koji se bavi temom „Položaj Cigana u Čehoslovačkoj“. Dokument potpisuju Vaclav Havel i dr Ladislav Hejdanek u ime grupe i u njemu se iznosi stav protivljenja prisilnoj asimilaciji u kojoj bi Cigani „izgubili ... sopstveni etnički identitet“.¹⁴

Dokument 23 Povelje 77 je približno dužine dvanaest stranica. Kao obrazac za dalja pitanja kršenja ljudskih prava Roma u Češkoj i Slovačkoj nije izgubio na značaju ni posle više od tri decenije. Osnovni okvir ovog dokumenta su „diskriminacija“, „rasizam“ i „segregacija“.¹⁵ Fokusira se na veći broj mera uvedenih nakon

13 JUDr. Otakar Motejl, Zaštitnik prava građana, „Završna izjava Zaštitnika prava građana po pitanju sterilizacija izvedenih u suprotnosti sa zakonom i predloženi pravni lekovi“, Brno, 23.12.2005. godine (engleski tekst koristi zvaničan prevod sa češkog) str. 49-52.

14 Objavljeno u „Komisija o sigurnosti i saradnji u Evropi“, Kongres Sjedinjenih Američkih Država, „Ljudska prava u Čehoslovačkoj: Dokumenta Povelje 77: 1977-1982.“, Vašington D.C. juli 1982. godine, str. 158.

15 Ibid., str. 159-160.

rata koje imaju za cilj da pod prisilom nasele one Rome koji su još uvek živeli nomadskim načinom života (oko 5% romskog stanovništva); potom na nesrazmernu pažnju od strane policije i sudstva, uklanjanje naselja i prisilno preseljenje, naročito iz Slovačke u Češku, konfiskovanje imovine, raspodelu stambenog prostora ispod standarda stanovanja, raspoređivanje u specijalne osnovne škole i druga segregisana „ciganska“ odeljenja, nesrazmerne nivoi siromaštva među Romima, proizvoljno odvajanje romske dece od bioloških roditelja i njihov smeštaj u sirotišta ili hraniteljske porodice.¹⁶ Kada je sterilizacija u pitanju, Dokument 23 navodi sledeće:

„Pitanje sterilizacije je veoma važno, jer iako medicinski prihvatljivo u određenim naročitim slučajevima i povremeno čak potrebno, moralno je veoma problematično. Pristanak Ciganki na sterilizaciju se dobija pod sumnjivim okolnostima. U nekim oblastima sterilizacija se obavlja kao planirani administrativni program i uspeh zaposlenih se meri brojem Ciganki koje je taj zaposleni uspeo da nagovori da budu sterilisane ... Često, da bi dobole pristanak za sterilizaciju, vlasti nude finansijske nagrade. Tako sterilizacija postaje jedan od instrumenata većine protiv manjine koji cilja na smanjenje novorođenih u određenoj nacionalnoj manjini.“¹⁷

Dokument 23 dalje daje sledeću procenu:

„Vlasti posmatraju rešenje ciganskog ‘problema’ kao eliminaciju ove manjine i njenu integraciju u većinu. Eliminišući manjinu, eliminisaće se i problem sa tom

16 Ibid., str. 160-167.

17 Ibid., str. 168.

manjinom. Teorija koja se nalazi u pozadini ovakvog delanja jeste da su Cigani 'umiruća etnička grupa' kojoj je 'suđeno da izumre' ...međutim pokušaj da se prisilno integriše manjina u većinu produbljuje jaz između Cigana i ostatka stanovništva. Ovaj pokušaj, koji se naziva 'integracija' zapravo vodi u dezintegraciju.¹⁸

Dокумент se završava pozivanjem na Član 259 čehoslovačkog krivičnog zakonika koji se odnosi na genocid:

„Vladin cilj eliminisanja ove manjine mora, po nužnosti, voditi do pojačane represije. U slučaju da neprekidni neuspesi ovakve politike dovedu do reevaluacije čitavog koncepta integracije, Čehoslovačke institucije će uskoro morati da odgovore na optužbe da su počinile genocid po Članu 259 Krivičnog zakona koji glasi:

- 1) Onaj, ko sa namerom da u potpunosti ili delimično eliminiše nacionalnu, rasnu ili religijsku grupu,
- a) upotrebi mere kojima se sprečava rađanje dece u toj grupi ili
- b) nasilno odvaja i premešta decu iz jedne takve grupe u drugu grupu biće kažnen lišenjem slobode na period od 12 do 15 godina, ili smrtnom kaznom.
- 2) Takođe će biti kažnjeni oni koji učestvuju u aktivnostima opisanim u stavu 1.

Ukoliko se nasilno odvajanje ciganske dece i sterilizacija ciganskih žena nastavi istim tempom, više neće biti moguće sakriti ove aktivnosti i ništa neće moći da se učini povodom sprečavanja podizanja optužnica (protiv odgovornih) koje su zasnovane na dokazima.¹⁹

18 Ibid., str. 168.

19 Ibid., str. 169.

Dokument 23 preporučuje sledeće:

„U duhu Povelje 77 i njenih principa predlažemo objavljivanje svih tajnih informacija koje se tiču Cigana. Takođe predlažemo (1) da sve nezakonite mere preduzete protiv Roma i njihove kulture i načina života budu istražene i da se postupi u skladu sa važećim zakonskim aktima; ... da se pripremi plan koji će popraviti zakonski neprihvatljivu stvarnost Roma.

Bez poštenog razotkrivanja ovog problema, bez valjanih i temeljnih promena zakonskih direktiva i bez učestvovanja samih Cigana u procesu donošenja odluka koje se tiču njih, ovo pitanje će se samo prividno rešiti. Ovaj problem više nije samo pitanje jedne manjine, ili ekonomski i društvene situacije – on je postao pitanje savesti čitavog društva.“²⁰

Pelar/Andrš Izveštaj

Ruben Pelar i Zbinek Andrš su 1989. godine sprovedli istraživanje među Romkinjama iz Češke i Slovačke u cilju mapiranja prakse sterilizacija u periodu od 1967. do 1989. godine. Rezultat istraživanja je *Izveštaj o ispitivanju problematike polne sterilizacije Roma u Čehoslovačkoj*²¹. Izveštaj se primarno bavi ulogom koju je finansijska motivacija igrala u prisilnoj sterilizaciji Romkinja u Čehoslovačkoj 1967-1989. Autori zaključuju da postoji stalan porast sterilizacija koji je kulminirao u periodu 1988. i 1989. godine: 38% svih sterilizacija su obavljene tokom te dve godine.

20 Ibid., str. 170.

21 Pelar, Ruben i Andrš, Zbinek (Pellar-Andrš), „Report on the Examination in the Problematics of Sexual Sterilization of Romanies in Czechoslovakia“, 1989. godine, neobjavljeno, dostupno u arhivi autora.

Akcija Povelje 77 iz 1990. godine

Prva post-komunistička čehoslovačka vlada, sastavljena od mnogih koji su učestvovali u akcijama Povelje 77 koje smo već spomenuli, brzo je delala kako bi uklonila veliki broj zakona i propisa po osnovu kojih su Romkinje ciljano sterilisane. Na primer, program za „redukciju visokog udela nezdrave populacije“ je ukinut tokom 1990. godine.

Istraga čehoslovačkih tužilaca

Javni tužilac Čehoslovačke je iskoristio mogućnosti da otvori istragu početkom 1990. godine²² povodom prisilne sterilizacije Romkinja. Pravni osnov za istragu predstavlja *ex officio* položaj organa koji vodi istragu da prati i nadzire poštovanje zakona. Savezni tužilac je uputio žalbe češkim i slovačkim republičkim tužiocima. Istrage ovih tužilaca su išle u dva pravca: istraživanje uticaja socijalnih beneficija koje su nuđene kao motiv za sterilizaciju i nepoštovanje zakonskih osnova za sterilizaciju. Prvi pravac istrage je bio naročito motivisan činjenicom da je pitanje prisilnog elementa finansijske nadoknade predstavljao primarni fokus izveštaja Pelara i Andrša.

Kada je istraga o zakonskim osnovama u pitanju, republički tužaci su tražili istragu od tužilaca pojedinih geografskih oblasti. U Češkoj su ovi tužaci u više mesta otkrili da nije bilo pristanaka ili da su procedure bile krajnje pogrešne. U mestu Kladno, „u slučaju J.G. intervencija je izvršena u preventivne svrhe prilikom njenog trećeg porođaja koji je kao i prethodna dva urađen metodom carskog reza ... Ova žena nije dala pristanak za sterilizaciju, a u njenom se svedočenju navodi da pristanak

22 Nekoliko dokumenta je datirano 1989. godinom, tako da je moguće da je istraga pokrenuta i ranije.

nije ni tražen“.²³ U slučaju 23-trogodišnje M.P. iz Ostrave oblasni tužilac izveštava: „Izvršena je sterilizacija ... a da ona toga nije bila svesna. Medicinska dokumentacija ne sadrži pristanak na sterilizaciju“.²⁴ Okružni tužilac dalje izveštava o tome kako su finansijski uslovi igrali ključnu ulogu u sprovođenju sterilizacije u nekoliko mesta. U svetu kasnijih tvrdnji od strane čeških vlasti da je sterilizacija najverovatnije bila ograničena na oblast oko Ostrave,²⁵ važni su nalazi čehoslovačkog tužioca o širokoj geografskoj raširenosti ove prakse.

Javni tužilac Češke zaključuje svoju istragu sa zahtevom od čeških okružnih tužilaca da obaveste sve zdravstvene ustanove u okruzima u kojima je ustanovljeno kršenje zakona da je došlo do kršenja zakona i da se obrati generalno pažnja na postupanje u skladu sa zakonom u ovoj oblasti. Ne postoji indicija da se dalje postupalo po ovim zahtevima. U odgovoru podnosiocima tužbi, tužilac kaže: „Nalazi Javnog tužilaštva Republike Češke navode na zaključak da će Ekspertska komisija za ginekologiju i akušerstvo iz Praga pripremiti nacrt amandmana koji će zakonski regulisati sterilizaciju“. Ovakve zakonske promene nikada nisu stvarno donete.

Tužiocu u Slovačkoj su sproveli istragu i odbacili nekoliko slučajeva prijavljenih po osnovu krivičnog dela genocida.²⁶ Traženo je od

23 3099/2004/VOP/PM a násl. V Brně dne 23.12.2005., str. 33.

24 Ibid., str. 33.

25 Zdenek Škromah, češki ministar za rad i socijalna pitanja je odbio navode Evropskog centra za prava Roma (ERRC), rekavši (pogrešno): „mnogi od vaših navoda se zasnivaju na istraživanju izvedenom u ograničenom geografskom području – Ostrava, koja je sama po sebi specifična.“

26 Tritt Rachel, “Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia’s Endangered Gypsies”, izveštaj Helsinki Watch-a, Human Rights Watch, avgust 1992. godine, str. 25-30.

okružne policijske kancelarije za ispitivanje u Prešovu da otvori istragu o prisilnoj sterilizaciji 17 žena u periodu 1985. do 1989. godine što je odbačeno 1991. godine nakon formalno urađene procene da su žene dale svoj pristanak, te stoga nema nezakonitog postupanja.²⁷ Čehoslovački komitet za ljudska prava je uputio zahtev za preispitivanje ovakvih odluka u pismu slovačkom tužiocu, ali je i ovaj odbio da preduzme dalje radnje.²⁸ Pitanje finansijske nadoknade u zamenu za sterilizaciju koje se razmatra u pismu slovačkog tužioca upućenom saveznom tužiocu dana 3. maja 1990. godine, a nakon dopisa slovačkog ministra zdravlja, po zaključcima jasno pokazuje do koje je mere eugenika uticala na politiku tog vremena:

„Nalazim još jedan nedostatak u dotičnoj zakonskoj odredbi ... odobravanje nadoknade nakon sterilizacije može u svojoj prirodi da posluži kao podsticaj, naročito kod zaostalih romskih grupacija. Uzevši ovo u obzir suštinski sam saglasan sa navodima tužbe... U isto vreme valja napomenuti ... Ministarstvo zdravlja i socijalnih pitanja... opisuje sterilizaciju kao važno sredstvo poboljšanja kvaliteta populacije, okončanja nepoželjne stope rađanja slaboumne i na drugi način mentalno nazadne dece, itd.“²⁹

Slovačka

Postoje indicije da je prisilna sterilizacija Romkinja u Češkoj i Slovačkoj nastavljena tokom 1990-ih (Čehoslovačka je podeljena na dve nezavisne države u januaru 1993. godine) a verovatno i u Mađarskoj. Jako anti-romsko raspoloženje i rasistički napadi na

27 Ibid., str. 33-34.

28 Ibid., str. 34.

29 Citirano kod Motejla, Op. cit., str. 31.

Rome su veoma prisutni tokom prvih godina postojanja novih država izazivajući zabrinutost međunarodnih organizacija za ljudska prava. U Češkoj, rasistički napadi skinhed grupacija, kao i duboka segregacija u obrazovanju, doprinose problematičnom stanju ljudskih prava u ovoj zemlji. U Slovačkoj izjave kojima se poziva na donošenje mera kojima će se kontrolisati stopa rađanja kod Roma dolaze sa najviših nivoa vlasti. Septembra 2003. godine premijer Vladimir Mečijer u izjavi datoj u gradu Spiška Nova Ves, koja je kasnije emitovana celoj naciji kaže sledeće:

„... svi su izgledi da će se ova stopa menjati u korist Roma. Zbog toga, ukoliko se ne bavimo njima sada, oni će se baviti nama u budućnosti ... Još nešto o čemu moramo razmišljati je pojačana reprodukcija društveno neprilagođene populacije – mentalno slabo adaptirane, društveno loše prilagođene, sa ozbiljnim socijalnim problemima, oni su jednostavno veliki teret ovom društvu,“³⁰

Bilo je dosta faktora koji su sprečavali ozbiljno bavljenje prisilinom sterilizacijom sve do kraja 1990-ih. Među njima je svakako slabo civilno društvo koje se u tim državama bavilo pitanjima Roma, kao i činjenica da je naneta šteta u ogromnoj meri lične prirode. Jedan od važnih faktora je bilo netrpeljivo odbacivanje vladajućih struktura da romska pitanja vide na bilo koji drugi način nego kao nakupljenu socijalnu patologiju grupe ljudi koji navodno sami sebi nanose ogromnu štetu, a uzrokuju sramotu i neprijatnosti državama iz kojih potiču.

Međutim, ovo pitanje ponovo dolazi u žižu javnosti 1999. godine

30 Citirano u Evropski centar za prava Roma (ERRC), *Time of the Skinheads: Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*, Budimpešta, januar 1997. godine, str. 23.

kada grupa Roma iz Slovačke stiže u Finsku tražeći azil. Finci ih zadržavaju i dok se pripremaju da ih deportuju, na osnovu izvršenog medicinskog pregleda biva otkriveno da je veći broj žena pretrpeo „invazivne ginekološke intervencije“. Medicinsko osoblje koje ih je pregledalo je zaključilo da je ovaj broj žena neobično visok. Konačno, grupu izbacuju iz Finske, ali medicinske radnice su prethodno alarmirale nekoliko organizacija za ljudska prava o činjenicama koje su otkrile.

Ovaj slučaj je objavljen i u izveštaju Instituta za otvoreno društvo u okviru Programa monitorisanja pristupanja Evropskoj uniji (EUMAP) u jednoj rečenici vezano za kontekst ljudskih prava u okviru tadašnje slovačke kandidature za pristup EU. Na promociji izveštaja, predstavnici slovačke vlade su zauzeli čvrst stav povodom ovih navoda. A slovački mediji su pomogli u javnom negiranju problema putem zamene teza: istakli su činjenicu da je Ina Zon, autorka izveštaja, živila u Španiji pa samim tim nije mogla biti upoznata sa događajima u Slovačkoj.³¹

Do 2001. uveliko se formirao snažan otpor prema ovom pitanju u slovačkoj javnosti gde se čak diskutovalo o tome da se primeni Krivični zakonik kako bi se učutkali aktivisti i aktivistkinje. Romski aktivista Aleksandr Patkolo javno izjavljuje da je veliki broj Romkinja sterilisan.³² Nakon toga, Patkolo podnosi izjavu u ime 42-godišnje Romkinje iz Prešova, navodeći da je sterilisana 1999. godine i 23-godišnje Romkinje iz Rimavske Sobote koja

31 Seman, Samo, „Monika Bikar tuži gelničku bolnicu sa tvrdnjom da su je tamо sterilisali“, Vzchodoslovenske noviny, 16.11.2011. (<http://korzar.sme.sk/c/4677447/monika-bikarova-zaluje-gelnicku-nemocnicu-tvrdi-ze-ju-sterilizovali.html>)

32 Štrofanik, Vincent, „A.Patkolo pružio istražiteljima dokaze o sterilizaciji Romkinja, policija dokaze ne uzima u obzir“, Žurnal Radia Twist, 7.11.2001.

navodi da je sterilisana tokom 1995. godine.³³ Slovački tužioći su odbacili navode obe žene istog dana kada su oni i podneti.³⁴

Istog meseca, pokrenut je prvi sudski postupak povodom prisilne sterilizacije gde je Romkinja Monika Bikar, uz pomoć lokalnih nevladinih organizacija, tužila bolnicu u Gelnici, navodeći da je bila nezakonito sterilisana u toj ustanovi tokom 1986. godine.

Reakcije na slučaj Monike Bikar, štampanje dva izveštaja Instituta za otvoreno društvo, kao i način na koji su se javnosti i vlast bavile navodima koje je uputio Aleksandr Patkolo, ukazuju da je Slovačka veoma osetljiva na kritiku, naročito ako ona dolazi od „stranaca“, a posebno kada se tiče pitanja Roma. Takođe se uporno ponavlja već ustaljen sistem poricanja nasilja počinjenog nad Romima.³⁵ Neki posmatrači su to pripisivali činjenici da je Slovačka mlada država i da postoji opšti osećaji nesigurnosti i odbranaštva.³⁶ Slovačka kandidatura za članstvo u Evropskoj uniji je dodatno pojačala odbrambeni stav i strah da će negativne informacije zaustaviti ovaj proces.

Slovačko civilno društvo se podelilo po ovom pitanju. Jedan broj kredibilnih organizacija koje rade na pitanju ljudskih prava

33 TASR, „Patkolo i dalje smatra da ima dokaze o sterilizaciji Romkinja“ TASR, 22.11.2001.

34 TASR, „Istraga nije dokazala navode Patkola o nezakonitoj sterilizaciji Romkinja“, TASR 22.11.2001.

35 Vidi ERRC, *Time of the Skinheads: Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*, Budimpešta, 1997.

36 Glavni slovački praznici vezani za važne događaje i ličnosti iz prošlosti o kojima se dogovaralo u periodu pripreme i ustanovljenja Republike Slovačke 1993. godine su bili predmet intenzivne rasprave – bilo iz razloga njihovih očiglednih antisemitskih odlika, ili iz razloga direktnе kolaboracije sa nacističkom Nemačkom. Šta više, veliki broj uglednih porodica, političkih ličnosti, i političkih partija predstavljaju direktnе naslednike elite iz Slovačke u Drugom svetskom ratu.

Roma je odlučio da izbegava ovo pitanje, jer su smatrali da može doći do razdora. Vlasti su prebacile teret dokazivanja na žrtve i onda postavile nedostiguću granicu u podnošenju dokaza. U jednom slučaju su otišli toliko daleko da su uslovili da žena mora ponovo biti operisana kako bi se dokazalo da je zaista sterilisana. Zatim su lekari izjavili da se takva operacija ne smatra dovoljnim dokazom. Pretnje Krivičnim zakonom protiv onih koji tvrde da su prisilno sterilisani su zamrzle raspravu i obeshrabrike dalje korake žrtava i njihovih advokata. Svi ovi faktori će se samo pojačati tokom naredne faze pokušaja preispitivanja prisilne sterilizacije u Slovačkoj, i konačno dovesti do toga da aktivisti koji rade na ovom pitanju u Češkoj mogu da predvide razvoj događaja u svojoj zemlji i tako izbegnu slične situacije koje su kočile napredak u Slovačkoj.

Izveštaj „Telo i duša“

Javna rasprava oko nezakonite i prisilne sterilizacije Romkinja dostiže novi nivo objavljinjem izveštaja „Telo i duša: Prisilna sterilizacija i ostali napadi na reproduktivne slobode Roma u Slovačkoj“. Izveštaj potpisuju njujorški Centar za reproduktivna prava i Centar za građanska i ljudska prava iz Košica, gore pomenuuta Ina Zon je bila konsultantkinja u sastavljanju ovog izveštaja. Ovo detaljno identifikovanje autorstva je važno za razumevanje daljeg teksta. Izveštaj „Telo i duša“ je uspeo u onome što prethodni napori nisu: detaljno je opisana i dokumentovana prisilna sterilizacija Romkinja kao aktuelan, prisutan i dominantan problem u Slovačkoj, naročito u bolnicama koje se nalaze u blizini najvećih romskih zajednica u centralnoj i istočnoj Slovačkoj. U rezimeu Centra za građanska i ljudska prava navode se osnovni razlozi za ovakvu praksu:

„Većina Slovaka veruje da Romkinje imaju veliki broj dece, jer tako dobijaju dodatne beneficije od države –

ovakvo verovanje se uklapa u širi stereotip da Romi koriste sistem i da gledaju da se obogate gde god je to moguće. Postojanje ovakvih stavova prema Romkinjama je dokumentovano i kod medicinskog osoblja u nekoliko prethodnih izveštaja ... glavni ginekolog bolnice u Krompahu, doktor Jan Kraljik ... izjavljuje da 'Romi ne vrednuju rad', ... i rađaju decu samo da bi dobili što više socijalnih povlastica od države ... administrativni radnik u jednoj od istraženih bolnica misli da se Romi namerno žene i udaju među sobom kako bi imali hendikepiranu decu i tako dobili više državnog novca.

Drugi glavni stereotip o Romkinjama jeste da su promiskuitetne. Medicinsko osoblje ... veruje da Romkinje imaju seks sve vreme sa različitim partnerima. Često ponavljaju i urbanu legendu da su videli romski par u seksualnom odnosu ispred bolničkog lifta odmah nakon što se Romkinja porodila. Ovi i ovakvi stereotipi i neistine se koriste kao opravdanje za sterilizacije.³⁷

Reakcije u Slovačkoj na izveštaj „Telo i duša“, naročito one koje su došle od Vlade, bile su negativne. Na prezentaciji izveštaja slovački državni predstavnici, uključujući i slovačkog Poverenika za ljudska prava, su izjavili da će optužbe biti istražene. U slučaju da se dokaže da su navodi u izveštaju neistiniti, „autori izveštaja“ će biti predati суду pod optužbom da šire neistine. U slučaju da informacije iz izveštaja budu dokazane, autori će biti krivično gonjeni iz razloga sramoćenja države. Tek nekoliko meseci kasnije pretnje o krivičnom gonjenju autora izveštaja prestaju nakon što

37 Centar za građanska i ljudska prava, Međunarodna federacija za ljudska prava, „Komentari na četvrti periodični izveštaj Republike Slovačke o preuzetim obavezama po Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)“, podneti na 41. zasedanju CEDAW Komiteta, maj 2008. godine, str. 5.

je istraga završena. Međutim, ako je suditi po žestini reakcije Vlade, ona je poslala jasnu poruku o tome kako namerava da postupi po ovom pitanju.

Slovačke vlasti su otvorile istragu o navodima koji su objavljeni u okviru izveštaja „Telo i duša“. Međutim, istraga je očigledno sprovedena maliciozno, jer je policija, koja je i bila zadužena za istražne radnje, okupila navodne žrtve kako bi neprijateljski raspoloženi policajci uzeli izjave. Neke od žrtava su izvestile da im je rečeno da ukoliko ponove navode iz tužbi, njihovi partneri mogu biti optuženi za silovanje maloletnica, jer su bile maloletne prilikom porođaja, odnosno začeća. Kasnije se i Komesar za ljudska prava Saveta Evrope osvrnuo na ovu fazu istrage:

„... potencijalne žrtve su našle da je način na koji je policija došla bio zastrašujući ... u potrazi za potencijalnim žrtvama ... policija je informisala žene o posledicama davanja lažnih informacija – zatvorske kazne do tri godine ... što je proizvelo negativnu atmosferu na samom početku istrage. Kako je objašnjeno komesarevom timu od strane najviših službenika državne policije i zamenika javnog tužioca, odgovornost je policije da uvek obezbedi standardne informacije svedocima i (navodnim) žrtvama zločina. Međutim ... potencijalne žrtve izveštavaju da su ovakve izjave videle kao pretnje ... Imajući u vidu činjenicu da se policija generalno nije bavila ovakvim stvarima, sasvim je razumljivo da su žene doživele ovakvo ponašanje kao preteće i bile obeshrabrene da nastave sa svojim zahtevima.“³⁸

38 Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, "Preporuke Povereniku za ljudska prava vezane za određene zakonske prakse koje se tiču sterilizacije žena u Republici Slovačkoj", Strazbur, CommDH(2003)12, 17.10.2003. godine; Odeljci: 39-40.

Istraga Ministarstva zdravlja iz 2003. godine

Po instrukcijama zamenika premijera Sakija i pod pritiskom međunarodne javnosti, Ministarstvo zdravlja otvara istragu o pitanjima navedenim u izveštaju „Telo i duša“. Kako opisuje Centar za građanska i ljudska prava, problematično je bilo sledeće:

„Ova istraga ... je bila sprovedena u samo jednoj bolnici ... ticala se samo ograničenog vremenskog perioda (od 1999. do 2002. godine), i u potpunosti se oslanjala na informacije dobijene iz bolnice. Ministarstvo je ignorisalo ... očigledna kršenja ... i zaključuje da se postupalo u skladu sa propisima o sterilizaciji, uprkos činjenici da su pronašli dva slučaja maloletnica koje su bile nezakonito sterilisane (to je ocenjeno kao 'administrativna greška'). Ali najveća greška ove istrage jeste činjenica da se Ministarstvo fokusiralo samo na to da li su medicinske beleške sadržale potpise pacijentkinja, bez istraživanja okolnosti pod kojima su ti potpisi pribavljeni. Ministarstvo izveštava da 'sve pacijentkinje na kojima je izvršena sterilizacija ... jesu potpisale obrazac o saglasnosti za sterilizaciju i da su svi obrasci pregledani i odobreni od strane komisije za sterilizaciju'. Ministarstvo zanemaruje činjenicu da potpis na obrascu nije de facto dokaz o tome da je potpisnica dala svoju saglasnost na osnovu potpune informisanosti, naročito ako se postupanje odvijalo u prisilnom okruženju i ako rizici i koristi procedure nisu objašnjeni pacijentkinjama onako kako bi to njima bilo u potpunosti razumljivo.“³⁹

³⁹ Centar za građanska i ljudska prava, Međunarodna federacija za ljudska prava, "Komentari na Četvrti periodični izveštaj Republike Slovačke o preuzetim obavezama po Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)", Podnet na 41. zasedanju CEDAW komiteta, maj 2008. godine, str. 11.

Sve u svemu, slovačka Vlada zaključuje 2003. godine da je „iscrpna istraga nekih sterilizacija žena upravo potvrdila proceduralne nedostatke⁴⁰ (podvukao autor). Odluka Vlade je sadržala uputstva većem broju vladinih tela kako postupati dalje, uključujući instrukciju Ministarstvu zdravlja sa zadatim rokom do 15. decembra 2003. godine:

„Sprovedite detaljnu inspekciju i analizu u svim zdravstvenim ustanovama koje nisu usmerene samo na istraživanje optužbi o prisilnim sterilizacijama, već takođe na identifikaciju diskriminatornih praksi protiv pripadnika romske manjine, uz naročitu pažnju o postupcima prilikom dobijanja dobrovoljnog pristanka, koji se daje na osnovu potpune informisanosti o posledicama postupka.“

Ovom odlukom se takođe naređuje unapređenje postupka i zakonskog okvira izvođenja sterilizacija u svrhu kontracepcije, odnosno zakonski amandmani koji su na kraju i usvojeni.

Vlada je odlučila da se pozabavi ovom stvari tako što će sagledati i budućnost i izmeniti i dopuniti zakone kojima se reguliše sterilizacija. Sasvim drugo pitanje je da li su izmene i dopune zakona koje su kasnije i usvojene zaista unapredile situaciju. Pitanje materijalne kompenzacije je odbačeno kao neosnovano. Tokom 2003. godine veći broj nevladinih organizacija predlaže opšti pravni lek, a na osnovu iskustava Švedske, Švajcarske i na drugim mestima. Međutim, ove predloge Vlada nikada nije ozbiljno razmatrala.

40 Odluka Vlade Republike Slovačke br. 1018 od 29.10.2003. godine “u vezi sa Izveštajem o preduzetim koracima nakon optužbi za prisilne sterilizacije Romkinja u Republici Slovačkoj i usvojenim merama”; Ref. br.: 9850-200036

Krivične istrage iz 2003. godine

Uprkos savetu iz raznih izvora, slovačke vlasti otvaraju istragu o zločinu genocida, po članu 172(1)(a) Krivičnog zakona Republike Slovačke. Prisilna sterilizacija Romkinja (ili bilo koje druge etničke grupe) se principijelno može podvesti pod definiciju genocida po međunarodnom zakonu koja proizlazi iz Člana II Međunarodne konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koji određuje genocid na sledeći način:

„...kao genocid se smatra bilo koje od navedenih dela učinjenih u namjeri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe kao takve...

- d) mere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe“
(podvukao autor).

Međutim, bilo je očigledno da je istraga ovako postavljena, a ne kao neko drugo krivično delo koje zahteva niži standard dokazivanja – telesne povrede ili zločin protiv zdravlja – upravo zbog toga da bi se optužbe na kraju mogle odbaciti. Istina je da je istraga o navodnim telesnim povredama otpočela januara 2003. godine. Međutim, nadležni u Regionalnoj kancelariji slovačke policije u Košicama su otvorili krivičnu istragu na osnovu zločina genocida, a na osnovu pritužbe dve Romkinje iz Slovačke, i detalja o još 26 navodnih slučajeva. Istrage u ostalim regionima su takođe pokrenute. Oktobra 2003. godine istraga je zatvorena, a istražitelj iz Košica je istoga dana izdao istovetnu odluku. Ustavni sud Slovačke naređuje da se istraga ponovo pokrene 2005.⁴¹ I ponovo, Kancelarija javnog tužilaštva odbacuje prijave, dok u septembru 2005. godine Ustavni sud donosi odluku da je istraga bila neadekvatna.⁴² Nije bilo uspešnih istraga posle ove odluke.

41 Odluka br. III.US 86/05-45, 01.06.2005.

42 Odluka br. III.US 194/06-46, 13.12.2005.

Međunarodna aktivnost (na nivou vlada)

Nešto pre objavljanja izveštaja „Telo i duša“ određeni broj vladinih i međuvladinih agencija je pokušao da podstakne slovačku vladu da obešteći žene. Evropski parlament je uputio pitanja komesaru za proširenje Evropske unije – Ginteru Ferhojenu februara 2003. godine⁴³, a delegacija EP-a posećuje Slovačku kako bi se informisala o problemu. Komisija Vlade SAD za bezbednost i saradnju u Evropi je u više navrata slala upite slovačkoj Vladi u vezi sa ovom temom u periodu 2003-2009.

Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, Alvaro Hil Robles je istraživao tokom 2003. godine, a zatim ponovo u okviru opšteg pregleda stanja ljudskih prava u Slovačkoj 2006. godine. Komesar Hil Robles 2003. godine zaključuje sledeće:

„...na osnovu informacija iz izveštaja... i onih koje smo dobili tokom posete, može se zaključiti da je bilo sterilizacija, naročito u istočnoj Slovačkoj, a bez informisanog pristanka.“

„...Moguće je da su u određenim fazama ranjivi/e pojedinci/ke različitog etničkog porekla bile pod rizikom od sterilizacije bez date prave saglasnosti. Međutim, na osnovu većeg broja činjenica koje se navode u ovom izveštaju, Komesar je uveren da je romska populacija iz istočne Slovačke bila naročito ugrožena.“⁴⁴

43 Evropski parlament, Parlamentarna pitanja, “Pismena pitanja E-0434/03 Erika Meijera (GUE/NGL) Komisiji”, 7.2.2003.

44 Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, “Preporuke Komesara za ljudska prava Saveta Evrope u vezi nekih pravnih aspekata i praksi koje se tiču sterilizacija žena u Republici Slovačkoj”, Strazburg, CommDH(2003)12, 17.10.2003. godine; Odeljak 51 i 35.

U izveštaju iz 2003. godine Komesar daje preporuke Slovačkoj Vladi, inter alia, za unapređenje pravnog poretku, obezbeđivanje pravnog leka žrtvama (uključujući "kompenzaciju i izvinjenje") i obučavanje zdravstvenih radnika. Ostale preporuke se tiču pristupa medicinskoj dokumentaciji, što predstavlja pitanje o kojem se na kraju izjasnio i Evropski sud za ljudska prava (vidi u nastavku). U okviru ovih preporuka sadrži se i ideja da je „potrebno razmotriti uspostavljanje nezavisne komisije koja bi obezbedila pravni lek...“.⁴⁵

Pre nego je završio mandat 2006. godine, komesar Hil-Robles objavljuje dodatni izveštaj o svom radu u Slovačkoj tokom 2001-2005. U ovom dokumentu komesar pozdravlja novi Zakon o zdravlju u Slovačkoj, koji je stupio na snagu januara 2005. godine i koji je, kako kaže, „sačinjen u skladu sa Konvencijom o ljudskim pravima i biomedicini Saveta Evrope, i kojim se, između ostalog, otklanaju legislativni nedostaci otkriveni tokom istraga“.⁴⁶

Međutim, što se tiče pravnog leka, komesar je bio nešto manje impresioniran:

„Žene koje su navodno oštećene kroz sterilizaciju imaju pravo da se obrate slovačkim sudovima sa zahtevom za kompenzaciju i slovačke vlasti smatraju da postojeći pravni mehanizmi obezbeđuju dovoljno mogućnosti za traženje odštete... Komesar primećuje sa žaljenjem da slovačke vlasti još uvek nisu uspostavile nezavisnu komisiju koja bi obezbedila kompenzaciju ili izvinjenje

45 Ibid., Odeljak 53.

46 Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, "Dodatni izveštaj o Republici Slovačkoj (2001-2005.): Procena učinjenog napretka u sprovođenju preporuka Komesara za ljudska prava Saveta Evrope", CommDH(2006)5, 29.3.2006. godine; Odeljak 34.

žrtvama. Iako žrtve mogu tražiti obeštećenje u okviru sudskog sistema, u ovoj vrsti slučajeva, parnični postupak ima svoje praktične nedostatke. Ovo uključuje složeno i skupo pravno savetovanje ... i izuzetno visoke standarde dokaznog postupka“.⁴⁷

Postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava

Prvi slučaj u vezi prisilne sterilizacije o kojem je odlučivao Evropski sud za ljudska prava je bio K.H. i druge protiv Slovačke. Sud je presudio u aprilu 2009. godine. Bitno pitanje nisu bili sami slučajevi sterilizacije, već više pristup dokumentaciji tužiteljkama i njihovim zastupnicima. Tužba se ticala osam Romkinja koje su sumnjale da su sterilisane bez volje i pristanka, ili bez informisanog pristanka. Sud je zabeležio da je: „Od nekoliko tužiteljki još traženo da potpišu dokumenta pre porođaja ili otpuštanja iz bolnice, ali nisu bile sigurne koji je bio sadržaj ovih dokumenata“.

U početku su zastupnici ovih osam žena imali pristup medicinskoj dokumentaciji i bili su u mogućnosti da imaju uvid u dokumenta i naprave pisane beleške, potom im je bolničko osoblje zabranilo da fotokopiraju dosijee.

Prvo značajno primenjivanje zakona od strane Suda, a u vezi sa prisilnom sterilizacijom, je bilo razmatranje prihvatljivosti slučajeva I.G., M.K. i R.H. protiv Slovačke. Ove žene su Romkinje sterilisane u bolnici u Krompahu 2000, 1999. i 2002. godine. Dve žene su bile sterilisane tokom drugog porođaja carskim rezom. Sve su bile ili prevarene vezano za potpisivanje obrazaca za „pristanak“, ili su im date izuzetno šture informacije pre potpisivanja. Sve tri žene su tek post-factum otkrile da su sterilisane. Iako su prve dve bile maloletne u to vreme, njihovi

47 Ibid., Odeljak 35-37.

staratelji nisu ni konsultovani, niti su dali pristanak za sterilizaciju. Tokom porođaja žene su bile izložene segregaciji, jer su smešten u tzv. „ciganske“ ordinacije i tako bile odvojene od porodilja ne-Romkinja. Sve tri žene su imale ozbiljne negativne posledice koje su nastale kao rezultat sterilizacija. Tužiteljke su se žalile na to da su bile žrtve prisilne i nezakonite sterilizacije u državnoj bolnici i da slovačke vlasti nisu sprovele detaljnu, efikasnu i blagovremenu istragu o okolnostima njihovih sterilizacija. Takođe su navele da su sterilizacije ozbiljno uticale na njihove privatne i porodične živote i da slovačke vlasti nisu uspele da, u skladu sa pozitivnim zakonima te zemlje, zaštite njihova prava u tom smislu. Iznele su još da su sterilizacije izvršene na osnovu njihovog pola, rase, boje kože, pripadnosti nacionalnoj manjini i etnicitetu.

Slovačka vlada je dala argumente da domaći pravni lekovi nisu bili iscrpljeni. Kada je Sud razmatrao ove navode, podsetio je da pravilo o iscrpljenju pravnih lekova „mora biti primenjeno sa dozom fleksibilnosti i bez nepotrebnih formalnosti“.⁴⁸ U isto vreme „principijelno Sud zahteva da sve tužbe koje se podnose na međunarodnom nivou treba prvo da budu prezentovane domaćim institucijama – barem suštinski i u saglasnosti sa formalnim zahtevima opisanim u domaćem pravu“.⁴⁹ Iako su građanske tužbe bile nerešene, Sud je odbacio Vladinu primedbu o iscrpljenosti domaćih pravnih lekova.

U vezi sa navodima tužiteljki da su bile podvrgnute ponižavajućem tretmanu, Vlada se branila da je postupak sterilizacije izведен u zdravstvenoj instituciji i u skladu sa zakonom, a u cilju zaštite zdravlja i života tužiteljki. Same žene su „tražile da budu sterilisane i potpisale su potrebna dokumenta“. Dalje je Vlada osporavala predstavke u vezi sa praksom prisilne sterilizacije

48 Ibid., str. 32.

49 Ibid., str. 32-33.

u Slovačkoj. Konačno, odgovarajući na navode u vezi sa gore spomenutom krivičnom istragom, Vlada je zadržala stav da su slovačke vlasti u potpunosti postupale u skladu sa svojim proceduralnim obavezama kako bi sprovele uspešnu istragu o navodnim nehumanim i ponižavajućim postupcima prema tužiteljkama i da su vlasti u tom smislu postupile profesionalno.

Tužiteljke su insistirale na činjenici da su se nalazile u ranjivom položaju i da su sterilizacije bile nasilne i ponižavajuće, da je njihovo fizičko i psihičko dostojanstvo narušeno i da su ostale trajne posledice po njihovo fizičko i mentalno zdravlje. Sprovedene intervencije su bile u suprotnosti sa domaćim zakonima i međunarodno priznatim medicinskim standardima. Potpsi na zahtevima za izvođenje sterilizacije se nisu mogli smatrati verodostojnim, i svakako nisu predstavljali njihov informisani pristanak za izvođenje zahvata. Kao rezultat ovoga, slovačke vlasti su propustile da ispune svoju obavezu i obezbede adekvatnu zaštitu od nezakonite sterilizacije. Takođe, potezi slovačkih vlasti nisu ispunjavali standarde efikasne istrage, naročito zato što su vlasti ustanovile da su sterilizacije tužiteljki bile u skladu sa zakonskim zahtevima – ovakav zaključak je u suprotnosti sa činjeničnim stanjem slučaja. Dalje, vlasti nisu uspele da jasno pokažu na koji način je podvezivanje jajovoda operacija kojom se spasava život. Favorizujući medicinsko osoblje u toku postupka, vlasti su postupile suprotno od svoje obaveze da sprovedu efikasnu istragu. Nadležni takođe nisu savesno postupali po službenoj dužnosti te je na kraju slučaj odložen bez toga da bude predat sudu.

Konačno, tužiteljke su navele da je postojala prisilna sterilizacija žena romskog porekla koja je datirala još iz bivše Čehoslovačke tokom 1970-ih godina. Postojali su dokazi o postojanju prakse prisilne sterilizacije u slovačkim bolnicama, čak i posle pada komunističkog režima.

Što se tiče mešanja u porodični život, Vlada je tvrdila – naročito vezano za prvu i drugu tužiteljku – da je sterilizacija izvedena iz medicinskih razloga, tj. uske karlice i rizika od cepanja materice usled ponovljenih zahvata carskog reza. Kada je treća tužiteljka u pitanju ona je rodila blizance i porođaj je morao biti izведен pomoću carskog reza zbog položaja fetusa. Sve tri tužiteljke su „dale saglasnost za sterilizaciju“.

Tužiteljke su iznele navode da mešanje države nije bilo u skladu sa zakonom, niti potrebno u jednom demokratskom društvu. Ostale su pri stanovištu da sterilizacija putem podvezivanja jajovoda ne predstavlja zahvat kojim se spasava život – i da je to zaista tako, onda ne bi ni bio potreban njihov pristanak. Okolnosti pod kojima su potpisale relevantna dokumenta su isključivale mogućnost da su dale punu i informisanu saglasnost za postupak. Dalje su navele da u vreme njihovih sterilizacija nisu postojali nikakvi adekvatni zakonski okviri kojima bi se obezbedilo da ovakvi medicinski zahvati budu izvedeni samo pod punom informisanošću pacijentkinja, kako je to inače regulisano međunarodnim standardima.

Sud je uvažio zahtev da je bilo nezakonitih sterilizacija i mešanja države u privatne i porodične živote žena. Šta više, iako nije bilo dodatnog činjeničnog materijala, Sud se složio da navod u vezi sa uskraćivanjem prava na porodicu treba biti saslušan po zakonu i da ne postoje osnovi za njegovo odbacivanje u fazi određivanja prihvatljivosti dokaza. Dalje, Sud se složio da je navod po Članu br. 13 prihvatljiv, na osnovu zaključka da su navodi strana u sporu u skladu sa činjenicama i zakonom navedenim u Članu 13.⁵⁰

50 I.G., M.K. i R.H. *Protiv Slovačke*, 15966/04, Savet Evrope: Evropski sud za ljudska prava, 22.09.2009. dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/4adecb6c2.html> [pregledano 23.04.2013.] - Odluka Evropskog suda za ljudska prava, prim.prev.

Tužiteljke su navele da su prisilne sterilizacije bile diskriminatorene na osnovu pola, rase, boje kože, pripadnosti nacionalnoj manjini i etnicitetu. Takođe, navele su da njihovu tužbu treba sagledati u kontekstu netolerancije kojoj su osobe romskog porekla izložene generalno u Slovačkoj i koja je veoma prisutna kod medicinskog osoblja. Ovo je dokazano kroz postupanje sa njima tokom boravka u krompaškoj bolnici. Tužiteljke su isto navele i izjave nekoliko političara i članova Vlade koje su se ticale straha u javnosti od visokog nataliteta kod Roma i pozivale na to da se reguliše rađanje kod Roma.

Tužiteljke su navele da su bile diskriminisane na osnovu pola i podnеле kao dokaz navode međunarodnih institucija kao što je Komitet Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) koji je utvrdio da je zdravstvena služba propustila da zadovolji osnovne biološke reproduktivne razlike muškaraca i žena, što je dovelo do kršenja zabrane polne diskriminacije. Tužiteljke su bile podvrgnute manje pogodnom tretmanu tokom trudnoće i porođaja, tj. dok su bile u ranjivom položaju. Sterilizacije nad njima, koje su izvedene bez punog i informisanog pristanka, predstavljaju nasilje nad ženama – što je diskriminišuće. Neplodnost, koja je posledično usledila, je uzrokovala psihološki i društveni teret koji je teže pao ženama, naročito u okviru romske zajednice gde se ženin status često determiniše upravo njenom plodnošću.

Tužiteljke su navele da su trpele dupli teret diskriminacije, jer su i njihov pol, a i rasa, odigrale odlučujuću ulogu prilikom kršenja njihovih ljudskih prava. Na kraju, rekле su da nije postojalo objektivno i razumno opravdanje za različit tretman kojem su bile podvrgnute. Sterilizacija kojoj su bez svoje volje bile izložene nije imala nikakav opravdan cilj. Nije postojalo nikakvo rasno

neutralno objašnjenje kojim bi se opravdale njihove sterilizacije izvedene tokom porođaja carskim rezom.

Sud je procenio da navodi imaju znatnu težinu i da se može postupati po iznetim činjenicama i zakonski povodom tužbe za diskriminaciju. Time je presudio da je zahtev prihvatljiv Sudu.

Posle donošenja odluke o prihvatljivosti slučaja I.G., M.K. i R.H. protiv Slovačke nekoliko drugih slučajeva je podneto Evropskom sudu protiv Slovačke, ali i Republike Češke i u ovom trenutku se nalaze u različitim fazama procesa.

Republika Češka

Aktivnosti Evropskog centra za prava Roma (ERRC)

Tokom 2003. godine razvila se javna rasprava između češkog Poverenika za ljudska prava Jana Jaraba i Evropskog centra za prava Roma.⁵¹ ERRC je izrazio zabrinutost da je prisilna sterilizacija Romkinja bila vršena u bolnicama u tri češka grada. U to vreme, ERRC nije prezentovao imena žrtava češkim vlastima, jer nisu imali njihovu saglasnost za to tokom početnih faza istraga. Komesar Jarab, koji je i sam zdravstveni radnik, je lično opširno odgovorio ERRC-u priznajući da postoji problem nedostatka informisanosti prilikom davanja saglasnosti u okviru sistema zdravstvene zaštite Republike Češke, ali je i umanjio značaj rasne pripadnosti kao odlučujućeg faktora. Rasna pripadnost je postala trajno pitanje u kasnijim diskusijama o ovom pitanju u Republici Českoj. Na predlog Komesara, ERRC otpočinje komunikaciju sa kancelarijom češkog ombudsmana u vezi sa ovim pitanjem.

51 Rasprava je započela tako što je Komesar ekstremno negodovao na iznošenje problema prisilne sterilizacije na međuvladinom forumu u organizaciji OEBS-a u decembru 2002. godine od strane ERRC-a da nijedan pojedinačni slučaj nije iznet pred češke vlasti.

ERRC je poslao dopis Ombudsmanu kojim ga informiše o postojanju dokaza praktikovanja prisilne sterilizacije koja je u toku u većem broju bolnica na području grada Ostrave i zahtevao da Ombudsman sprovede istragu. ERRC je smatrao da na osnovu ponovljenih navoda i trajnog nepostojanja pravnog leka, postoji osnov da je teret dokazivanja na državi. Kasnije, tokom 2004. godine a na osnovu istraživanja na terenu tokom kojeg je ERRC tražio i dobio dozvolu od sagovornica iz romske zajednice da se navedu njihova imena češkim vlastima, ERRC kod češkog ombudsmana izlazi sa imenima devet žena koje tvrde da su prisilno sterilisane⁵² i stavlja na raspolaganje svog glavnog istraživača ovoj državnoj instituciji u ovom slučaju.

ERRC šalje dopis Komitetu protiv torture Ujedinjenih nacija gde sumira 31 pojedinačni slučaj navodne prisilne sterilizacije Romkinja koje su se dogodile u periodu 1987-2003. godine i dodatna tri slučaja Romkinja koje su bile izložene pritisku da budu sterilisane, ali su to odbile. ERRC je prethodno javno komentarisao i na sastancima Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) da poseduje informacije, u suprotnosti sa mišljenjem javnosti, kako se prisilna sterilizacija Romkinja nastavlja u Republici Češkoj.

52 Pitanje prisilne sterilizacije je takođe bilo izneto u okviru liste problema koja je upućena češkom Ministru za rad i socijalna pitanja Zdenku Škromahu u kontekstu ERRC-ovog komentara na pitanja kojima se Ministarstvo bavilo u okviru društvenih procesa ulaska u Evropsku Uniju. Ministar Škromah je odgovorio ERRC-u pismom koje je datirano 18. mart 2004. Ministar Škromah je odbacio zabrinutost ERRC-a, navodeći (pogrešno) da „mnoge vaše izjave jesu zasnovane na istraživanju koje je sprovedeno u samo jednoj ograničenoj oblasti – Ostravi, koja je sama po sebi specifičan slučaj“ i ustvrdio je da „vaše pismo sadrži stereotipne i neosnovane formulacije i informacije, koje vam ne dozvoljavaju da imate objektivnu procenu situacije u Republici Češkoj“.

Slučajevi koje je ERRC prezentovao Komitetu UN-a su bili kategorisani na sledeći način: (i) slučajevi u kojima uopšte nije bio obezbeđen pristanak pre operacije; (ii) slučajevi u kojima je pristanak bio obezbeđen tokom porođaja ili ubrzo nakon porođaja, tokom kasnih faza porođaja, tj. u okolnostima u kojima je porodilja bila u velikim bolovima i/ili pod velikim stresom; (iii) slučajevi u kojima postoji indicija da je pristanak obezbeđen: (a) na osnovu pogrešnog razumevanja stručnih termina, (b) nakon davanja očigledno manipulativnih informacija i-ili (c) nedostatka objašnjenja o posledicama i/ili mogućih propratnih efekata sterilizacije, ili adekvatne informacije o alternativnim metodama kontracepcije; (iv) slučajevi u kojima su nadležni vršili pritisak na Romkinje da budu sterilisane, uključujući korišćenje finansijskih podsticaja ili pretnje uskraćivanja socijalne pomoći; (v) slučajevi u kojima je eksplicitan rasni motiv igrao odlučujuću ulogu u komunikaciji između lekara i pacijentkinja.

ERRC je tvrdio da ovi slučajevi ne treba da budu prezentovani Vladi Češke, jer u vreme kada je ERRC izvodio istraživanje na terenu, žene nisu dale svoj pristanak (niti su bile pitane) za pokretanje sudskog postupka. Međutim, ERRC je obezbedio dokument kao sažetak – koji ne uključuje pojedinačne slučajeve – da se prosledi češkim vlastima na komentarisanje.

Na sastancima koji su usledili između ERRC-a i ombudsmana dogovoreno je da ERRC facilitira proces dostavljanja pojedinačnih pritužbi ombudsmanu, a da ovaj obezbedi garancije privatnosti i očuvanja dostojanstva tužiteljki. Tako je otpočelo i zvanično ombudsmanovo bavljenje ovim slučajem.

Ombudsmanova istraga

Mandat Zaštitnika prava građana (Ombudsmana) ne pokriva nadzor ili istragu za dela počinjena u bolnicama. Takođe,

ombudsman Otokar Motejl je navodno tražio načine da izbegne diskusije sa medicinskim ekspertima u vezi sa zdravstvenim pitanjima jer je, kao pravnik, mislio da ne poseduje stručnost. Rezultat ovoga je dogovor sa Ministarstvom zdravlja koji je Ombudsman postigao 2004. godine. Sa svoje strane Ministarstvo se obavezuje da ustanovi stručnu komisiju⁵³ koja bi tražila medicinsku dokumentaciju od bolnice. Ova komisija je trebalo da pripremi odgovore na spisak pitanja o svakom pojedinačnom slučaju koja bi dostavio Ombudsman. Ombudsman je zadržao pravo konačne zakonske procene i dostavio listu pitanja 1. oktobra 2004. U to vreme, prvih deset prijava su već poslate Ministarstvu zdravlja od strane Ombudsmana, koji je poslao još 51 slučaj Ministarstvu 11. januara 2005. godine.

Iz razloga pravne prirode stvari i samim tim potencijalno izvan kapaciteta „stručne komisije“ po zakonu Češke, a i zbog toga što je Savet Evrope izrazio želju da učestvuje u postupku, 11. novembra 2004. godine, Ministarka zdravlja informiše Ombudsmana o svojoj odluci da umesto „stručne komisije“ formira „savetodavni odbor“. Po svom ustanovljenju ovaj odbor se sastojao od relevantnih vladinih predstavnika i jednog eksperta iz Saveta Evrope. Sastali su se po prvi put u decembru 2004. godine i posle toga još sedam puta u 2005. godini⁵⁴ i, kako je bilo dogovorenno, prosledili svoje zaključke Zaštitniku prava građana.

Savetodavni odbor je izdao sledeće preporuke:

- Pružiti podršku svim oblicima planiranja porodice;
- Razraditi uslove informisanog pristanka u kontekstu sterilizacije, uključujući savetovanje sa psihologom;

⁵³ Pravni osnov za ovo: § 2 vyhlášky č. 221/1995 Sb.

⁵⁴ 18.01.2005. godine, 11.03.2005. godine, 29.03.2005. godine, 11.04.2005. godine, 10.05.2005. godine, 07.07.2005. godine, i 15.07.2005.

- Razmotriti ustanovljavanje indikacija za obavljanje sterilizacije;
- Unaprediti postojeća uputstva o sterilizaciji, naročito u vezi izvođenja ove procedure tokom porođaja carskim rezom.

Tokom 2005. godine je kao rezultat ovih napora kancelarija Ombudsmana izdala izveštaj. Dodatno je još osam slučajeva prosleđeno češkom Javnom tužilaštvu, jer su postojale naznake da je došlo do kršenja zakona.

Ombudsman šalje iscrpan dokument Ministarstvu zdravlja 8. septembra 2005. godine u kojem navodi detalje, pre svega, proceduralnih postupanja, i dovodi u pitanje pravnu ispravnost opisanih događaja – a naročito sa aspekta ljudskih prava garantovanih međunarodnim i evropskim zakonom.

Kako je Ombudsman naveo, lica koja podnose žalbu tvrde da mere sterilizacije nisu izvedene u skladu sa zakonom, te je zbog toga potrebno ustanoviti zakonske mere koje bi bile primenljive. Takođe, sumira u zaključku izveštaja, najpre: zahteve koji se tiču telesnog integriteta koji uključuju zaštitu od intervencija bez saglasnosti – a koji proističu iz Ustava Republike Češke, kao i iz Člana 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR). Ombudsman detaljno navodi zahteve Evropske konvencije o ljudskim pravima i biomedicini Saveta Evrope za „slobodan pristanak pod punom informisanosću“.

Ombudsman spaja, sa jedne strane zahtev za pristanak na lekarsku intervenciju, sa onim što propisuje češki građanski zakon, i drži da informacije o tome zašto je intervencija neophodna, kakva je priroda bolesti i terapijske opcije predstavljaju sine qua non u odluci

pacijenata/kinja. Nedostatak ovakvih informacija ukazuje na nevažeći pristanak, ali i nezakonitost intervencija koje su izvršene na osnovu pribavljanja takvog nevažećeg pristanka. Ombudsman dalje navodi „U slučajevima polne sterilizacije ... ova osnova pravnih posledica medicinskih intervencija ... je dodatno važna“. Takođe, navodi da je sterilizacija rodno uslovljena – usmerena primarno na žene, referišući se na članove 10, 12 i 16 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).

Ombudsman se osvrće i na pravni osnov za sterilizaciju u domaćem zakonu. Zakon o zdravstvenoj zaštiti u članovima 23 i 27, navodi da je sterilizaciju moguće izvesti samo uz pristanak ili lični zahtev osobe, a pod uslovima koje je postavilo Ministarstvo zdravlja. Ovi uslovi su opisani u naredbi čehoslovačkog Ministarstva zdravlja od 17. decembra 1971. godine o izvođenju sterilizacije u skladu sa gore navedenim zakonom. Kada je u pitanju sterilizacija koja nema za cilj lečenje, Ombudsman kaže sledeće:

„.... primarni cilj je stalna i pouzdana kontracepcija. Sa pravnog stanovišta ona se dakle tiče mera koje u svojoj prirodi imaju elemente sakaćenja, jer se izvode na zdravim organima i kao posledicu imaju trajno oštećenje ovih organa, čak i onda kada su dozvoljene zakonom. Iz ove perspektive, slobodna volja oštećenih je od izuzetne važnosti, jer sprovođenje ovih zahvata bez saglasnosti ili uz neadekvatnu saglasnost... može uzrokovati krivičnu odgovornost za krivično delo protiv zdravlja ljudi u smislu Člana 222 Krivičnog zakona i drugih elemenata krivičnog zakona.“

Posle ovoga u izveštaju sledi blizu osamdeset stranica navoda za 51 pojedinačni slučaj. Obično se započinje pregledom činjeničnog stanja:

„U svojoj izjavi gđa. G. navodi da je bila sterilisana u vitkovičkoj bolnici (Ostrava, istočna Republika Češka, prim.aut.) tokom porođaja sa drugim detetom 1990. godine kada je imala 21 godinu.

Prvo dete je rodila, sina, 1988. godine carskim rezom. Razlog za ovakvu intervenciju je bio položaj deteta. Drugi porođaj je bio 24. septembra 1990. godine i prvobitno je trebalo da se porodi prirodno, ali je tokom porođaja došlo do komplikacija. Dete se zapleo u pupčanu vrpcu i iz tog razloga se pristupilo carskom rezu.

Gđa. G. je došla dan ranije u porodilište, jer je imala krvarenje. Lekari su je pregledali i smestili u preporođajnu sobu gde je bila na posmatranju preko noći. Predveče drugog dana gđa. G. dobija bolove i odvode je u porođajnu salu gde joj puca vodenjak. Onda se nešto dogodilo sa pupčanom vrpcom. Lekari i sestre su se okupili oko nje i otpočeli sa pripremama za porođaj carskim rezom. Gđa. G. svedoči da je u ovim trenucima bila „nesvesna“, jer je znala šta znači porođaj carskim rezom, a i dodatno je bila uplašena zbog narastajućih i neočekivanih problema. Medicinsko osoblje je bilo nervozno. U ovakvoj situaciji, uz prisutne jake porođajne bolove, šok i nervozu osoblja, G. je dobila u bolničkom krevetu obrazac koji je trebalo da potpiše – obrazac se ticao činjenice da će biti sterilisana. Kako nije u potpunosti bila psihički pribrana, nije mogla ni da razume šta potpisuje. Već prvog dana nakon porođaja kada je glavni lekar došao u vizitu, izrazila je svoje negodovanje o prethodnim događajima. Istovremeno je znala da se njen muž neće složiti sa izvršenom intervencijom...“⁵⁵

55 U prepisci sa Ministarstvom zdravlja, Ombudsman je koristio puno ime žene iz ovog slučaja. Ovde je to izmenjeno iz više razloga.

Posle opisa činjenica slede sažetak nalaza savetodavnog odbora (u ovom slučaju beleška o tome da je dat pisani pristanak, ali da sva ostala relevantna dokumenta nedostaju) i Ombudsmanova procena. On kaže da „oštećena strana nije imala dovoljno vremena da razmisli o tome da li će se podvrgnuti intervenciji ili ne. Ni u kom slučaju uputstvo nije takvo da pruža mogućnost da se odluka doneše u roku od samo nekoliko minuta“. Dalje dodaje da: „sa tim u vezi, takođe, potrebno je dodati da je 'zahtev' priložen samo nekoliko minuta pre samog porođaja. Izraz 'slobodan' pristanak očigledno, pre svega, zahteva da se pacijentkinji obezbedi, pre izvođenja intervencije, potreban vremenski period i uslovi kako bi mogla da sagleda sve okolnosti (uključujući i informacije) i doneše staloženu odluku o tome da li pristaje na intervenciju ili ne“. Naglašavajući da ova intervencija ne zahteva životnu ugroženost, Ombudsman kaže da su odgovarajuće informacije i vreme „potrebni u punom smislu za tako ozbiljnu intervenciju u telesni integritet kakva je nedvosmisleno sterilizacija“. Time odbacuje zaključak savetodavnog odbora da je procedura bila izvedena „korektno“.⁵⁶

Od 51 slučaja koji se spominju u ombudsmanovoj prepisci sa Ministarstvom zdravlja, 18 je izvedeno za vreme komunizma ili tokom 1990. godine, pre nego što je prva čehoslovačka vlada posle 1989. godine okončala politiku koja je eksplicitno promovisala ovu meru. Period od 1991. do 1996. godine se čini da je bio vreme veoma intenzivnih aktivnosti prisilne sterilizacije Romkinja, jer je čak 17 slučajeva iz Ombudsmanovog izveštaja izvršeno upravo u ovom periodu. Međutim, broj slučajeva koji se javljaju u kasnijem periodu nije nešto značajnije manji. U četvorogodišnjem periodu 1997-2000. godine bilo je osam slučajeva, dok se u periodu 2000-2004. godine (poslednji period koji pokriva Ombudsmanova istragu) takođe, javlja osam slučajeva. Vremenski poslednji slučaj

56 Ibid.

koji je predstavljen u Ombudsmanovom izveštaju je iz marta 2004. godine.

Svi slučajevi, osim jednog, tiču se žena. Slučaj V.M., jedinog muškarca koji je prijavio Ombudsmanu da je nad njim izvršena sterilizacija protivno njegovoj volji, je iz 1988. godine. Prijavio je i da je njegova supruga, koja je preminula 2003. godine, takođe sterilisana protiv svoje volje.

Vredna pažnje je činjenica da su žene ciljano bile obuhvaćene ovom praksom naročito imajući u vidu da je vazektomija značajno jednostavnija procedura od podvezivanja jajovoda ili drugih načina sterilizacije žena. Međutim, teško je muškarce staviti u položaj da ih neko ubeduje da se podvrgnu vazektomiji koji bi bio sličan situacijama gde su žene izložene pritisku (stres uzrokovani porođajem, strah od mogućih komplikacija, itd.). Takođe, ne treba zanemariti mogućnost psiholoških uticaja, koje je teško izmeriti, poput predrasude šireg češkog društva o navodnoj velikoj plodnosti Romkinja.

U većini navoda o slučajevima iz Ombudsmanovog izveštaja ne spominju se lokacije bolnica. Međutim, ova informacija se može naći u nekoliko slučajeva. I tu postoji pravilo. Sterilizacija je mnogo češća u mestima gde su negativne slike o Romima dostigle ekstremne nivo. Reč je o geografskim tačkama o kojima su takođe dolazili izveštaji o drugim oblicima nasilja prema Romima, poput samoorganizovanih neonacističkih napada skinheda, fizičko nasilje od strane policajaca, ekstremni nivoi rasne segregacije u školstvu i struktuirani obrazac prisilnih iseljenja.

Osim velike stigme i sramote koju je nosila sterilizacija, u Republici Češkoj je i način rada socijalnih radnika mogao igrati ulogu u

gušenju volje ili mogućnosti da se prijavi prisilna sterilizacija. Autor je svestan postojanja slučajeva koji nisu prijavljeni usled toga što su se žrtve preselile i ostale u inostranstvu, ili usled smrti pre pokretanja istrage. U vezi sa nekim lokacijama koje se spominju, postoje jake indicije da je ova praksa bila daleko sistematičnija i raširenija nego što se to može primetiti iz jednog ili dva slučaja koji se navode u Ombudsmanovom izveštaju. Tako, na primer, o slučaju gđe. M.G. Ombudsman izveštava Ministra zdravlja: „U vezi sa postupanjem socijalne radnice, gđa. M.G. izjavljuje da je socijalna radnica posetila žene u Hanovu (pretežno romsko naselje sa veoma lošom reputacijom u blizini grada Most u severnoj Bohemiji, prim.aut.) i ubedila ih da se podvrgnu sterilizaciji. Ukoliko bi se neka žena usprotivila, radnica je pretila da će im ukinuti dečji dodatak...“

Gore navedeno je potvrđeno samim istraživanjem autora u Hanovu. Ime ove socijalne radnice je gđa. Mahač, a imala je nadimak „Češki Kapo“ što je referenca na naciste. Tokom 1980-ih, prema pričama ljudi iz naselja, prisilila je većinu Romkinja iz Hanova da se sterilišu, a koristeći se taktikom koju spominje gđa. M.G.

Iako se dokument poslat Ministarstvu zdravlja od strane Ombudsmana septembra 2005. godine većim delom tiče pitanja adekvatnosti informisanog pristanka i ispunjenja kriterijuma navedenih u uredbi iz 1972. godine, u nekoliko navrata postoje naznake i izvan ovoga, uključujući bliski kontakt između socijalnih radnika i medicinskog osoblja što se često prikriva. Na primer, u slučaju gđe. A.H. sterilisane 1995. godine u havirovskoj bolnici Ombudsman piše:

„Dokumentacija o porođaju ukazuje na povиšenu inicijativu socijalnih radnika koja nije bila na zahtev

gđe. A.H. Našli smo u dokumentaciji sledeće: 'Iz razloga neprilagodljivosti porodice i na osnovu dogovora ginekološkog odeljenja, socijalnih radnika i oba supružnika, porođaj će biti obavljen carskim rezom i sprovedena mera sterilizacije. Nije moguće predvideti implementaciju sterilizacije putem laporoskopske operacije ... gđa. A.H. nije voljna da se podvrgne ovim merama kako je već u prošlosti više puta napomenula.'

„Neprilagođene“ osobe ili porodice je šifrovana reč za Rome u Republici Češkoj i često se pominje u javnim raspravama o Romima. Ombudsman decidno odbacuje ideju o „sterilizaciji iz socijalnih razloga“ koju je prihvatio savetodavni odbor. Dalje kaže, „sa uznenirenošću“ da je porođaj carskim rezom planiran samo zbog razloga izvršenja sterilizacije, koju je gđa. A.H. odbila u više navrata u prošlosti:

„Za porođaj carskim rezom uvek moraju postojati jasne akušerske i zdravstvene indikacije. U slučaju gđe. A.H. nije bilo takvih indikacija, jer je prethodna trudnoća završena normalno... Jedini razlog za ovakvo postupanje ... jeste to što bi mogla ponovo da pobegne iz bolnice posle porođaja i niko više ne bi bio u mogućnosti da je steriliše.“

U nekim slučajevima, jedan od razloga za sterilizaciju je etnicitet osobe. U slučaju gđe. J.T. na primer: „Na poledini zahteva, između ostalog ... stoji razlog ... da je gđa. J.T. Romkinja“.

Iako je teško videti da postoji jasan šablon iz 51 navedenog slučaja, javlja se veliki broj istih činilaca. Pre svega, veliki broj navedenih sterilizacija, naročito one koje su izvedene nakon politike iz ere komunizma, izvodi se kada se radi carski rez. Kako Ombudsman

navodi, činjenica je da se carskim rezom intervencija sterilizacije značajno pojednostavljuje zdravstvenim radnicima; ženu ne moraju da ubeđuju da se vraća u bolnicu radi nove intervencije. Međutim, ne može se umanjiti ni mogućnost da su porođaji carskim rezom neproporcionalno često korišćeni kako bi se stvorili objektivni indikatori za sterilizaciju. Ponovljena primena određenih oblika carskog reza može škoditi zdravlju i čak i životu majke i fetusa u narednim trudnoćama.

Ombudsman zaključuje prepisku sa Ministarstvom zdravlja:

„...ni u jednom od slučajeva nije se pridržavalo pravnih uslova za sterilizaciju, a naročito uslov za informisani pristanak ... nije bio ispunjen ... Do danas nismo dobili nikakve konkretnе predloge od Ministarstva kako bi moglo da se promeni ovako loše stanje stvari. U pismu Ministra zdravlja od 27. januara 2005. godine postoje predlozi savetodavnog odbora u vezi sa postupanjem po prvim istraženim slučajevima, ali ne postoje vremenski rokovi za konkretnе postupke...“

Nakon ovog sledi sažetak o naporima u periodu posle 1989. godine kojima se vrši pritisak na visoke zdravstvene službenike da se unapredi pravni okvir sterilizacije uključujući i pismo od 25. maja 1991. godine češkog javnog tužioca u kojem se navodi da su oblasni tužioci u svakoj od oblasti Republike Češke identifikovali kršenje zakona u procesu vršenja sterilizacija u tim oblastima i predlažu konkretnе izmene zakona u ovoj oblasti. Ombudsman beleži: „Nijedna mera koju javni tužilac predlaže nije sprovedena“.

Ombudsman je zahtevao odgovor od Ministarstva zdravlja u roku od 30 dana i da u tom odgovoru Ministar „predloži konkretnе mere za popravljanje utvrđenih grešaka“.

Ombudsmanov izveštaj

Ombudsman je objavio svoju „Konačnu izjavu Zaštitnika prava građana o sterilizacijama izvršenim u suprotnosti sa zakonom i predloženim pravnim lekovima“⁵⁷ 23. decembra 2005. godine. Objavljanje ovog dokumenta se dogodilo upravo uoči božićnog medijskog vakuma kada je veliki deo čeških novinara već bio na prazničnom odsustvu. Skromni medijski događaj je upriličen nakon Nove godine, kada to više nije ni bila vest.

Izveštaj predstavlja istraživanje Kancelarije Ombudsmana sve do 2005. godine o pitanjima prisilne sterilizacije i uključuje teorijsko istraživanje o istoriji sterilizacije i istragu pedeset pojedinačnih slučajeva. U izveštaju se navodi da je Ombudsman primio preko 80 prijava tokom 2005. godine, ali da je izveštaj obuhvatio samo pedeset slučajeva koji su prvi pristigli.

Ombudsman daje svoj glavni zaključak u poslednjem pasusu uvoda u izveštaj:

„Ovaj izveštaj prvenstveno ima za cilj da prenese sledeću osnovnu poruku: Zaštitnik prava građana veruje da postoji problem polnih sterilizacija izvršenih u Republici Češkoj, bilo usled neopravdanih razloga ili nezakonitih radnji, da ova činjenica стоји i da češko društvo mora s tim da se suoči. Zaštitnik prava građana je siguran da je prihvatanje ove neprijatne stvarnosti jedini način dolaska do katarze i usvajanja mera koje će u budućnosti sprečiti prakse navedene u ovom izveštaju. U izveštaju postoje predložene mere. Međutim, preduzimanjem predloženih mera bez prihvatanja da se nešto tako nepodnošljivo

⁵⁷ Kancelarija Ombudsmana je izdala prevod na engleski jezik ovog dokumenta i svi navodi u engleskoj verziji teksta su iz zvaničnog prevoda Ombudsmana.

dešava, nešto na šta predložene mere odgovaraju, neće se postići osnovni zadatak koji je zacrtao Zaštitnik građana – postavljanje osnove za razmišljanje i promenu stavova onih koji veruju da je sve u opisanom ponašanju bilo i jeste korektno.“⁵⁸

Izveštaj se zaključuje preporukama. One su podeljene u tri oblasti: 1) zakonske mere; 2) metodološke mere; i 3) mere obeštećenja.

Ombudsman piše da što se tiče predloga o zakonskim merama, Ministarstvo zdravlja predlaže novi nacrt Zakona o zdravstvenoj zaštiti koji bi „po prvi put u potpunosti razjasnio propise za informisani pristanak“.⁵⁹ Iako ceni ovaj napor, Ombudsman primećuje da, „u praksi nisu zakonske odredbe te koje su nepouzdane – suštinski istovetni propisi su bili postavljeni za pravni kvalitet pristanka u već postojećim zakonskim odredbama. Ono što predstavlja poteškoću jeste primenjivanje zakonskih odredbi“.⁶⁰ Na osnovu ovoga Ombudsman predlaže nekoliko daljih dopuna zakona kako bi se obezbedili propisi o informisanosti o alternativama sterilizaciji, kao i obezbeđenje minimuma perioda za „donošenje staložene odluke“ od najmanje sedam dana između dana zahteva za sterilizaciju i samog obavljanja ove procedure.

Druga oblast preporuka koja se odnosi na „metodološke mere“ nudi predloge kako bi se unapredila obaveštenost pacijenata o njihovim pravima, kao i obuka u ovim oblastima namenjena zdravstvenim radnicima.

58 Ibid., str. 3.

59 Ibid., str. 77.

60 Ibid., str. 77.

Treći deo preporuka se tiče „obeštećenja“ i izveštaj ovde kapitulira pred tadašnjom politikom Republike Češke. Ombudsman, slično kao i mnogi iz njegove post-1989. političke generacije, ne želi da prizna da je sistematsko kršenje ljudskih prava nadživelo kraj komunističkog režima. Ombudsmanov izveštaj pokušava da povuče vremensku granicu između perioda koji je bio stanje opšteg kršenja prava – i samim tim odgovornost države postoji u opštem smislu – i trenutnog sistema, u kojem kršenje ljudskih prava dolazi iz pojedinačnih grešaka koje se događaju u okviru inače pravednog pravnog, političkog i društvenog poretku. Ombudsmanove pogrešne preporuke vezane za obeštećenja su:

„Jedan od zahteva punomoćnika oštećenih žena je usvajanje zakonskih odredbi o obeštećenju koje će biti primenljive na sve one koje su podvrgnute nezakonitoj sterilizaciji...

...prelomni aspekt je u tome da li je država na bilo koji način odgovorna za nedela koja su naneta oštećenima.“

Tamo gde su intervencije narušile lična prava isključivo kroz nekorektno postupanje lekara (ovo se odnosi na slučajeve tokom 1990-ih i trenutne slučajeve), onda država ne može biti odgovorna ... i ostaje lična odgovornost lekara da nisu postupali u skladu sa zakonom. Iz ovog razloga čini se da je najpoštenije da se oštećene obrate sudovima kroz privatne tužbe za povredu prava na privatnost.

Stanje je drugačije tamo gde se može identifikovati umešanost socijalnih službi u procesu odlučivanja žena da se podvrgnu sterilizaciji. Da li je država odgovorna za ponašanje socijalnih radnika i posledice koje je ono uzrokovalo u ovim slučajevima? Pitanje implicira dodatno pitanje ... da li je postojala državna politika koja

je ciljano kontrolisala natalitet Roma. Na još nekoliko mesta u ovom izveštaju stoji da u odlukama Vlade koje se bave postupanjem sa romskom zajednicom ne postoji zvanično uputstvo centrima za socijalni rad da utiču na reproduktivno ponašanje Roma. A zapravo, državne vlasti se nisu nikada protivile praksi na terenu, čak i kad su bile svesne koje je sve oblike uzimala ... postojali su nagoveštaji u metodološkim priručnicima i delimične naznake u tadašnjim shvatanjima „društvenog rizika“ zbog toga što ima puno dece među Romima i zbog nezdrave prirode romske populacije. Ovakva razumevanja su podržavana i ohrabrivana kroz... politiku asimilacije koja je imala za cilj da stvori „pravi porodični“ model u romskoj zajednici. Država je podržavala ovakva shvatanja (po prvi put već 1973. godine) određujući finansijsku pomoć za podvrgavanje sterilizaciji koja u svojoj osnovi ima osobinu stimulacije ... Iako država nije objavila nikakve instrukcije, odgovornost za nastup socijalnih službi prema klijentkinjama, koja je za današnje nazore neprihvatljiva, se može naći u odobravanju i podržavanju te prakse od strane države.

...Zaštitnik prava građana predlaže da se razmotri usvajanje zakonskih odredbi koje bi omogućile obeštećenje oštećenima ... Period na koji bi se potencijalno obeštećenje odnosilo treba najverovatnije ograničiti na period u kojem je zakonski osnov za isplatu nadoknada za sterilizaciju postojao, to jest od 1973. do 1991. godine.⁶¹

Iako je sterilizacija tokom komunizma i posle njega u osnovi sprovedena identično – i zapravo je kontinuitet ovakve prakse

61 Ibid., str. 78-79.

njena najistaknutija crta – predloženi mehanizmi obeštećenja su u svojoj osnovi različiti: za sterilizacije izvršene u doba komunizma postojaće državni mehanizam odštete; sve osobe sterilizovane nakon toga treba da potraže pravdu na sudu. Ovako nategnut pristup se može primetiti i u samom izveštaju – osnove za opšti mehanizam koji bi obuhvatio sve žrtve se pojavljuju samo na ranijim stranicama Ombudsmanovog izveštaja.

Drugi ključni problem u Ombudmsanovom izveštaju – onaj koji je suštinski povezan sa već opisanim problemima – jeste odnos prema mogućnosti da su mere sterilizacije bile usmerene na jednu posebnu etničku grupu i, da kao takve, uključuju rasnu diskriminaciju. Ombudsman na široko opisuje razvoj „politike prema Romima“ u Čehoslovačkoj, na koji način je eugenika imala uticaj na nju, i ključnu ulogu koju je sterilizacija igrala u takvoj politici. Razmatrajući ova pitanja u izveštaju se zaključuje:

„Veoma je jasno ... napor da se ciljano kontroliše stopa rađanja, predstavlja konstantu u radu službi socijalnog staranja, donesene odredbe datiraju iz 1970-ih pa sigurno do 1989. Socijalni radnice i radnici su ubedivali Romkinje da koriste kontracepciju, da se podvrgavaju abortusima i sterilizaciji, uključujući – kako smo videli – nuđenje materijalne nadoknade. Napor da se unapredi kvalitet romske populacije predstavlja glavnu temu kojom se opravdava ovakav pristup u svim izveštajima.“⁶²

Ombudsman zaključuje, jezički pažljivo formulisano kako bi se izbegli pravni termini „genocid“ ili „diskriminacija“, da su preduzete prisilne mere u periodu do 1991. godine izvršene usled rasnog i srodnih uticaja eugenike:

62 Ombudsmanom izveštaj o sterilizaciji, 2005. godine, Op. cit., str. 52.

„Ono što bi primarno trebalo osuditi iz današnje perspektive jeste to ... da su socijalne službe ograničavale stopu rađanja u romskoj zajednici kao jednu od društveno preventivnih i otvoreno eugeničkih mera (vidi stalne napomene o unapređenju kvaliteta populacije). Ovakav model društvenih mera treba osuditi kao neprihvatljiv, pre svega zbog toga što može da rezultira tragičnim posledicama koje su poznate u evropskom kontekstu...“

Ombudsmanovo prepoznavanje uticaja eugenike na društvena kretanja u poznom komunizmu, zasnovano na proceni različitih izvora, uključujući i svedočanstva, koja su često ostajala neprihvatljiva za visoko formalizovano češko pravo, otvara nov prostor za diskusiju o rasizmu kao osobini koja nije strana češkoj javnoj upravi. Međutim, cena za to je bila neumoljiva podela na događaje iz sadašnjosti i one iz prošlosti.

Postavljajući takav ugao gledanja iz koga je država odgovorna samo onda kada postoje najjači mogući dokazi infiltriranja arbitarnih mišljenja, naročito kad su ona rukovođena eksplicitnim državnim politikama, Ombudsman propušta priliku da obrazuje javnost o propisima antidiskriminacionog prava, kao i da mogu postojati pozitivne obaveze države koje bi proaktivno osigurale nečinjenje diskriminacije. Ovime bi se implicirala odgovornost države u periodu posle 1991. godine i naglasila potreba da se sistemski obezbedi pravni lek za sve žrtve prisilne sterilizacije, a ne samo za žrtve komunističkih praksi. Takođe bi bilo potrebno tražiti snažnije oblike „katarze“ od onih koje Ombudsman predlaže – one koje bi se bavile ne samo prošlošću i državom, već i one koja bi obuhvatila društvo i sadašnjost.

Uprkos ovim nedostacima, Ombudsmanov izveštaj i preporuke predstavljaju najznačajnije poteze koji pokušavaju da isprave

posledice prisilne sterilizacije Romkinja od strane bilo koje javne vlasti, u bilo kojoj post-komunističkoj zamlji. Nasuprot tome, u Slovačkoj je preovladalo opšte poricanje u izjavama slovačke Vlade u vezi sa ovim pitanjem.⁶³ Ombudsmanov izveštaj je otpočeo pripreme češke javnosti i zakonodavaca da je moguće da postoji sistemsko kršenje ljudskih prava u Republici Češkoj koje treba otkloniti.

Odmah posle objavlјivanja izveštaja 2005. godine učinjeni su napori kako bi se obezbedilo izvinjenje češke Vlade ili bar odluka Parlamenta kojom bi se priznali ovi nalazi. Umesto toga, Vlada odlučuje da umanji Ombudsmanove nalaze tako što organizuje podkomitete koji su svoj posao razvlačili godinama.

Novembra 2009. godine, na inicijativu Ministra za ljudska prava i manjine Mihaela Kocaba, Vlada objavljuje javni izraz žaljenja. Ministar Kocab izjavljuje da je ovaj izraz žaljenja „samo prvi korak“.⁶⁴

Krivični postupci posle pritužbi Ombudsmana

Nije u potpunosti jasan broj slučajeva koje je Ombudsman prosledio javnom tužiocu Češke. Najmanje osam slučajeva je Kancelarija Ombudsmana prosledila javnom tužiocu⁶⁵. Nakon

63 Jedna od skorijih izjava je ona predstavnika slovačke Vlade iz februara 2010. godine pred Komitetom za eliminaciju svih oblika rasne diskriminacije Ujedinjenih nacija: „Odlučno odbacujem ove optužbe... poslate Komitetu... a u vezi sa prisilnom sterilizacijom Romkinja... (S)terilizacija Romkinja nije nikada bila zvanična državna politika ili praksa koju je Vlada ili Ministarstvo zdravlja podržavalo“. (Uvodne izjave na predstavljanju 6. i 8. Periodičnog izveštaja Slovačke, 16.02.2010. godine, ambasador Fedor Rosoha stalni predstavnik Slovačke u Ujedinjenim nacijama, Ženeva, u dokumentaciji autora).

64 [http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/4D0EE157623A59AAC12572740028E8B2/\\$FILE/uv070205.0096.doc](http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/4D0EE157623A59AAC12572740028E8B2/$FILE/uv070205.0096.doc)

65 Ombudsmanov izveštaj navodi: „Dodatno, Zaštitnik prava građana je prosledio

evidentiranja slučajeva Ombudsman nije preuzimao nikakve formalne radnje u krivičnim tužbama. Krivične istražne radnje su se uglavnom okončavale tako što istražne vlasti nisu podnosile prijave – u početku, jer je postojala veoma rigidna zakonska odredba pod kojom se definisala nemogućnost krivičnog gonjenja medicinskog osoblja za bilo koju radnju koju su izvršili u toku svog profesionalnog angažmana u zdravstvu, a kasnije iz raznoraznih ostalih razloga. Ostalo je da civilni sektor podnese žalbu u vezi sa obustavljenim krivičnim prijavama. Većina žalbi nije ponovo uložena, pošto su dva puta odbijene. Samo u dva slučaja okružni tužilac u gradu Most odlučuje 2007. godine da su dva lekara izvršila krivična dela. Međutim, u ovim slučajevima, krivično gonjenje je obustavljeno usled zastarelosti.⁶⁶

Usledile su žalbe na odluke u vezi sa drugim slučajevima. Kao rezultat ovoga, najmanje jedan krivični postupak je stigao pred Ustavni sud Češke gde je odbačen 5. februara 2009. I zaista, krivične istrage su bile tako lošeg kvaliteta da se činilo da ima malo smisla žaliti se na odluke suda o neosnovanosti, osim što je to bilo potrebno uraditi u svrhu iscrpljivanja svih domaćih pravnih lekova i ostvarivanja prava žalbi pred Evropskim sudom za ljudska prava.

osam slučajeva obrađenih od strane savetodavnog odbora kancelariji Vrhovnog državnog tužioca navodeći da činjenične okolnosti ukazuju na krivično delo i mogućnost njegovog izvršenja (savetodavni odbor je takođe predložio da se tri slučaja proslede vlastima odgovornim za krivično gonjenje) 11.03.2005. Zaštitnik je isto učinio i sa preostalim slučajevima 02.08.2005. Vrhovno državno tužilaštvo je prosledilo pojedinačne slučajeve okružnim javnim tužiocima na dalji postupak, a u skladu sa Krivičnim zakonom“.

66 Žalba koju je uložila Liga za ljudska prava Specijalnoj izvestiteljki za nasilje prema ženama Ujedinjenih nacija u slučaju Elena Gorol protiv Republike Češke, verzija od 01.03.2009. godine, dokumentacija autora.

Tužbe za naknadu štete

Šačica slučajeva prisilne sterilizacije je uspela da ispuni visoko postavljene standarde za prikupljanje dokaznog materijala koji se po češkom zakonu tražio u postupcima za naknadu štete. Slučajevi u kojima je obezbeđen ovaj pravni lek su veoma sveži. U svim, osim jednom, međunarodni donatori su snosili troškove pravne pomoći; češka Vlada još uvek nije voljna da pruži minimalnu pomoć žrtvama u ovoj oblasti.

Sud u gradu Plzenu je 2000. godine dodelio 100.000 čeških kruna odštete, približno 2.500 evra, ženi koja je bila sterilisana u tom gradu 1998. Ona je uporno i jasno odbijala sterilizaciju, ali su lekari svejedno izveli operaciju.

U drugom slučaju, novembra 2005. godine Okružni sud u Ostravi priznaje kršenje zakona u slučaju prisilne sterilizacije Helene Ferenčik od strane medicinskih radnika tokom 2001. godine: 10. oktobra 2001. godine ona je rodila svoje drugo dete, porođaj je obavljen carskim rezom i tom prilikom takođe je izvršena sterilizacija podvezivanjem jajovoda. Iako medicinska dokumentacija pokazuje da je „pacijentkinja tražila sterilizaciju“, zakonski uslovi punog i informisanog pristanka u ovom slučaju nisu ispunjeni. Iako je unapred bilo poznato da će porođaj biti izveden carskim rezom, pristanak pacijentkinje je obezbeđen svega nekoliko minuta pre operacije carskog reza kada je već bila u porođajnim bolovima. Sud u Ostravi je prihvatio da je sterilizacija gđe. Ferenčik bila prisilna i samim tim nezakonita i presudio da se vitkovička bolnica napismeno izvini. Presudu je potvrdio i Apelacioni sud i bolnica je izdala izvinjenje gđi. Ferenčik. Direktor bolnice je 2007. godine priznao da je ta institucija obavljala intervencije i zanemarila obezbeđivanje odgovarajućeg pristanka i na taj način „ozbiljno ugrozila najintimniju sferu života [gđe. Ferenčik] nanoseći [joj] trajne

fizičke i psihičke posledice.“ Sud je međutim odbacio zahtev gđe. Ferenčik za finansijsku kompenzaciju obrazloživši da je takav zahtev zastareo. Pravni zastupnik gđe. Ferenčik je podneo žalbu Vrhovnom судu na ovakvu odluku, ali je ova institucija odbila žalbu marta 2009. godine. Naredna žalba Ustavnom судu je bila odbačena u oktobru 2009. godine. Ovaj slučaj je pred Evropskim sudom za ljudska prava od septembra 2010. godine.

Treći slučaj je slučaj Ivete Cervenak u kojem je 12. oktobra 2007. godine sud u Ostravi presudio da je gđa. Cervenak oštećena prilikom sterilizacije u kojoj nije bio obezbeđen potpun i informisan pristanak 1997. godine. Sud je naložio isplatu 500.000 čeških kruna (oko 18.200 evra) odštete. Ova odluka je poništena u žalbenom postupku novembra 2008. godina iz razloga navodnog zastarevanja. Slučaj se u septembru 2010. godine još uvek nalazio pred Vrhovnim sudom i Evropskim sudom za ljudska prava.

Četvrti slučaj – Romkinje iz severne Bohemije koja je bila prisilno sterilisana 2003. godini u 33-oj godini života. Operacija je izvedena odmah posle porođaja sa četvrtim detetom. Građanska parnica je započeta 2005. godine i presuda je donesena 2008. godine kada je prvostepeni sud presudio da je sterilizacija bila nezakonita i dodelio odštetu od 50.000 čeških kruna (oko 2.000 evra) koju je bolnica trebalo da isplati sterilisanoj Romkinji. Neadekvatna finansijska nadoknada je dovela do žalbe češkom Višem судu koji je novembra 2009. godine korigovao ovu sumu na 200.000 kruna. Žalbe koje se tiču neadekvatne istrage u slučajevima prisilne sterilizacije su pred Evropskim sudom za ljudska prava bili u septembru 2010.

Komentarišući ove makar delimično povoljne presude, predstavka četiri nevladine organizacije u kontekstu Republike Češke upućena Savetu za ljudska prava Ujedinjenih nacija sadrži

sledeće: „...u većini slučajeva ... veoma je teško da će sudski postupci ikada biti pokrenuti, a još manje dobijeni, ukoliko se ne uspostavi administrativni mehanizam obezbeđivanja nadoknade žrtvama i ne bude takav da obezbedi žrtvama određeni nivo pretpostavke štete. Inače će mnoge žrtve (ako ne i većina) ostati bez pristupa nadoknadi koja im pripada iz jednog ili više razloga: (1) zastarelost zahteva; (2) nedovoljna raspoloživost finansijskih sredstava za pokretanje parničnog postupka za naknadu štete; (3) uništena dokumentacija od strane bolnice; (4) odsustvo suštinskog priznanja Države da je opšta situacija podstakla određeno nanošenje štete, rigidnost sudova u primenjivanju standarda dokaznog postupka u parničnim postupcima za naknadu štete“.⁶⁷

Međunarodna pažnja

Posle objavlјivanja ombudsmanovog izveštaja veći broj međunarodnih odbora i komiteta zaduženih za praćenje ispunjavanja obaveza Republike Češke po međunarodno priznatim konvencijama je započeo nadgledanje stanja ljudskih prava u ovoj zemlji. Češka je takođe po prvi put ocenjivana od strane Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija po opštem periodičnom pregledu.

Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena Ujedinjenih nacija beleži 2007. godine:

„Komitet je naročito zabrinut zbog Ombudsmanovog izveštaja iz decembra 2005. godine ... i izostanka hitne akcije Vlade da implementira preporuke sadržane u

⁶⁷ „Predstavka upućena Kancelariji visokog komesara za ljudska prava (OHCHR) u svrhu pripreme dokumentacije za Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija: Prvi opšti periodični pregled Republike Češke“, 15.10.2007. godini, str. 17-18.

Ombudsmanovom izveštaju ...⁶⁸ Komitet podstiče državu ... da preduzme hitne mere kako bi preporuke Ombudsmana/ Zaštitnika građana u vezi sa nedobrovoljnom ili prisilnom sterilizacijom bile sprovedene, i da bez odlaganja usvoji zakonske izmene o sterilizaciji, uključujući jasnu definiciju informisanog, slobodnog i potpunog pristanka na sterilizaciju ... obezbedi trajan i obavezan trening zdravstvenih i socijalnih radnika o pravima pacijenata; i razradi mere kompenzacije žrtvama nedobrovoljne ili prisilne sterilizacije. Takođe zahtevamo od države ... da obezbedi obeštećenje Romkinjama žrtvama nedobrovoljne ili prisilne sterilizacije i spreči dalje nedobrovoljne i prisilne sterilizacije. Komitet traži od države potpisnice da izvesti o položaju Romkinja u vezi sa prisilnom ili nedobrovoljnom sterilizacijom, u svom narednom periodičnom izveštaju...⁶⁹

Komitet za eliminaciju rasne diskriminacije (CERD), ekspertsko telo zaduženo za nadgledanje sprovođenja Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (ICERD) je 2007. godine, posle izveštaja Republike Češke, stao na stanovište:

„Komitet sa zabrinutošću primećuje da su žene, u velikom delu ... Romkinje, bile izložene prisilnoj sterilizaciji. Komitet pozdravlja istragu koju je Zaštitnik prava građana sproveo, ali ostaje zabrinut da do današnjeg dana država potpisnica nije preduzela dovoljne i brze mere kako bi pozvala na odgovornost i obezbedila naknadu žrtvama...“

⁶⁸ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, 36. zasedanje, 07-25.08.2006. godine, „Završni komentari Komiteta: Republika Češka“, Odeljak 23.

⁶⁹ Ibid., Odeljak 24.

CERD Komitet je očigledno bio dovoljno zabrinut u vezi sa hitnošću stvari, jer je takođe saopštio češkoj vladi da treba, u roku od godinu dana, da obezbedi informacije o tome na koji način je postupila po preporukama Komiteta u ovoj, i nekoliko drugih oblasti.⁷⁰ Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija je jula 2007. godine saopštio češkoj vladi sledeće:

„Komitet primećuje sa zabrinutošću da Romkinje i druge žene jesu bile podvrgnute sterilizaciji bez svog pristanka, i da relevantne preporuke iz Ombudsmanovog izveštaja iz 2005. godine nisu bile sprovedene. Naročito, Komitet žali zbog nadležnosti koje su bile date lekarima i činjenice da nikakve krivične radnje nisu preduzete protiv počinilaca. Komitet je takođe zabrinut zbog nedostatka mehanizma kompenzacije i činjenice da žrtve nisu primile nikakvu naknadu štete...“⁷¹.

Početkom 2008. godine Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija je podneo izveštaj o stanju u Republici Češkoj po tada novom mehanizmu Opštег periodičnog pregleda. Izveštaj Radne grupe za Opšti periodični pregled, uključujući preporuke Alžira i Rusije sadrži sledeće: „Treba priznati nanetu štetu žrtvama sterilizacije, posebno Romima, i privesti počinioce pravdi i obezbediti odštetu žrtvama“⁷². Češka vlada je izvestila Savet ovom prilikom sledeće:

70 Ibid., Odeljak 27.

71 Komitet za ljudska prava, 19. zasedanje, Ženeva, 09-27.07.2007. godine, „Razmatranje izveštaja podnetih od strane država potpisnica po Članu 40. Sporazuma: Završne primedbe Komiteta za ljudska prava: Republika Češka“, Odeljak 10.

72 Savet za ljudska prava, Radna grupa za Opšti periodični izveštaj, prvo zasedanje, Ženeva, 07-18.04.2008. godine, „Izveštaj radne gurpe za Opšti periodični izveštaj Republika Češka“, A/HRC/WG.6/1/CZE/4, Odeljak 44.

„Po pitanju sterilizacije Ministarstvo zdravlja Republike Češke je 2007. godine izdalo novi pravilnik koji sadrži detaljna uputstva o dobijanju informisanog pristanka ... novi zakon o sterilizaciji je u pripremi i najverovatnije će biti usvojen u januaru 2009. godine po kojem će manjinama i osobama sa invaliditetom biti obezbeđena veća zaštita. Vladin savet za ljudska prava je 2007. godine odobrio preporuku koja se tiče osnivanja komisije koja treba da ispita praksu sterilizacije od 1966. godine i ona će predstaviti svoje nalaze decembra 2008. Republika Češka je takođe objavila da su tokom 2007. godine prvi počinioци ove prakse privедeni pravdi i odštete dodeljene žrtvama.“⁷³

U memorandumu koju su četiri nevladine organizacije podnele CERD-u jula 2008. godine piše da su „problemi ostali nerešeni“. Dodatno objašnjavaju:

„Nema indicija da će se Vlada izviniti. U kontekstu Opštег periodičnog izveštaja Republike Češke u proleće 2008. godine Vlada je priznala da su se neki slučajevi prisilne sterilizacije dogodili, ali je apsolutno porekla da su rasno motivisani, međutim ... sve poznate žrtve su romskog porekla. Vlada nije omogućila opšte informisanje domaće javnosti, čak ni o ovako ograničenom priznanju. Vladin savet za ljudska prava je izglasao u decembru 2007. godine preporuku da Vlada objavi javno izvinjenje; ovo je usledilo nakon slične preporuke iz februara 2007. godine koju je doneo Vladin savet za pitanja Roma. Nakon ovoga nije usledila rasprava o tome da li Vlada namerava da usvoji ove mere i sprovede ih u delo.

73 Ibid., Odeljak 31.

Vlada je iznела neistinitu informaciju o ovom pitanju više puta. Tako, na primer, najnoviji izveštaj američke vlade o ljudskim pravima u Republici Češkoj pogrešno sadrži informaciju da su svi slučajevi prisilne sterilizacije izvršeni tokom komunizma, jer je činjenica da je poslednji dokumentovan slučaj iz 2004. godine i da se nastavilo sa takvom praksom tokom 1990-ih. Izvor netačnih informacija je očigledno bila češka vlada za ovaj izveštaj američke vlade...

Nikakav mehanizam sistemskog pravnog leka nije usvojen uprkos dokazanoj činjenici da će najvećem broju žrtava biti nemoguće potraživanje i obezbeđivanje pravde u okviru postojećeg pravnog sistema iz sledećih razloga:

- zakonska odredba o zastarevanju u građanskom pravu Republike Češke se veoma rigidno primenjuje, Vrhovni sud je izričito potvrdio zakonsku odredbu o zastarevanju nakon tri godine u zahtevima koji su se našli pred ovom instancom;
- ponovljeno odbijanje policijskih službenika da nastave krivične istrage u ovim slučajevima i ponovljeno zatvaranje slučajeva podnetih češkom Tužilaštvu od strane češkog ombudsmana;
- uništavanje u velikom obimu – namerno ili ne – medicinske dokumentacije žrtava u određenim bolnicama, najviše u češkom gradu Ostravi;
- značajan finansijski rizik koji pokretanje građanskog postupka u Republici Češkoj podrazumeva i koji prati nedostatak efektivne pravne pomoći, ali i siromaštvo i oskudica najvećeg broja žrtava i

- do današnjeg dana, vlada Češke nije usvojila nijednu novu zakonsku odredbu kojom bi osigurala informisani pristanak u procesu sterilizacije.“⁷⁴

Zaključak

Češki i slovački lekari i socijalni radnici su ciljano ekstremno narušavali autonomiju Romkinja koristeći hirurgiju u periodu od najmanje 40 godina i nastavljajući ovakvu praksu do današnjeg dana. Opsesije javnosti koje su dovele do ovih činova – koji idu toliko daleko da ženama trajno onemoguće sposobnost rađanja, kao i da izlože žene velikom broju zdravstvenih rizika usled manipulacije njihovim reproduktivnim i hormonalnim sistemima – su samo malim delom razotkrivene. Treba reći da ovakva uverenja imaju duboko ukorenjene rasne i rodne komponente. Tokom određenih perioda, mere sterilizacije kojima su Romkinje obuhvaćane jesu predstavljale zvaničnu državnu politiku. Napori da se ovakva praksa ispravi su uporno bivali osujećivani. Dve države – Republiku Češku i Republiku Slovačku – trenutno moramo videti kao države koje tolerišu ili čak promovišu ovu praksu, iako zvaničnici obe države ljutito odbacuju ove tvrdnje.

Suočeni sa događajima u kojima je dokazan kontinuitet između nedavne komunističke prošlosti i trenutnih praksi, vreme su rascepili na dva dela: sa jedne strane osuđene su nasilne intervencije koje su se sprovodile pod komunističkim režimom i ocenjene kao sistemske aktivnosti nasilnog bivšeg režima i zapečaćene u vremenski period koji se završava sa ili oko 1989.

74 Centar za prava stanovanja i iseljenja, Evropski centar za prava Roma, Mirovni razvojni fond, Vzájemné Soužití (Zajednički život), “Beleška CERD komitetu: Sprovođenje određenih preporuka CERD-a češkoj Vladi“, 28.07.2008. godine, u dokumentaciji autora.

godine. Za ove zločine je moguće ostvariti nekakav pravni lek, jer su klasifikovani kao dela bezakonitog režima. Ipak, konkretnе mere koje bi obezbedile obećani pravni lek su spore. Sa druge strane, kada se ukaže da se sa istim aktivnostima nastavilo i posle 1989. godine, onda se one umanjuju, ne povezuju, uklanja im se društveno značenje, i bivaju odbačene u laverinte pravnih postupaka. U nekim slučajevima, ovakvo postupanje se završi priznavanjem nepravde i presude da se neki oblik pravnog leka primeni. Međutim, u najvećem broju slučajeva zapanjujuća količina prepreka se pojavljuje na putu ostvarivanja pravde. Sve u svemu, uticaj svih slučajeva je jednak: ne postoji mogućnost javne osude, nema mogućnosti za opšte priznanje koje bi dovelo do pročišćenja društva, a sile koje su omogućile ovakve događaje nisu obuzdane.

14

Završna reč: tekući događaji i razgovor sa Ritom Prigmor

Džad Nirenberg

Prevela Slavica Stojanović

Po rečima zamenika gradonačelnika Milana, Rikarada De Korata, "mnogi od njih [Romi] su kriminalci ... Prostituišu svoje sopstvene žene i decu."¹ Italijanski Ministar unutrašnjih poslova sprovodi politiku uzimanja otisaka prstiju i formiranja datoteke o što većem broju Roma. Ta politka se zasniva na etnicitetu i sprovode je tako što idu u zajednice u prikolicama i u bespravna naselja. Ne cilja specifično strance, čak ni ilegalne imigrante. Rome italijanske građane i strance zavode kao deo "ciganskog cenzusa".

Ministar unutrašnjih poslova je u septembru 2010. dao reč da će otvoriti dosije za "celu cigansku populaciju," sa otiscima prstiju i policijskim fotografijama. "Šta ako reč 'cigani' zamenimo rečju 'Jevreji'?", pitala je članica opozicije Ana Finokjaro.

Skoro svi su se oglušili o njeno pitanje. Oktobra 2010. je Washington Post citirao gore pomenutog zamenika gradonačelnika Milana, Rikarada De Korata, kako opisuju Cigane kao "tamnoput narod, ne Evropljani kao vi i ja". Prema ispitivanju javnog mnjenja koje je

¹ Italy closes the door on Gypsies, A Faiola, Washington Post 10/12/2010

sprovjela grupa Roberta Manhajmera, 81% italijanske populacije "ne podnosi Cigane". Lideri romskih zajednica širom Evrope su davno otkrili da je ta mržnja zajednička velikom delu Istočne Evrope. Verovalo se, međutim, da su na Zapadu demokratske zemlje osnivačice Evropske unije privrženije ravnopravnosti i borbi protiv rasnih predrasuda. U zemlji koja je bila deo fašističkih Sila osovine i slala Rome u logore smrti, pomisliće čovek da će ljude biti sramota da vide kako je ta ista manjina opet podvrgnuta diskriminatornim politikama. I pogrešice.

Fantazije odolevaju. Rome ne vide kao normalne ljude. Oni su promiskuitetniji, manje vole svoju decu, a besposlicu i siromaštvo vide kao slobodu. Beskućništvo je izbor. U novinskim člancima se o Romima ne govori kao o imigrantima koji nisu u stanju da nađu posao i smeštaj i koji formiraju nelegalna naselja ili slamove kao drugi siromašni ljudi. Umesto toga, oni formiraju "ciganske čerge". Njihovi prosjaci nisu izglađneli, oni su nepopravljivi i prošnja je deo njihove prastare i egzotične kulture. Italijani (koji stavljaju gole žene na naslovne strane časopisa, idu goli na plaži i seksualno su aktivni pre braka) uvereni su da su Romkinje kurve. Ako su mršave mlade žene spremne da bilo šta urade za novac, to mora da je zato što su iz seksualno dekadentne kulture kojoj nedostaje pristojna, italijanska uzdržanost.

Da li stari stereotipi dovode do starih završetaka? Danas se cela jedna etnička grupa tretira kao kriminalna, popisali su je policija i volonteri Crvenog krsta. Za mnoge Cigane, naročito u Italiji, to je zastrašujuća reminiscencija na najgore momente dvadesetog veka.

Rita Prigmor se seća upravo toga koliko daleko predrasude mogu da dovedu. Njeno ime nije trenutačno prepoznatljivo, ali gospođa Prigmor je neobičan tip slavne osobe. Kad učimo o Ciganima

i holokaustu, slika koju svuda nalazimo je crno bela fotografija snimljena u Aušvicu na kojoj su ona i sestra bliznakinja pre nego što je doktor Mengele započeo eksperimente na njima.

Mengeleovi sadistički postupci prema jevrejskoj i ciganskoj deci, a naročito blizancima su dobro dokumentovani na mnogim mestima, sa opisima užasnih detalja. Kad je on započeo svoje istraživanje, Nemačka policija za Cigane je pokušaje sterilizacije Cigana — nekoliko njenih tetaka i stričeva su bili podvrgnuti tim merama — prevela u odluku o potpunom genocidu. Njena sestra je umrla u Mengelovim rukama. Rita Prigmor je preživela i danas je u Sjedinjenim Državama gde stanuje samo nekoliko kuća dalje od svojih unuka. Knjiga o istoriji njene porodice je dostupna na nemačkom, a ona je pisala svima kojih je mogla da se doseti, od američkog Muzeja holokausta do Opre Vinfri, u potrazi za nekim ko bi objavio engleski prevod.

Rođena je u sinti porodici. Sinti su deo dijaspore Roma i sa njima su blisko povezani, ali su posebna etnička grupa. Tradicionalno, Sinti su živeli u nemačkim govornim područjima u Evropi i danas ih ima vrlo malo, mada je to i dalje živa kultura.

Njeni deda i baba, Johan i Jozefina Vinterštajn i njihovo troje dece živeli su u gradiću koji se zove Lor na Majni, na reci Majni. Imali su kuću i mali ambar. Da, vlasnici nekretnine, iako možda nekima deluju kao nomadi, imali su i prikolicu za letnja putovanja i za posete drugim Sintima. "Moj deda Johan je imao ugovor sa vinarskim kompanijama ... snabdevao ih je korpama grožđa. To je bila porodična trgovina." Zarađivali su i od vešeraja koji je vodila Ritina baka. Sva deca su išla u školu.

Nacistički režim je konfiskovao kuću i zemlju i prisilio porodicu da se preseli u Vircburg. "Svemu je bio kraj ... brak mojih roditelja

su poništili ... nacisti. Otac je bio ranije oženjen ... [njegova] mama je odvedena u Aušvic i proglašena mrtvom, ali se vratila 1944.” Posle rata Ritin otac se vratio svojim rođacima i svojoj prvoj ženi. Rita ne komentariše traume iz perioda fašizma i ne nagađa koliko se stresa bilo navalilo na odnos njenih roditelja.

“Moja mama je 1948. upoznala američkog vojnika. Venčali su se 1960. pošto se on više puta vraćao da je prosi. Zatim me je on usvojio i došla sam u Sjedinjene Države prvi put 1963, u El Paso.” Nije tu dugo ostala. Ubrzo se vratila u Nemačku i radila u američkoj vojnoj bazi, gde je srela muškarca za koga će se udati, koji je takođe bio američki vojnik. Prvo dete joj se rodilo u američkoj vojnoj bolnici u Nemačkoj. Kad je njen muž prekomandovan u Fort Li u Virdžiniji, Rita je po drugi put došla u Sjedinjene Države da živi. Njen muž Džordž je 1967. napustio vojsku i odveo porodicu u svoju rodnu državu Vašington. “Tokom godina glava mi je obolela zbog oštećenja koje sam pretrpela na telu i glavi [u koncentracionom logoru]. Odlučila sam da se vratim u Nemačku da se još jednom borim za odštetu ... morala sam da ostanem u Nemačkoj ... Moj američki otac je umro 1972.”

Ona i muž Džordž su se na kraju razveli i ona je poslala decu da žive sa njim. “To mi je bio jedan od najtežih koraka, da ih odvedem na frankfurtski aerodrom ... Nikad to neću zaboraviti. Da im kažem zdravo, vidimo se. Srce mi je prepuklo. Na povratku u Virzburg mogla sam samo da plaćem. Mama je pokušala da me umiri. ‘Možda će ići brzo pa ćeš do Božića biti kod kuće.’ Ja. Čitavih sedam dugih godina sam bila odvojena od sina i čerke. Naravno, g. Prigmor se ponovo oženio. To je bilo loše, moja deca da žive sa mačehom. Ja sam Sinti. Ciganka. To je moja krv. Ona teče kroz njih. Ono što izdržiš, ojača te... Uspela sam da posećujem sina i čerku tokom tih godina...”

Odštetu za ozlede je od Nemačke dobila 1987. Danas ona kaže "Glava mi je sve gore. Ne želim da budem teret mom sinu i porodici."

Kad razmišlja o budućnosti, razmišlja o sopstvenom kraju. Možda je to normalno u njenoj životnoj fazi. "Želim da me sahrane pored moje Mame i ciganskih porodica. Ne bih mogla da počivam negde drugde."

Pitao sam je da li je ikada postojao trenutak kada je razlika između sinti običaja i kulture njenog muža stvarala poteškoće. "Ne, nije bilo razlike. Odrasla sam sa američkim ocem. Ali sam uvek ostala na svoj način Ciganka."

Otvorio sam temu o stereotipima sa kojima se suočavala u Nemačkoj i u Americi. Pitao sam je da li postoje ideje o Ciganima koje bi ona volela da ispravi.

"Na različite načine se toliko toga promenilo, izgleda da se vraćamo na neke puteve ili na probleme koji su više rasistički ... da se nikada neće sasvim završiti. Jako je teško razumeti zašto ništa nije naučeno iz prošlosti. I nikada neće. Ja nisam mnogo komunikativna. Isuviše sam povređena kao devojčica, bilo mi je bolje samoj. Nemam mnogo poverenja u ljude. Mi Cigani i Romi ... nećemo nikad imati posebno mesto u svetu ... pomisao da su Amerikanci sa Britancima ušli u koncentracione logore i videli sve što je počinjeno, užase nad nama i Jevrejima, mrtve i one koji kao da su ustali iz mrtvih, a ljudi nas još uvek tretiraju kao da smo loši, to je sramota i to boli... sa svim informacijama koje se nalaze u knjigama i u muzejima ... samo mali broj ljudi saoseća sa nama. Drugi ne mare mnogo. Isto je i u Nemačkoj. Ali na neki način, OK. Znanje je važno ... i kako smo preživeli."

Na pitanje na koji način ljudi spolja pogrešno razumeju sinti kulturu, ona kaže "postoje tradicije ... [mi] ne šaljemo decu da kradu ili devojke da idu sa muškarcima za novac. To je loša glasina u Nemačkoj sa kojim smo Mama i ja morale da se nosimo ... Važno je da nastavimo svoj rad i da vidimo da je sve to prestalo. Zbog toga su rađene sterilizacije 1990-ih. ... Ali i na našim ljudima je da nauče. Pošto smo na neki način prihvaćeni, mi ipak moramo da čuvamo svoje tradicije. Svet je toliko naučio iz holokausta, a još i danas kažu oni koji nas ne vole: 'Trebalo je da pobiju sve Rome ili *Ziegeuner* [nemačka reč za Ciganina].' Da, nije se mnogo promenilo. Dovedi nekoga kao što je Hitler ... i biće drugi holokaust ... u dubini njihovi stavovi se ne menjaju."

Prekasno je da se nadam da moja unučad neće imati da intervjujiš nekoga kao što je Rita Prigmor, da niko neće pamtitи deportacije i prisilne sterilizacije ili psihičke i fizičke rane iz soba za torturu. Ne mogu da se nadam naspram *fait accompli*. Čitaoci i čitateljke su videli da ima građana i građanki mojih godina koje tuku i kinje državni službenici. Ima Romkinja iz moje generacije koje su sterilisane bez informisanog pristanka i ima Roma koji nose emocionalne i fizičke belege od diskriminacije i često od žestokog maltretiranja.

Barem su Romi, Sinti i članovi drugih etničkih grupa zvanih "Cigani" naučili lekciju. Naučili smo šta može da se dogodi kad se stereotipi ne dovode u pitanje i kad se pusti da zadrtost raste. Danas, mnogi Romi znaju važnost suprotstavljanja stereotipima koji mogu da postanu osnov diskriminatornog tretmana. Kako kaže Rita Prigmor, "Znanje je važno".

Bibliografija

„Ljubav je cigansko dete koje ne zna ni za kakav zakon“

Blair, Kirstie. Gypsies and Lesbian desire: Vita Sackville-West, Violet Trefusis, and Virginia Woolf, in Twentieth Century Literature, Summer 2004.

Coote, Stephen. Byron: The Making of a Myth (London: The Bodley Head, 1988), p. 43.

Fusikova, Milena. ‘Les images des Tsiganes dans la littérature française du 19ème siècle, les origines de la naissance d'un mythe”, in Etudes Tsiganes, Vol. 25.

Hugo, Victor. Notre-Dame de Paris, Paris, 1831.

Mérimée, Prosper. Carmen, Paris, 1845.

Murger, Henri. Scènes de la Vie de Bohème, Paris, 1848.

Alfred de Musset, Confessions d'un enfant du siècle, Paris 1836.

Martin Olivera, Tsiganes, stéréotypes et idéal type : Une approche wébérienne de l'altérité.

Ateliers du LESC—Laboratoire d'ethnologie et de sociologie comparative, Regards ethnologiques N° 28, 2008.

Oueijan, Naji B. (Notre Dame University, Zouk Mikayel, Lebanon) - Orientalism: The Romantics' Added Dimension, or, Edward Said Refuted, p. 6 – in Romanticism in its Modern Aspects: Review of National Literatures and World Report. General Editor Anne Paolucci, ed. Virgil Nemoianu. Wilmington: Council on National Literatures, 1998: 37-50. http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/article20/naji/3_2000.html

Said, Edward. Orientalism, New York, Vintage Books, 1978.

Sonneman, Toby F. Dark Mysterious Wanderers: The Migrating Metaphor of the Gypsy, The Journal of Popular Culture, Volume 32, Issue 4, pages 119-139, Spring 1999.

Opera:Carmen, Music : Georges Bizet, Libretto: Ludovic Halévy and Henri Meilhac. 1875.

Film:Carmen, by Francesco Rosi, starring Julia Migenes, Placido Domingo, Ruggero Raimondi, Faith Esham, 1984.

Pripovedanje rumunskih Romkinja o osećaju sopstva

Beck, S. (1989). The Origins Of Gypsy Slavery In Romania. Dialectical Anthropology, XIV, 53-61.

Cohen, J. (2001). Defining Identification. Mass Communication and Society, IV(3), 245-264.

Corsi, M., Crepaldi, C., Ludovici, M. S., Boccagni, P., & Vasilescu, C. (2008). Ethnic minority and Roma women in Europe. Luxembourg: European Commission.

Crowe, D. (2008). The Roma in Post-Communist Eastern Europe: Questions of Ethnic Conflict and Ethnic Peace. *Nationalities Papers*, 521-552.

Csepeli, G., & Simon, D. (2004). Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXX(1), 129-150.

Fotea, A., & Luncasu, I. (Directors). (2007). *Inima de Tigan* (Gypsy Heart) [Motion Picture].

Fotea, A., & Luncasu, I. (Directors). (2008). *Regina* [Motion Picture].

Gay y Blasco, P. (1999). *Gypsies in Madrid*. Oxford: Oxford International.

Gay y Blasco, P. (2002). Gypsy/Roma diasporas. *Social Anthropology*, X(2), 173–188.

X(2), 173–188.

Gay y Blasco, P. (2008). Picturing “Gypsies”. *Third Text*, XXII (3), 297-303.

Gheorghe, C. (2010). *See Me As I Am*. Timisoara, Bucharest: Public Diplomacy Center of the US Mission in Romania.

Hartman, T., & Marmon, N. (2004). Lived Regulations, Systemic Attributions. *Gender Society*, XVIII(3), 389-408.

Hasdeu, I. (2008). Imagining the Gypsy Woman. *Third Text*, XXII (3), 347-357.

Imre, A. (2007). Hip Hop Nation and Gender Politics. *Thamyris/Intersecting* (18), 265-286.

- Imre, A. (2006). Play in the Ghetto. Global Entertainment and the European “Roma Problem”. *Third Text*, XX (6), 659-60.
- Imre, A. (2008). Roma Music and Transnational Homelessness. *Third Text*, XXII(3), 325-336.
- Joint Statement of European Roma women activists. (2006). Retrieved June 25, 2010, from <http://fra.europa.eu/fraWebsite/material/pub/general/Joint-Statement-European-Roma-women-activists.pdf>
- Liegeois, J.-P., & Gheorghe, N. (1995). *Roma/Gypsies: A European Minority*. London: Minority Rights Group.
- Munk, V. (2007). “Play to Me Gypsy!” How Roma Stars’ Image Change in Hungarian Media. *History of Stardom Reconsidered*, 84-89.
- Nagel, J. (2000). Ethnicity and Sexuality. *Annual Review of Sociology*, XXVI, 107-133.
- Nordberg, C. (2006). Claiming Citizenship: Marginalised Voices on Identity and Belonging. *Citizenship Studies*, X(5), 523-539.
- Oprea, A. (2005). The Arranged Marriage of Ana Maria Cioaba, IntraCommunity Oppression and Romani Feminist Ideals. *European Journal of Women’s Studies*, XII(2), 133-148.
- Pieterse, J. (1997). Deconstructing/Reconstructing Ethnicity. *Nations and Nationalism*, III(3), 365-395.
- Pons, E. (1999). *De la Robie la Asimilare*. Retrieved June 20, 2010, from Adatbazis Kereso: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf450.pdf

Said, E. (1978). Introduction. In Orientalism: Western Conceptions of the Orient (pp. 1-15; 19-28).

Steinbugler, A. C. (2005). Visibility as Privilege and Danger. *Sexualities*, VIII(4), 425-443.

Surdu, L. (2010). Mecanismele de Constructie si Deconstructie a Stigmatizarii, in Cazul Romilor din Romania. *Calitatea Vietii*, XXI(1-2), 51-70.

Surdu, L., & Surdu, M. (2006). Broadening the Agenda: The Status of Romani Women in Romania. New York: Open Society Institute.

van de Port, M. (1999). It Takes a Serb to Know a Serb. *Critique of Anthropology*, XIX(1), 7-30.

van de Port, M. (1999). The Articulation of Soul. *Popular Music*, XVIII(3), 291-308.

Prostitucija

Martina Pisarova, Romany girls kidnapped, sold abroad, *The Slovak Spectator*, 14 August 2000.

De Soto, Hermine, Beddies, Sabine, and Gedeshi, Ilir. 2005. Roma and Egyptians in Albania: From social exclusion to social inclusion. Washington, DC: World Bank.

Krasimira Tchoudomirova, Marius Domeika, and Per-Anders Mardh, 1997 Demographic data on prostitutes from Bulgaria — a recruitment country for international (migratory) prostitutes. *International Journal of STD & AIDS*.

Romkinje u Brazilu

Arriola, Elvia R. 1994. Desigualdades de gênero. Revista Estudos Feministas, n.2

Beauvoir, Simone de. 2002. O Segundo Sexo, vol. I. 12^a ed. Tradução de Sérgio Milliet. Nova Fronteira: Rio de Janeiro

Butler, Judith. 1998. Fundamentos Contingentes: O feminismo e a questão do “pós-modernismo”

Filho, Nélson Pires. 2005. Ciganos Rom-Um povo sem fronteiras, Ed. Madras: São Paulo

Gandra, Alana. 2008. Número de ciganos que vivem em acampamentos no Brasil é estimado em 250 mil. Agência Brasil. 30 de março de 2008

Juste, Marília. 2005. Ciganos querem documentação diferenciada. 04/07/2005

Moonen, Frans. 2008. Anticiganismo: os ciganos na Europa e no Brasil. Núcleo de Estudos Ciganos. Recife.

Nicholson, Linda. 2000. Interpretando o gênero. Revista Estudos Feministas, ano8, p.9-41.

Randall, Key. What is a name? 2003

Scott, J. W. 1998. Entrevista com Joan Wallach Scott. Revista Estudos Feministas, ano 6.

Schimdt, Simone Pereira. 2004. Como e por que somos feministas, Estudos Feministas, Florianópolis, setembro-dezembro, 12.

- Soares, Vera. 1994. Movimento Feminista: Paradigmas e desafios. Revista Estudos Feministas, ano 2.
- Teixeira, Rodrigo Corrêa. 2008. História dos ciganos no Brasil. Núcleo de Estudos Ciganos, Recife. Disponível em: <www.dhnet.org.br/direitos/sos/ciganos/index.html>.
- Veloso, Letícia. 2008. Autonomia das mulheres ciganas em família, na sociedade e no mercado de trabalho. Revista Autor. Em: 01/12/2008

Ko je ovde gazda?

Gropper, Rena M. Cotton. "Sex Dichotomy Among the American Kaldera? Gypsies." In *Gypsies: An Interdisciplinary Reader*. Edited by Diane Tong. 219-232. New York: Garland, 1998.

Miller, Carol. *The Church of Cheese: Gypsy Ritual in the American HeyDay*. Boston: Gemma, 2010.

Miller, Carol. *Lola's Luck: My life among the California Gypsies*. Boston: Gemma, 2009.

Miller, Carol. "Respect and Rank Among the Machvaia Roma", *Journal of the Gypsy Lore Society* 5, Vol. 4, #2, 1994

Wadley, Susan S. *Struggling with Destiny in Karimpur, 1925-1984*. Berkeley: U of California Press, 1994.

O uredniku

Džad Nirenberg (Jud Nirenberg) je bio direktor najveće ciganske organizacije, vodio je finansijsku podršku romskim organizacijama od strane Instituta za otvoreno društvo (*Open Society Institute*) Džordža Sorosa i bio gostujući predavač o Ciganima na Institutu za inostrane poslove (Foreign Service Institute) Stejt Departmenta. Koautor je zbirke *Romani Politics in Contemporary Europe*, koju je izdavačka kuća *Palgrave* objavila 2010. godine. Ostali pisani radovi gospodina Nirenberga o romskim pitanjima uključuju i članke u časopisima širom Evrope, kao na primer *Prague Post*, *Romano Kurko i Romano Nevo Lil*. Davao je intervjuje televizijskim stanicama u Sjedinjenim Državama, Australiji, Mađarskoj i Makedoniji, a njegovi radijski intervjuji su emitovani širom sveta putem *Glasa Amerike*.

O autorkama i autorima

Kerol Miler (Carol Miller) je kulturna antropološkinja i autorka dve knjige o američkim Romima. *The Church of Cheese: Gypsy Ritual in the American Heyday* i *Lola's Luck: My Life Among the California Gypsies* su dobro primljene od strane antropologa koji se specijalizuju za romske kulture.

Klod Kan (Claude Cahn) je savetnik za ljudska prava u Kancelariji Stalnog koordinatora Ujedinjenih nacija u Republici Moldaviji. Od 1996. do 2007. radio je za Evropski centar za prava Roma (*European Roma Rights Centre – ERRC*) u više svojstava, između ostalog i kao v.d. izvršnog direktora. Studirao je istoriju, englesku književnost i pravo.

Dr An-Mari Kodir (Anne-Marie Codur) bavila se operskim pevanjem i izvodila muziku iz opere *Karmen* pred zahvalnom publikom širom sveta. Doktorat u oblasti ekonomije stekla je na Institutu za političke studije (*Institut d'Etudes Politiques*) u Parizu, i bivša je istraživačica Harvardskog centra za proučavanje stanovništva i razvoja (*Harvard Center for Population and Development Studies*).

Majkl Džordan (Michael Jordan) je novinar koji piše za *The Christian Science Monitor*, *Transitions Online* i mnoge druge časopise. Predavao je na univerzitetima u Sjedinjenim Državama, Češkoj i Slovačkoj. Živi i piše u Bratislavi u Slovačkoj.

Ištván Forgač (Istvan Forgacs), Rom iz Mađarske, radio je na romskim pitanjima za Vladu Mađarske, Institut za otvoreno društvo (*Open Society Institute*) i Evropski forum Roma i nomada (*European Roma and Travellers Forum*).

Bil Bila (Bill Bila) je Rom iz Amerike i osnivač i zamenik predsednika Centra romske zajednice (*Roma Community Centre*) u Torontu, u Kanadi.

Marija Varga Overlok (Maria Varga Overlock) je Romkinja iz Mađarske i završila je program za mlade romske novinare u organizaciji Centra za nezavisno novinarstvo (*Center for Independent Journalism*).

Marija Šerban-Temišan (Maria Serban-Temisan) je Rumunka i stekla je zvanje master u oblasti roda i seksualnosti na Univerzitetu u Amsterdamu. Objavljivala je novinske članke u magazinima *Donau* i *Evana*.

Fernanda Amaral živi u Brazilu i koordinatorka je Mreže za bezbedan svet za žene (*A Safe World for Women Network*). Njena koautorka Sumaja Saran (Sumaya Sarran) je Romkinja iz Brazila i radi za neprofitnu organizaciju *Phralien Romani*.

Prevela Tatjana Perić

